

Plaćenik

Bi ruzno proljece.

Dvije nedjelje poslije ravnodnevice, po kiši i susnjezici, vrati se Ostoja Dobrisalic s duga puta kuci pod Borogovo.

Umjesto kuće nadje hladno zgarište. Leševe mlade zene, dva brata, njihovih žena i djece prozdru plamen i psi i vuci razvukli. Ostale lobanje i bedrene kosti.

Rekoše mu - bila je necija vojska, ali ne znadoše - jesu li Ugri od Srebrenika uletjeli, stoku da otjeraju, ili je kraljevska vojska od Sutjeske pošla da satre nevjernog plemića Zlatonosovica, pa uz put pobila i njegove seljake, ili je Zlatonosovic ovim kaznio Dobrisalice što mu već drugu godinu ne isplacuju povećane dazbine.

Vrištenci i valjajući se po ugljeglju, Ostoja odbolova žalost za mrtvima. Drugog jutra izbezumljen, sa sjekirom u ruci, otetura uz planinu.

U Kovanju kod Rogatice naidje na tursku izvidnicu. Tri konjanika potjeraše ga pred sobom. Oštrim povikom zaustaviše ga pred ćadorom skrivenim u gustom smrecanju. Zapovjednik, mlad, bezbrk poturčenjak od Kruševca, imao je već iskustva sa prebjezima. Dopusti mu da sjedne pred njega. Migom, naredi, te jedan vojnik trkom donese komad jecmenog hljeba i u bakracu pilava i stavi pred Ostoju.

Tu gdje je jeo, Ostoja primi islam.

Sjeo je Ostoja, a ustao Abdulah.

Iz jedne vreće izvadiše sablju, kratki pancir i torbak za vojničku poputninu. Nakitiše Ostoju, čestitajući mu. Uvrstiše ga najprije u odjeljenje pješaka izvidnika da tu pokaze šta zna. A obećaše mu ono što dotle nije smio ni dosniti - zlato, cin i slavu. Dozvoliše mu da se sveti dok se ne zasiti.

Ne prevari se zapovjednik. Ostoja - Abdulah Dobrisalic nije mu bio ni prvi ni posljednji nesrećnik - prebjeg. Samo se čudio: u svemu što je novajlija činio bilo je neke gladi i strasti, nasrtljivosti i pohlepe, bježanja od nečeg nekome.

Za opkladu, jednom Abdulah pojede bakrac pilava i ništa mu ne bi. Tad dobi nadimak - Pilavija.

Nekoliko godina poslije prelaska Turcima, jedne kasne prljave jeseni, u podne, posrtao je Abdulah Pilavija ravnicom, ranjen, gologlav, s posjekotinama po glavi i pleckama.

Golom sabljom se podupire da se ne sruši u mokru travuljinu. Kadikad stane, poluslijep zuri u beskraj pred sobom i nadlaničnicom skine s usana tanku skramu sukrvice.

Cetvrtog jutra dopuza do rijeke. Pružen po zitkom obalnom glibu, srkao je mutnu i tešku vodu i povremeno zaranjao glavu i dlanom prelazio preko zagnojenih posjekotina. Bi mu lakše od studenog melema. S naporom se skupi i sjede.

Na drugoj obali izlezavala se magla. Vidio je kako se vrbe i pavit igraju po zutoj površini rijeke, koja je nadošla i razbacila se silno preko starog korita. Podju grancice s lišćem niz vodu, zaigraju, reklo bi se - gotovo je, odoše, ali ih gibak trzaj vrati, vraća ih stalno, one skakucu, polaze i vraćaju se. Ah, da se dohvatiti druge obale, pa s nje zamociti prste u brz tok zute vode i igrati se tako... Ne, dokopati se strasno tih grana, iskociti na obalu, i bježati, bježati uza stranu u draga mocna brda, kuci, kuci, ognjištu, sigurnosti, daleko od vrištavih hajki!

Ali je rijeka bila bez broda. Sa druge obale niti se ko pomaljao, niti se čuo ljudski glas, ni po pijetla, ni muk goveceta bar.

Nemocan, pokri ranjavo tjeme šakama i zaplaka. Neko vrijeme sjedio je mlavljen kišom i zalivan jezicima vode, koja je nadolazila. I jecao.

Nije imao kud.

Ostane li ovdje, stići će hajka. Podje li samo korak naprijed, ponijeće ga mutna rijeka, zavitlati njime, bacakati se njime od obale do obale, a niko neće čuti zov i jauk. Plakao je nad sobom neko vrijeme. Kad za placom naidje tupa ravnodušnost, on pipnu oko sebe tražeci sablju. Sablja je ostala u travi. Poslije pijenja i ispiranja rana, nije joj se vratio. Da je tu pod rukom, zaklao bi se. Ovako - nema snage ni po nju da otpuže.

A voda prljava, bijesna, raste, hvata ga, oblizuje mu slabine.

Odněkud naidje gomilica izvidnika. Posadiše ga na konja i provedoše daleko niz rijeku do skele.

Išao je Abdulah Pilavija i dalje u pohod, na zov carske ili vezirske zapovijesti. A kod kuće - kosio je, kopao, nadgledao, ali uvijek cutke, pod teretom neceg neizrecivog, ali vrlo primjetnog u težini kretnje i pogleda. S jeseni, kad naidju duge studene kiše i susnjezice, dane i noci provodio bi nijem i blijed na seciji kraj prozora. Ni zov najdrazeg djeteta nije ga mogao istrgnuti iz uzasa što se tada ljuljao u njemu i oko njega: iz zitkog gliba u kome nemocan sjedi, dok se pred njim valja silna mutna voda, a s druge obale niko se ne odziva.

Jednom dade da se sagradi zidana cuprija na rijeci koja je ispod varoši tekla - ljeti tanka kao priuza, a u proljece i u jesen široka - deruci obale i pustošeci po usjevima. Ali kad stade nasred cuprije i pogleda u vodu, odmahnu rukom. I vrati se prije nego što svecanost i poce.

Jer nije mogao prevariti strah kamenom. Mutna voda tekla je kroz njega, cijepala ga na dvije zive bale mesa koje se uzalud traze i dozivaju.

Nikad nikom ne rece o svojoj stravi što ga je spopadala kad se s jeseni pomahnitale vode pocnu razbacivati silom i srdzdom. Slijep, dušu je ispustio u teškim trzajima i kricima o nekakvoj mutnoj rijeci koju nikako ne moze da prebrodi i premosti. Mnogobrojno potomstvo, prisutno tom umiranju, nije znalo što znace ti krici i vapaji.

Davno prije nego što ce Abdulah Pilavija umrijeti, u vrijeme jednog od njegovih boravaka na vojni, na sjeveru, njegov srednji sin Muzafer poce da krpi staro sedlo, potkiva konja, da zaplice zicom rupe na starom ocevom panciru. Majka Zejneba znala je šta to znaci. Cucnula je kraj njega, zagrlila ga. I stala moliti:

»Nemoj, sine Abdulahov, nemoj, ljubi te tvoja majka i moli, ne mazi remenje voskom, i lojem, ne oštri sjecivo na glatkom kamenu, baci to gvozdje! De, rastjeraj taj mrak ispod obrva, sincino moja namrgodjena, i osmijehni se majci!

Ostavi!

Heej, vrati ruku! Baci bic!

Sinee, zar bi majku svoju bicem?

De smiri se! Pa šta sam ti ruzno rekla?

Za taj bic mogla bih da te prokunem: sisu desnu iz njedara suncu da otkrijem i jauknem - sazezi ga sunce za hator materin! Pa bi tebi, sine, ili sreca ili zjenice tvoje izgorjele. A ja eto, ne kunem, svejedno što si na mene bicem potegnuo. Vidiš, ja se samo smiješim. De, sjedi!

Daj mi glavu u krilo da te pobištem, kosa ti je kao gust trnjak kraj Drinjace, vakat je tjeme da briješ i percin majka da ti plete.

Tako!

Ja te, sine Muzafere, svjetovati necu, ali juce si me o tvom babi Abdulahu pitao, pa cu ti kazati što dosad nisi znao.

Ja sam bila cetvrta kci u matere, a otac moj cuvar lovišta u njegove svjetlosti grofa Varadija. I baš kad mi nastaje šesnaesta, u vrijeme kad zecice odbacuju drugi proljetni porod, navališe Turci. Selo zapališe, muškinje pobiše, zensku djecu na koplja ponabadaše, a mušku nekud odvedoše. Nas stasitije podijeliše najhrabrijima, a šta s drugima bi, ne umijem ti reci. Ja dopadoh tvom ocu Abdulahu Pilaviji. Posadi on mene pod cador, pa me stade obilaziti, golem, cupav, a na njemu bojna oprema škripi i zvekece. Hoda on oko mene, a ja placem. Dok ti on jednom ne stade preda me, pa ce:

»Ih, kakva si!«

Mislila sam da ce mi usta razvrnuti i noge i ruke prebiti, a on cucnu, baci mi u krilo šaku suha hošafa i nagna me da sve pojedem. Zato ti ja, sine, i sad u pedeset i nekoj u neznan padam kad suh hošaf vidim.

Tvom ocu bila je tada dvadeset i cetvrta. A bijaše strahota od snage. Kad se naljuti, kad se pomami pola vojske kojekud se posakriva. A prema meni je i u pohodu i u postelji, da oprostiš, bio kao da sam ptice tek iz jajeta prokljuvalo.

Navikoh se na njega, na duga zimovanja, kad od mene po sedmicu nije odmicao, navikoh se na vojne pohode, na prašinu, na smrad bezbrojne ordije u pokretu, na zedj, na muku, a na njega najprije i najbolje. Upoznah mu svaku naviku i jezero mozdano iz kojeg se misli kote.

I vidjeh sine, i uvidjeh, tvoj otac je samo jedan nesrećnik.

Ne, ne ustaj, cekaj da dokrajcim!

Ne samo nesrećnik, nego i strašljivo celjade. Cudiš se kako je onda mogao biti junak? Ja ne znam, ali slutim - ako je vojnička hrabrost jedna strana zlatne madzarije, strah je onda druga.

Bojao se groma. Na prvu svjetlicu bjezao je pod cador i zamotovao glavu ovnujskim kozama. Bojao se i guje, i pod pazuhom je na kajasu nosao dva psecja zuba, kazu - na njih guja nece. Bojao se uroka. Bojao se tudjih ociju. Ja ne pamtim kad je kome ravno u oci pogledao. Cesto je s vriskom skakao iz sna. Morala sam tada da mu milujem tjeme, da ga smirujem. Bojao se starješina i modrio je od straha da mu zbog cega ne zamjere. Mnijem da je zbog toga straha bio u sluzbi revnosniji od drugih. A jednom, kad nam camac savska matica zanese, cuh ga kako unezvijeren moli stare hrišćanske molitve što ih je naucio još dok se Ostoja zvao.

Na bojištu, sa sjekirom ili krivošijom u ruci, bio je neman s onog svijeta, harao je po dušmanskim buljucima kao pošast, starješine su bodrile vojsku pokazujuci na njega, bubnjevi su ordijski tukli za njim preko otkosa isjecenih tjelesa.

Ja sam se cudila i pitala i jedva jednom dokucila, sine, što je i kakav je tvoj babo. Njemu je neko, pred Bogom cist i cedit, o desno koljeno tešku kletvu svezao. I kud god on hodio, kletva ga sustizala. Svako junaštvo grdanim strahom je platio. Svaki dar u novcu, u zemlji i u malu, zešca je zudnja za još - zapoganila. A kad je najljepši spahiluk dobio da se smiri i potomstvo zasnuje, svrbez za skitnjom ga je iz kuće istjerivao. Kad god je odjezdio, za kućom, ženom i djecom je ridao.

Heej, sine, kuda?

Stani!

Ta i bez tebe ce se granice carstva razmicati. Vojnicka slava nije dostojna zrtve ni koliko je ranica od zuba na usni. Vojnicku slavu su izmislili veziri i placeni tabor - imami, sine, ne idi!

Molim te.

Sacekaj dok se vrati tvoj otac Abdulah Pilavija sa pohoda da cuješ šta ce ti on reci, pa onda cini šta hoćeš, sinee,

ooh,

sinee,

zar i ti?

Ooj, ko prokle mene, Abdulaha Pilaviju, pa mi bijelo, bijelo, bjelina me zabljesnula pa ostala, bjelkasto platno mi je neko navukao preko glave, svijeta nema, samo zvuk i šum i tvrdo ili meko pod prstima, zvuk i šum, a boje se pretopile u bijeli neprobojan loj premazan po ocima,

oo svemoguci,

molim ti se, ja ili Ostoja ili Abdulah Pilavija, svejedno, na sedzdu ti padam i jaucuci o gluhu zemlju udaram, molim te,

casak jedan vrati mi vid da vidim sina Muzafera kako se sa pohoda vraća.

Sine, o sine Muzafero, da te babo zagrlji i u oba ramena poljubi... Mmmmm, ali mirišeš na znoj muški i vojnici! Šta ti je ovo na obrazu? Brazda? Ah, ah, vršak maca? Cekaj, to ti je od kratkog noza, sredina je mnogo dublja od krajeva, zar nije kratki noz?

Eej, blago meni!

Kazuj!

Dokle ste granice carstva na sjever i na zapad pomaknuli? Je li prokleti Frenk Maksimilijanoš uhvacen i konjima za repove vezan? Kazi, jesu li horvacki i franacki gradovi još bogati robom i robljem, sine, ohohoho, ali ti je krivošija teška... ili je samo moja desnica zanemocala?

Kazuj!

Pod kojim ste pašom vojevali? Pod Jahja-pašom? Zar je Jahja dogurao dotle? U moje vrijeme bio je samo mlad sokolar. Ah, ah, kurvin sin, kako se prozmijao uvrh'.

Šta je, što cutiš?

Umoran li si?

Ili si malo zlata zaslužio?

Ti, zeno, odbij, šta mi tu sliniš! Ziv ti je i zdrav ti je i šta hoćeš više? Šta je, što cutiš?

Štaaa? Vracaš se odmah sutra?

Ne.

Neceš.

Ne smiješ.

Nee.

Sine, ne slušaj ova staracka trabunjanja. Htio sam samo da ti docek ucinim svecanijim i vedrijim pa se raskakotao. Ne smiješ... govorim ti kao otac, heej, govorim ti kao isluzen carski konj. Vidiš li mene? A da mi možeš zavirit u dušu, spopala bi te strava od koje se jezik mrzne. Znaš li ti kolika je rijeka kad se o Mitrovu zamuti i preko glibavih obala razmahne? Jesi li kad stao sam i ranjav na njenu obalu i zvao, a s druge obale ti se niko ne odziva? A znaš li ti koliko je takvih voda u vojnickom zivotopisu?

Zapali zudnja stegna i tabane, pa ili poci u svijet, ili se odreci i kuće i svijeta. Mozdane se uspušile, misliš - ceka sultan da te daruje srmali tokama i celenkom. Drumovi zovu da ih blagosloviš tabanima, a oni da ti pod noge zlato i slavu u pregrštima prospu. Otac kune da se ne ide, ali kletva razgorijeva inat i pozuruje odluku.

Podješ,

kad ono... radi slave drugih, u crva se pretvoriš. Radi imetka nadredjenih, ostaneš gladan kao dzamijski golub. Dodješ pameti i zazeliš kucu i zemlju. Ili lipšeš prije nego što pameti dodješ. Vратиš se ili se ne vratiš. Ako se vratiš kuci, ili sebi - svejedno, ne nadješ je i ne nadješ se baš posve. Zemlja te zaboravila, a kad te pozna, srdito se svadi s tvojim rukama i odbije ih. U dosadi ponekad zazališ za drumovima, pa kuca postane tijesna kao samica u zindanu. Zakoraciš da podješ, ali ti padne na um: otac je vrištao u ropcu o nekakvim vodama. Uhvati te strah od koga noge obamru.

Kad se misao propne iznad prizemlja, vidiš - carevi su strašni i smiješni, a srmali toke i celenke bijedni mamci za neobaviještene. I uvidiš - tvrd i siguran je samo kraj. I ništa više. Ali, dok ima druma, i dok mi oko niz njega može pogledati, brizdi zudnja da se podje, da se pobjegne ili nekome ili necemu dobjegne.

Ja, Muzafer, sin Abdulaha Pilavije, molim ljude da mi oprostite. Ja praštam svima, čak i onima koji možda imaju namjeru da me ubiju. Prokunite silu, jer ona je sredstvo slabih. Snazni i cestiti nemaju potrebe za njom.

I ne vjerujte bajracima i bubnjevima! Jer šta se sa mnom zbi, oo ljudi, oo braco!

Što je zlo veće, mamci su mu sjajniji. Istina nema potrebe za kicenjem.

Sluzio sam vezira Mehmed-pašu Sokolovica. Vezir ce ostati ubiljezen u sve pohvale i pokude svog vremena, a ja ni u popis stanovništva. Izmakla mi se potvrda i o najobicnijem prisustvu na zemlji, dotle sam bio dotjerao. Meni, koji sam mnoge posjekao prije nego što su stizali do vezira sa zlim namjerama i prikrivenim sjecivima.

Jedino cime se mogu pohvaliti je podatak da je jedan covjek mogao mirno raditi, jesti i spavati dok sam ja bdio nad njim i njegovom sigurnošcu. To je sve što je ostalo od mojih silnih pohlepa za zadovoljstvima, slavom i zlatom. Od moje nade da cu nesnosni teret vojevanja zamijeniti necim boljim.

Kunem se majcinim ocima i travom bosioikom da ovu pricu nije rodila ni taština pijetla da svoje grlo objavi, ni navika nedoucenog da poducava, ni svrbez neodgovornog da se poigra svetinjama prošlosti pošto mu ove ne mogu vratiti milo za drago, ni sujeta što se rugalicom sveti za bespomocnost, ni nesuvislo govorenje ocajnika koji uzalud bjezi od šutnje.

Suviše je zbilje izmedju zemlje i neba, u tjesnacu mozdana, u sepetu rebara, u pruzenoj ruci, u osmijehu a i u podsmijehu - toj lešini smijeha, suviše - kazem, a da bi se moje ruke prihvatile pisma što sprdnjom zbilju blati.

Ovo je kazivanje o Bajici, kog su isti ljudi od Bajice istesali u Mehmed-pašu, a ubili ga da to više ne bude. I o meni, njegovom tjelohranitelju, koji je podvizima, lukavstvom i licemjermem uspio da se probije do tog poziva.

Molio sam:

ti, sudbino,

ucini da ne moram nositi nesnosni teret akindzijski, da ne moram jutrom - dok konjica stoji u bojnom poretku, dok tabor-imami naglas izvijaju molitve za srecan ishod - bitke, da ne moram ceptjeti od straha i uzasa, a uvece prebrojavati mrtve drugove i starješine i pokopavati u krecom poprskane jame,

ti svemocna i samovoljna, ti što ljudima daješ, daj, promakni me malo blize Mehmed-paši, da i ja sa slatke trpeze koju mrvicu zobnem, da i ja zlatnim tokama svoja prsa

zakitim, da i moje oci napasaju svoje zudnje po bljesku i bogatstvu stambolskih odaja, molim ti se...

a za ostalo cemo lako.

Tako molim ja, jeOdnog dana, sit vojevanja, ne znajuci u stvari da zelim jedno, da mi treba drugo, a da je jedini izlaz u trecem.

Junak erdeljski Andraš stoji s palošem u ruci i na mejdan zove. Niko iz turske ordije ne smije da iskoraci. Ja svezah konja i u lještak se sakrih, jer, ljudi i braco, ja kavgadzija nisam, ja volim samo niz šefteli-sokak sabljom da zveckam, djevojke da me cuju. Meni je i tabor-imama i mejdana i skitnje dosta.

Ušutio se tako u lještaku, ne bi li me još jedna sjeca mimoišla. Ali su tabor-imami pašcad placena i naucena, namirisaše me, nadjoše me, oo, ljudi, oo braco, i na rukama me iznesoše lazuci vojsci da sam junak lagan san usnio, san usnio pod jelom zelenom.

Alaknuše tabor-imami, zavikaše ajani i buljubaše,
hajde, Pilavijo, krilo sokolovo, hajde, ne drijemaj, junace,
hajde, gazijo,

poleti, ruko devletova,

pozuri, kurvo, ovo je vojna, a ne krcma, a ne han u Sarajevu,

pohitaj, mrcino, zar se tako carski groš zaradjuje?

Izidjem, izguraju me prijatelji, iznesu me tabor-imami s molitvom i kliktavim podbadanjima. A meni se od straha utroba na donju stranu otvara. Jer Andraš je od Karakuma do Mletaka poznat junak. Da je vitez, hajd makar! Nego odbjegli kmet od Kanjize. Pa mu ruka od zedi za turskom krvi triput brze izmahuje i triput jace sablja zasijeca.

Dok predjoh stotinjak aršina, nekako se oporavih. Malo-pomalo, ja se i nakostriješih kao dobro nahuškan pas. Mi mejdandzije, mi najsvirepije budale ovog i onog svijeta, nosimo na obrazu prljavih postupaka više nego ijedna uhoda stambolska, a sve zbog najgadnije bolesti, zbog zudnje straha da se podvigom oglasi. Pa stadoh pred Andraša. On momacku kosu na pleci zabacuje i koznom trakom povezuje da mu na oci ne pada. I smije mi se: aha, ti si taj Muzafer Pilavija, sin Abdulahov? Paa, pridji, junace, da se ogledamo!

Obidjosmo jedan oko drugog koliko da se odmjerimo i svaki sebe glasnom psovkom ohrabrimo.

Onda ja, da dvije vojske ne vide, iz visine kuka hitnih kratak dzilit i zabodoh ga lijepom Andrašu u mjehur mokracni, a to je najprljaviji udarac u ovakvom krvavom nadmetanju. Priskocih da ga posijecem. On lijevom trza dzilit iz rane, a desnom - paloš uprijecio, pa mi ne da prici, i veli mi da vojske ne cuju:

»Sram te bilo, Muzafero Pilavijo, zar se tako slava junacka zasluzuje!?!«

Oci mu zabijelješe i desna ruka posrnu zemlji. Prišunjah se sa strane i izmahnuh sabljom. Alaknuše tabor-imami, pritrcaše prijatelji i starješine, udariše bubnjevi po ordiji slaveci Muzafera Pilaviju. Za moje junaštvo moj ajan dobi kesu dukata, dvjesta dunuma i cetrdeset i dva kmeta u valjevskoj nahiji, a tabor-imam kesu i kucu s baštom u Undjuriji, a ja slavu, komad pecene ovnovine i oštriju sablju. I savjet da drugi put ne spavam junak pod jelom zelenom kad djaur turskoj vojsci na obraz udara.

Ja svu noc prelezah pod cadorom placuci i psujuci. I pred zoru zazeljeh da umrem, i kad u zemlju legnem - da mi se na zatravljenoj humci mahalska djeca kadgod poigraju hvatajuci se za moj bijel i citko ispisan nišan, a ja junak odozdo da se smješkam, da ih na igru podbadam i rumene im tabane travicom škakljivim. Da mi se svakog predvecerja umorna krava hraniteljka o nišan oceše zudeci nabreklim vimenom za slatkim srsima muze. Da mi seoski rundov više glave zajaukne na mjesecini zazivajuci najdrazu kuju na sveti obred parenja.

Prvog jutra poslije mejdana banuše cauši u moje leglo, dokopaše me i usplahireno izguraše.

Mehmed-paša zvao me sebi.

Doceka me stojecke, zagrli, pa posadi kraj sebe. Raspitivao se o mom porijeklu, pamtio je poizdalje mog oca, rece mi da ga je vidjao na Mohacu, a i sjecao se da je - dok je Ebu Suud efendija ucio pobjednicku molitvu u tek zauzetom Budimu - moj otac digao samo jednu ruku nebu. Druga mu je bila u dašicama i zavoju. Iz njegovih pitanja ja razabrah da on u stvari o meni više zna nego što to prosjecna vezirska radoznalost moze sakupiti i

da su moji odgovori njemu otkrivali nešto drugo nego što pitanja iziskuju neposredno. Iskušavao je moju sposobnost da tačno odgovorim, na turskom i bošnjackom, pažljivo osluškivao ariju recenice - da li motam duge konce ulizice i covjeka tanka poštenja ili sakivam smirene a kratke i cvrste cjeline smisla.

Pošto mu napricah hineci dovoljno stida pred starješinom da povjeruje u moju iskrenu i cistu ucivost, ali i dovoljno bistrine i otvorenosti da uvidi da se ne radi o obicnom mamlazu glavosjeci, rece mi da ustanem, obidje oko mene, pipnu mi mišice, bedra, listove, zaviri u beonjace, pregleda boju noktiju...

Zatim me izvede pred cador i naredi nekom iz svite da pusti sokola, a meni - da ga strijelom gadjam. Nije ptica ni peti put mahnula krilima, a vec je strmoglavice sa strijelom u grlu medju nas pala.

Onda najslavniji naredi da izvedu najbrze zdrijebe i da ga bicem natjeraju u trk ispred nas. Veselo dijete neke jadne kobile iz pratnje zaigra niz pusto polje, a revnosna bulumenta beshljebovica i izjelica vriskom i zvizdanjem uplaši ga toliko da je njuškicom od kadife nasrtalo da preskoci zbijen krug tjelesa. Mehmed-paša naredi - kad zdrijebe bjezeci uporedi s hrastom - da se hitim sabljom. Vršak mora proci zdrijebetu izmedju rebara i zabosti se u hrast.

Ljudi, cetiri puta sam izmahivao, cetiri puta sam mogao uciniti kako je zapovijedjeno, ali se ruka vracala, noge drhtale, iz utrobe navirao uzas i gadjenje. Jednom spustih ruku i okrenuh se - da kazem veziru,

ne mogu,

necu,

ne znam.

On se smješkao, on se, u stvari, podsmjehivao mojoj neodlucnosti znajuci da od podsmijeha te vrste gore uvrede ratniku - nema. Osjetio je da se ja ljuljam u sebi. Pobjavši se valjda da pred svjetinom izgubi jednog mejdandziju, zgodan primjer za podsticanje drugih, rece mi da samo ja i Feridun-bej cujemo:

»Eeh, Pilavijo, koliko si ljudi uslast posjekao, a zao ti beskorisne zivotinje!«

Za kose, za uši izvuče iz mene krvave nagone i sabi ih u prokletu zelju za podvigom. Raskoracih se i kad zdrijebe natrca, ja hitnuh sablju. Vrh se zabode u hrast. Zivotinjica vrisnu i sleze se u dva drhtava komada što su se još dugo zatim svaki za se vrtjeli i trazili. Klicava i besposlena svjetina uzavrije oko mene.

Meni se noge oduzeše. Napojiše me studenom sirutkom, ponesoše me, dokazaše mi da treba da se radujem. Opraše me preda mnom. Odagnah kajanja. Tome pripomoze i moj strah da me s pola puta do uspjeha ne vrati vezir u ortu, u muku vojnicke svakodnevice. Taj strah izmisli još vazdan opravdanja za prljavi cin. Pa se uskoro osjetih stvarno kao covjek koji je ucinio podvig.

Trebalo je izdržati još jedno ispitivanje.

Stoji preda mnom Mehmed-paša i pita me:

»Kazi, Pilavijo, po cemu se razlikuje pokret ruke ka balcaku kod ubojice od istog pokreta kod dokonjaka?«

»Pokret može biti isti, ali se namjera razaznaje ovako: ubica se prije trzaja dobro namjestio nogama, a dokonjak se ne obzire kako stoji.«

»Hm! A kazi mi kad bi ti po jednu zenu poklanjali sultan, veliki vezir i tvoj starješina u buljuku, od koga bi uzeo s tim da samo jednu smiješ uzeti?«

»Uzeo bih onu koja nije nocila s Bošnjakom.«

»Hahaha! Ehehe! Ah, pasji sine, ko te tome nauci! Hohoho! E jesi edepsuz! Ne pitam te koju bi primio s tog stanovišta, nego ciji bi poklon uzeo?«

»Onu koju mi vezir daje. Sultanovu srdzbu što sam odbio izbjeći cu jer ce mi vezir pomoci. Ako mi vezir jednom pomogne, starješina u buljuku ne smije mi ništa, jer se boji mog zaštitnika vezira...«

»Vješta laska, mada grubo stesana. Hajde sad u svoj buljuk i oprost se od svojih! Vi, ostali, slušajte! Muzaffer Pilavija, sin slavnog Abdulaha, Bog da mu slavu uveca, sluzice odsad mene. Bice moja sjena i moja isukana sablja. Ukoliko opozovem ovu svoju odluku, cucete na vrijeme. Hajd sad! Pozuri!«

Nagrnuše moji jarani da se izljube sa mnom, da me naštipaju i medju plecke naudaraju, da me kroz smijeh, bez zle namjere napsuju kako sam -

kurvino kopile, koje je izmaklo jurišima na bedeme i tankom tainu vojnickom, drhtanju na strazi od studeni, i kletvi grla od zedi progorjelog, i obavezama prema teškoj zakletvi ratnickoj,
nego cu -

ah, ulizice pilavijska,

u svili i kadifi s dvorskim lizisahanima i guzicarima da se druzim, zlopnjak da dolmim slatkim mrvama s pašinske sofre i kese punim zlatnicima puzanjem i lizanjem tabana paši i višima od njega.

Uplakan i raznjezen, podjoh natrag, ali me moj starješina u buljuku Osman Krupalija uhvati pod ruku, Osman - krivovrat jer su ga katane dvaput klale, a on im izmicao, jednook, jer mu je franacki dzilit oko izbio, besprst jer su mu na obje šake po jedan, po dva prsta nedostajali, isjeceni - što u bici, što na opkladama. Uze mene Krupalija svjetovati:

»Pamet u glavu, Pilavijo! Ti si slavan mejdandzija, ali ja znam kako se slava zasluzuje. Ti si u dzigari, u mozdini - gladan Bošnjak. Pamet u glavu i pripazi se.

Oko paše se vrti copor stoput vještijih i hiljadu puta bezobraznijih od tebe, ne daj da te prevare! Provrti sebi na potiljku rupu za još jedno oko, Pilavijo! Trebace ti i danju i nocu. A kad se najedeš i napiješ, kad ti otezaju svila i kadifa, sjeti se nas, ovih hiljada zemljaka i prijatelja. Ne uci hair-dove za nas! To ne pomaze. Nego, ako hoceš sva svoja nepoštenja da iskupiš, ucini sljedece: kad mi, koji prezivimo bitke, jednom na stambolske kapije udarimo, placu neisplacenu da ištemo, patnje svoje da naplatimo, da uhranjeni i obijesni Stambol popalimo i u pepeo razvijemo, otvori nam kapije! Oprostitcemo ti što nisi s nama patio. Obecaj!«

»Obecavam.«

Pljesnu me po plecki i vrati se vojsci, koja je vrvjela oko vatara, uvjeren da je moja rijec cvrsta kao, recimo, i njegova. A ja sam tada, lud od radosti što me je sreca obasula neizmjernim obiljem sutrašnjice, bio spreman da svakome obecam šta hoce. Da je Krupalija zaiskao - naljepšu sultaniju da mu je kroz prozor izbacim iz dvora, obecao bih. Samo da me ne zaustavlja. Samo da me pusti što prije da stanem uz vezira.

Da izadjem iz pakla na svjetlost slave i uzitka.

Zato... oo, kako sam zurio da što prije kleknem pred Mehmed-pašu i da mu poljubim skut i vrh cizme. A što se Krupalijine molbe tice, mislio sam - to je umornom Bošnjaku zivot u vojsci dodijao, pa mu se usljed srdzbe što je rada neprekidna oskudica zakotila u mozgu nekakva zunzara u vezi s paljevinom Stambola, muhurina koja ce izici cim ajani podviknu da se na sljedece bedeme udara.

Bilo je to pod gradom Konjom, godine 966. po Hidzri (1558). U vrijeme kad Mehmed-paša Visoki sa tri hiljade janjicara, s buljukom silahdara i cetrdeset topova, pripremaše bitku protiv Bajazita, mladjeg sina Sulejmanovog. Jer Bajazit hotijaše na prijesto. A po nasljedstvu prijesto je pripadao starijem bratu Selimu.

Prije svitanja udariše bubnjevi kroz vojsku, i tabor se galameci i mokreci po vatrama opremi i postroji. Pratnja savi cador. Ja natjerah konja da gubicom cuva sapi pašinom bijelcu. Jahao sam ukrucen, ne osjecajuci da sam noc probdio na nogama.

Na prvom raskršću sacekasmu da prodju janjicari. Iznenada poznadoh neke svoje stare drugove.

Uzvirtjeh se. Nisam mogao odoljeti da im se ne javim, da ih ne upozorim na svoju blistavu odjecu, na konja, na ugled svoj pošto stojim uporedo sa Sokolovicem.

»Heej!« dreknem, a od moje vike konj se pod pašom poplaši, skoknu u stranu i zamalo ne obori pašu. On, ljut, kao Bošnjak domacin na mahalskog bezobraznika, pozva mene prstom. Pritjerah konja ocekujuci psovku. Ali vezir izmahnu. Iz sve snage udari me pesnicom medju oci i ukinu me iz sedla. Sva vojska se grohotom nasmija, pa i sam paša, koji je, dok sam ustajao i hvatao uzde, kroz smijeh psovao meni majku i sestru budalastu. Da sam bio janjicar, ne bi me smio udariti. Da me smatrao covjekom, naredio bi da me išiba drugi. Da me volio kao svog, udario bi me roditeljski po obrazu, a ne pesnicom. Nemadoh hrabrosti da isucem sablju i da ga prepolovim.

Osramocen i popljuvan, kaskao sam za njim, zadovoljan što se sve svršilo na jednom udarcu. Najviše me vrijedjalo to što se paša više ne osvrnu da provjeri idem li ja za njim. Bio je siguran da idem.

Ja sam lezao za njegovim vratima. I samo se preko mene moglo k njemu. Pa, mada sam skitnica vojnica i ucesnik u tolikim sjecama i strahobama, meni se pihitija u kicmi ledila zbog blizine ovog zemljaka i bosanskog seljaka. Zacudo, i pored toga straha i poštovanja, bio sam zaljubljen u njega, pod njegovim skutom ja sam prestao da bolujem od nemira i osame i onih strahova što spopadaju samce i izgubljenu ovcu. Slijegao sam se i u sebi dozrijevaio i sve se cešce privijao uz njegovu nogu kao najsigurnije pribjezište.

Moja revnost poistovjetila je sve moje vrline i sposobnosti s njegovim zeljama. Upoznah mu navike i savršeno se prilagodih njima. Ja postadoh on, ali onaj koji služi onom koji će postati vezir pod kupulom. Ja još nisam znao šta znaci izgubiti se u prašini tuđjih zelja, htijenja i potreba. Nisam znao kako se skupo placa osjecaj sigurnosti u blizini jace licnosti.

Još su uvijek blistava odora, skupocjeno oruzje, sjaj dvora i miris i bljesak svečanosti bili za mene nagrada sudbine za koju bih hiljadu puta na dan pao nicice pred svojim dobrotvorom, pred slavnim, najslavnijim, Mehmed-pašom. Još sam bio sam sebi velik i znacajan, još sam poredio sebe s Bošnjacima iz moje orte koji su kao akindzije lipsavali po zapadnim i sjevernim granicama.

Mudar je bio Visoki, ali je njegova lukavstva moja opreznost izdrzala. Ujutru pred pragom nagazim na prosut sitniš. Pokupim i sve njemu predam rekavši da je mozda još koji novcic ostao, ali da nisam mogao više otkriti. On saspe pare u kesu, nasmiješi se i kaze: »Dobro!«

Zaokupi mene Ismail cauš, kao... ugledna licnost iz sultanove blizine mrzi Mehmed-pašu, pa eto, ako hocu, mogao bih zaraditi hiljadu sindzirli-altuna i nasljedno imanje u Undurovini samo da ošinem kud treba. Prebijem, izgnjecim cauša i bacim ga veziru pred noge. A paša naredi da cauša od mojih šaka lijeci njegov lijecnik. Cauša kasnije sretnem na vezirskoj ladji. Smije se i odihuje:

»Pilavijo, ja skupo platih vezirovu šalu.«

Iskušavao me na stotinu nacina, uz put, brzo, iznenada, ali sam se uvijek drzao tako da je smiješkom morao priznati da se prevario. U svemu sam ostao siguran i cvrst. Kad je shvatio da sam mu vjerniji pratilac od sjenke, prestao je da sumnja. I to u vrijeme kad ga ja više nisam ni volio, ni mrzio, kad sam vec bio samo pouzdana, ali ravnodušna alatljika njegove bezbjednosti.

Ja više nisam ni o cemu razmišljao. Mozda oni koji razmišljaju o svemu ne mogu nikome biti vjerni. Jer je, kako Bakija kaze, pola zrele misli - sumnja.

Veseli Feridun-bej, Mehmed-pašin sluzbenik i miljenik, rekao je da bih ja ostao vjeran paši i kad bi paša sam sebe iznevjerio. Pošto sam jednom cuo kako ovaj uceni a raspojasani ljepotan govori o meni s podsmijehom kao o psu šarplanincu, dragom, ali - psu, ne zelim da ga spominjem. Bojim se da bih, iz osvete, o njemu vec mrtvom govorio crnije nego što zasluzuje. Time bih pogriješio prema Mehmed-paši i njegovom mjerilu izbora prijatelja. A on je u tome bio nepogrešiv. Cini mi cast da sam jedan od dokaza te tvrdnje.

Jeo sam šta bi iza njega na sofri ostalo. On je volio dobro peceno meso, jabuku, kiselo mlijeko i romanijsku jecmenu mandru sa sirom. Poceh debljati, počeše mi udovi mlitaviti. Izmolih da, kad god ne moram da sjedim ili lezim za njegovim vratima, mogu otici u polje da se vjezbam.

Prelazeci jednom trgovom na konju, vidjeh trgovca robljem. Vitka i cutljiva Rumunka u tankoj košulji bijaše zacijenjena mnogo, premnogo za okupljene kupce. Ja pipnuh listove, dojke i mišice i zagledah joj se u oci: i zignu me duboko, pod lijevom sisom, od njene ljepote. Rekoh trgovcu da je skine s cepenka, a ja otrcah u dvor i zamolih pašu: dozvoli mi da dovedem sebi zenu, nece se ziva cuti u sobi!

Paša se nasmija i baci mi kesu da je platim, da je okupam, uredim i odjenem. Ja je okupah tepajuci joj zaljubljen i drhtav i gladan njenog tijela. Kao molitvu šaptao sam njeno ime milujuci joj ledja i lopatice. A kad je odjenuh i posadih u krilo, viknu Sokolovic iz svoje odaje da je dovedem, veli, da vidi kakvu sam zdrebicu sebi odabrao. Ja mu je, ponosan i zaljubljen i u nju i u njega, privedoh, a on je okrenu, obrnu, razgleda, opipa, smace joj jašmak, uzviknu kad vidje kakvo lice ima, i počeša se, slavni, najslavniji, iza uha, i nakon dugog uvrtanja brkova rece:

»Muzafer, šta ce tebi ovakva zena! Nadji ti sebi štogod jednostavnije i deblje! Nije ovo za te. Neka nju odvedu u moj harem. A ja cu tebi na onu kesu srebra dodati još jednu, pa da smo - kvit!«

Mene ošinu nesvjestica, zaljuljah se na nogama, i zamalo ne pogibe Mehmed-paša Visoki. Ali - Bog ubio moju gramzivost! Ja sracunah - šta dobijam kesom i zahvalnošću pašinom, a šta gubim zenom i - poklonih se...

Slavni, najslavniji, Mehmed-paša popljeska je po zadnjici i cokcuci isprati je do vrata prijeteci evnusima da je pripaze dobro. Te noci ja sam plakao u svojoj sobi, jer je vezir spavao s Rumunkom u haremu. Ujutru me rano probudiše, vele, zove te Mehmed-paša.

On je sjedio na šiljtetu mrk i neispavan.

»Hodider ovamo!« rece strogo, pograbi moje uho i dugo ga je cimao udarajuci drugom šakom po obrazu, iza vrata, po zubima i po ocima. »Psino bošnjacka, kad prije stize da je opoganiš! Što nisi cekao?! Evo ti... ti... drugi put najprije mene da pitaš... ah, zvijere pohlepno, zar si je vec u hamamu pritisnuo... pa da mi bar ona rece odmah, nego pred zoru... kurva, ah, magarcino! Sad je ti j... i, ne treba mi više! Oo, na šta sam spao! Da pobirem otpatke iza Muzafera Pilavije, oo, ljudi! Ubicu te, mrcino!«

Ja padoh na koljena pred njega i poljubih mu papucu, pa skut, pa ruku, jer ja sam vec bio skot i ništica što je imala neku vrijednost samo dodata njemu - osnovnoj brojci i odredbenici. I priznadoh i od srca se pokajah što sam prije njega mudrog, najmudrijeg, volio i milovao moju dragu vitku Rumunku i obecah mu da to više nikad necu ciniti.

A kad me on otpusti, ja se u svojoj sobi bacih na asuru. Valjao sam se, ridao, pjenio i kidao odjecu sa sebe, grizao podnice i svoje mišice od ljubomore, od zalosti za ocima lijepe Rumunke, od uvrede, od obecanja koje sam mu ja, bijednik i ništarija, ulizicki zadao. Umjesto da ga janjicarski darujem nozem u rebra!

Deset dana kasnije on mi u prolazu rece da je Rumunku dao nekom plemicu sa Rodosa, kao kusus u nekom vecem drzavnom racunu.

Ja pohvalih njegovu mudrost i ne otkrih mu rezak bol za dragom zenom.

Je li carstvo bilo krivo ili je on bio toliko sposoban, ne znam, ali njegov uspon slican je lijetu zvijezde kad iza maglicastog horizonta poleti nebu u visine sve viša i sve sjajnija. Kad umrije Hajrudin Barbarosa, najveći morski vuk svih vremena, Sokolovic bijaše jedini koji ga je mogao naslijediti, ili jedini na koga je milost sultana Sulejmana mogla u tom pogledu da padne. Jer - Mehmed-paša je bio mnogo omilio sultanu kao mudar i dovitljiv u svakoj prilici, a narocito na carskim svecanostima kojima niko kao on nije znao dati takav raskoš i sjaj.

Kad se ozenio Selimovom kcerkom, a Sulejmanovom unukom Esmihanom, ni on sam nije mogao upratiti odakle mu sve dolazi i pritice. Ni Selimova zena Nurbanu, rođjena Mlecanka iz kuce Bafo, koju je zarobio rahmetli Hajrudin-paša Barbarosa i poklonio Selimu, ni Mihrimah, sestra Selimova, ni svi oni koji su njih slušali a Mehmed-pašu mrzili, nisu mogli zaustaviti njegov uspon ni zaskociti njegove namjere, ni omesti njegove poduhvate. On je uza se imao sve Sokolovice koje je poturcio, školovao i na najosjetljivija mjesta u carevini postavio, on je imao uza se ucenog i mlakog a uticajnog Ebusuud efendiju, Pijale-pašu, Sinana Mimara, vecina begler-beja mu je iz ljubavi ili straha bila privrzena, a sultan Sulejman, vec star, bolešljiv, strašljiv najprije od svoje zene, a poslije njene smrti drhtav od nepostojecih ubojica, samo je ovom dovitljivom, brzom, nemilosrdnom a sigurnom slugi vjerovao.

Kako sam ja, onda, Muzafer Pilavija, gladni prljavi akindzija mogao da ga ne postavim sebi odmah poslije Boga, daleko prije majke, a o ocu i da ne govorim!

Slijepio sam od blizine zivog sunca. Ja sam bio samo njegov svjetlac, hitar noz u njegovoj snaznoj ruci.

Njemu se nije moglo odoljeti. Kraj njega moglo se biti samo rob ili zakleti protivnik.

Da je Ješildze Mehmed-beg znao koga kao hrišcansko momce vodi u Jedrene, u adzami-oglan, ili bi tukao celom o kamen dok mu lobanja ne bi prsnula, ili bi brze od Tatarina poletio sultanu da mu uzme muštuluk.

Kad nam jednoc u putu prema Sofiji stize glasnik s viješcu da je veliki vezir Semiz Ali-paša umro od gušobolje, desetine ulizica poletješe Visokom da mu lizu cizmu i dlanove: znalo se, sultan Sulejman moze samo Mehmed-paši predati pecat velikog vezira.

Cudio sam se: ovu titulu je Visoki primio razdrazen i ljut. Za svečanosti, što potrajaše neprekidno dva dana i dvije noci, bi ljubazan samo tamo gdje je morao: pred carem i njegovim sinom Selimom. A pred drugima ili studeno prijazan ili srdit i nestrpljiv da im što prije vidi ledja.

Tvrđim bez straha da ću slagati: Visoki se ljutio i što na ovaj položaj velikog vezira nije ranije postavljen i što ljudi i sredstva ne mogu da učine svečanosti još sjajnije, dovoljno blistave da zadovolje njegov sud o značaju trenutka.

Bilo mu je malo priznanja.

Kad se prašina sleze a svečanosti i imenovanja iscrpoše, i njega dopratiše iz zenine odaje na kapiju gdje sam ga čekao, on me premjeri od nogu do kalpaka.

»Odsad nosi ljepšu odjecu! Ali janjicarsku sablju ne mijenjaj! Moji protivnici su se od jucer utrostrucili!«

Pa mi obrvama naredi da sastavim šake i poturim pod njegovu lijevu nogu kako bi lakše uzjahao.

Sultan Sulejman izdahnu, a janjicari su i dalje nasrtali na Siget-grad spominjuci bozje i Sulejmanovo ime. Grad Siget pade, a mudri, najmudriji ne dade da vojska sazna za sultanovu smrt. Meni nepoznat lijecnik pod strogim nadzorom Mehmed-paše i njegovog prvog prijatelja Feridun-beja dugo je petljao oko leša. Onda u caršafu dva nijema cauša iznesoše utrobu i negdje je u mraku zakopaše. A tijelo ponesosmo.

U kocijama je sjedio mrtav Sulejman i klimao vojsci zutom glavom starca na umoru. Veliki vezir se naginjao ponekad na prozorke kocije i kao - sašaptavao se nešto sa sultanom pa se okretao vojsci i smješkao se. Vojska je klicala.

Bio sam ravnodušan prema carevoj smrti. Ali, ako se vezir uzbudjivao, i ja sam svaki čas šibao konja, a pritezao mu dizgin. I ja sam kao i on lagao vedrinom vojsci u prolazu. I psovkom pozurivao glasonoše koje je vezir već dovoljno hitno otpremio. A od sve te guzve mene se ništa nije ticalo, osim - sigurnosti njegove, koja je, u stvari, bila moja sigurnost.

Na putu kroz Slavoniju, na šumskim raskršćima, Mehmed-paša raspusti mnoge bajrake samo zato da bi bilo što manje ucesnika nereda što ga je očekivao kad se sazna da je sultan Sulejman mrtav. U kišnoj noci, na glibavom ravnicarskom drumu, on iznenada naredi da kociju opkole slavni Selanigija, hafiz Mahmut, mujezin Murat-paša, Spahi Zade Mula Kasim, silahdar Mustafa i spahija Ahmed i da naglas uce suru Ja'sin. Vojsci bi jasno da je sultan Sulejman mrtav.

Sokolovic je zurio da dovede Selima na prijesto. S njim zajedno nekoliko noci jednim okom sam spavao i trzao se iz polusna od brige - hoće li Selim poslušati vezirov savjet. Glasnici se vratiše: Selim je postupio suprotno od uputstva iskusnog drzavnika. Umjesto da saceka u Carigradu, on se opkoljen ulizicama, proglasi sam sultanom i podje Beogradu, u susret vojsci. Psovao sam i ja zajedno s Mehmed-pašom uobrazene, pohlepne, glupe Stambolije, ni ja nisam mogao da jedem, boljela me crvotocina na vrhu turskog carstva, a - da se Mehmed-paša smijao, i ja bih se nasmijao. Da je zapjevao, i ja bih gurnuo prst u uho, pa podvrismo, veseo što gnjije ovo isto carstvo.

Ja nisam bio - ja.

Brinuo sam da li će vojska mirno primiti novog sultana i njegovu svitu. I provjeravao na svojoj bradi da li sijedim tako brzo kao veliki vezir.

Kad pred Beogradom umorna i izranavljena vojska vidje mrtvog Sulejmana, a zivog Selima sa stotinama cankoliza ugojenih i u svilu odjevenih, uznemiri se, poremeti redove. Čuše se prve psovke i siktanje sabalja što srdito izlijecu iz korica. Tad se u sedlu prope golem ratnik i povika:

»Gdje su bakšiši? Heej, vii, stambolske poguzije, pare na biljeg!«

Poznadoh Osmana Krupaliju, mog negdašnjeg starješinu. Vrat, glava i lijeva ruka još su mu bili u krvavim zavojima od Sigeta.

»Bracoo, oni se kitee, a mi ni rucali nismo. Pare neka nam dajuu!«

Radoznalo sam očekivao tok sukoba. Otkud se u meni zakoti ta radoznalost, ne znam. Bljesnu najprije kao zrnce pijeska na suncu, kao iznenadjenje u djetetu pred blistavom zeljenom igrackom. Zaboravih vezira, a pozeljeh da Krupalija obode konja i sa pruzenom sabljom poleti u gomilu mekog sipljivog dvorskog mesa, da razbuca svilu, da skaši, da pogazi, u zemlju da sabije svečano odjevenu rulju. Ratnici nagnaše konje, neko pored

Krupalije, nogom u uzengiji, udari debelog dvoranina u prsa, turban sletje i nestade pod konjskim kopitama, po obrijanoj glavi zviznu bic jednom, dvaput, tjeme šiknu krvlju iz tri brazde, ooh, ja bih vještije udario, tako mi Boga, udri onog malog! - viknem ili samo zazelim, ali tog trena vezirova pesnica zacrnje mi pred ocima, zatamni nebo, zavnje Sava i Beograd preda mnom, pocijepa nosne i vilicne kosti, i sasu mi ih u grlo - ucini mi se, jedva se stiskom koljena odrzah u sedlu i oporavim. Vidim vezir me gleda gotovo da me ujede, da me razdere:

»Šta ti je, magarce?« vice.

Ja ne pognuh glavu. Obrisah krvave usne i rekoh:

»Dobro!« ili ne rekoh. Ne znam.

Nisam više pratio sukob.

Nocu, sjedim u mraku sam u sobi, kvasim krpe u loncu i na prsnute i otecene usne privijam, i stenjem -

ti mene baš udari, Mehmed-pašo?

a zašto, molicu lijepo?

zato što sam se propeo u sedlu da vidim šta vojska radi? zato što sam se radovao gledajući kako lete kape, je l' zato? a kako bi bilo da ja tebi vratim, ali po naški, dvaput jace? I da i ja tebi viknem.

Sestru li ti, i nevjestu ti pod duvakom, hocu da gledam, hocu da vicem, sutra cu odbjeci vojsci, a onda - stisni, pa mi šta nazao ucini! Ako sam ja marva, seljacka, bošnjacka, jer ne znam da sluzim, ti si veca - jer znaš, i jer goniš druge da to nauce. Ja nisam dijete oteto iz ruku materinih i po školama - pricom, štapom i obecanjem prekovano u janjicara koji se stidi hrišćanskog porijekla... Ja nisam kmet koji bi tri boga promijenio da nadje cetvrtog ako ce mu pod njim nameti biti snošljiviji, a na grbaci teret uprave lakši. Ja sam Muzafer Pilavija, jedan i neponovljiv, pripazi se ti Mehmed-pašo! Zaboravio sam patnje i zalijecio rane što su me cinile snishodljivim puzavcem. Uspravio sam se na dvije noge i oslobodio ruke. A oštra sablja u srditoj ruci ne boluje od obzira.

Privijam hladne mokre krpe na otekline, bol se smiri, polako progovori iskustvo, opomene bojazan na poslušnost naviklog:

polako, polako, Pilavijo, ne daj srdzbi da se otme, uzmi u racun šta gubiš, a šta dobijaš, dug je zivot, ljekovit zaborav ucinice da opet osjetiš radost što si kao zaštitnik - zašticen, kao podredjeni - ugledan, kao besposlicar - koristan. Razmisli, ako obican udarac starješine boli toliko, kakva li je tek strahoba kad krvnik kliještima pricepi, meso da otkine i drhtavu ranu solju natrlja! Kako bi se kajao kad bi usijan šiljak krenuo tebi pod obrvu, u mekotu i rskavicu, oko da sprzi! U pamet, Pilavijo!

U pamet, Pilavijo, patnja je prevelika cijena za sumnjivu radost pobune. Da nije tako, pobune bi pocinjali oni koji su u zivljenju najiskusniji. A iskustvo kaze da se bune uglavnom oni koji su u nesreci ili usljed poremećenog razbora izgubili moc razlikovanja zeljenog od mogućeg. Ustani, udji na prstima u drugu sobu i vidi da li su se Mehmed-paša i Feridun-bej dobro pokrili. Ako jesu, uzmi vezirove cizme ispred praga, operi ih, namazi mirisnom mašću, poljubi im vrhove i ostavi gdje si ih našao. Pa se vrati i moli Boga da te nagradi lakim snom i vedrim sutrašnjim danom.

Necu.

E baš to necu.

Necu - za inat!

Pokušavam da zaspim... Još u mekotama predvorja sna vodim nekakve vojske i mlatim nekog, svetim se, a ipak, priseban, radujem se što sam otkrio da se, i davno prije sablje, sama misao moze pobuniti ne odajuci se, lukavo odgodivši pocetak do povoljnije prilike. Harao sam po turskom carstvu toreci njive truplima paša i kadija i sandzak-begova, dijelio vojsci zelene bajrake da nacini obojke, darivao kosmate i nepovjerljive romanijske kmetove ljepoticama iz harema, bijednim, u carevini najbjednijim irgatima na tuzlanskim sonim kazanima naticao dvoranske kape na glave i posadjivao ih jednog po jednog u carska ucilišta da kazuju svoja mišljenja o Bogu, hljebu, o covjeku i o pravednoj nagradi za znoj i muku ljudsku.

Zaspim.

Ustanem prvi i veziru spremim šerbet. Ali mu se ne poklonim dovoljno duboko. Niti mu zazelim dobro zdravlje i vedar dan, ulagljivo, kako sam bio navikao.

On vidje otekline po mom licu. Ne rece ništa. Još se srdio na me. Veseli i zajedljiv Feridun-bej, pašin miljenik, namignu mi i iskesi se.

»Pilavijo, nešto si mi podbuhnuo. Da nisi na vlaznoj asuri nocio?«

Cutim. Gledam ga.

Da li da ga posijecem?

»Ne diraj ga!« rece vezir. »Nije ni njemu lako. Njegovi se bune, a on batine dobija.«

»Oni koji se bune nisu moji, nego tvoji, pašo!« kazem i naklonim se malo.

»Hajde, hajde, bjezi u sobu i meci obloge! Ako te na sokaku vide takvog, mislice da si ucestvovao u pobuni, posjeci ce te. Izidji, magarce!«

Izidjoh nasmiješen. A kad vezir podje na dug razgovor sa sultanom, opasah se i nakitih i pozurih da nadjem i zagrlim svog negdašnjeg starješinu Krupaliju.

Samo je poštovanje prema mrtvom Sulejmanu sprijecilo vojsku da ne napravi pokolj. Ali su ratnici obekali da ce u Stambolu na Jedren-kapiji opet upitati dvor za zdravlje, za svoje bakšise, za nekakvu pravdu.

Tako i bi.

Sav Carigrad stajao je da doceka zivog cara, a mrtvi se vec zaboravljao, kad se kod Šehzade -dzamije isprijeciše janjicari. Prijetili su, mahali sabljama i trazili novac. Pertev-paša izidje iz pratnje Selimove i stade da ih smiruje, ali Krupalija istrze jednom janjicaru sjekiru na dugom drzalju i njome udari pašu. Tjelesina se splaza s konja. Tad iskoci Pejale-paša, zapovjednik nad morskim galijama, da i on pokuša umiriti pobunjene, ali Krupalija nasrnu i na njega:

»Šta hoceš ti? Ti si obican ladjarski aga, što ti imaš s nama? Gubi se!« i izmahnu sjekirom. Prije nego što ce pašu sjecivo ošinuti, gomila pobunjenih svuce ga s konja i baci pod noge.

Krijem lice kapom otud odakle me vezir moze vidjeti i smijem se, smijem se sultanu, koji drhturi i moli Mehmed-pašu da brzo, što brze ucini nešto.... Smijem se Mehmed-paši i njegovom carstvu: izgurao ga je na vrh sjaja i bljeska vojnickim glavama i hrptenjicama. A sad, sad se eto zaljuljao najcvršci stub. Skole i strogost i teške zakletve samo su ovlaš zaodjenule krv, navike, nasljedje ovih grubih ljudi pod oruzjem. Sad provaljuje iz njih otac, djed, pretucen kmet, dijete oteto od matere, neisplacen placenik, napola lud prezivjeli sa Sigeta, neko ko je strasno vjerovao, pa najednom postao bezbozan ocajnik, Bog zna ko sve urla i psuje i izmahuje.

Smijem se sebi kako to da sad tek vidim i nešto drugo osim vezirovog miga, osim svoje blistave odore, pune kese, i ubijeljenih ruku od dokolice.

»Cuješ li, skote?« vrisnu Sokolovic i uhvati me za rame. »Koga vec treci put zovem, pasji sine? Brzo, trci na Drugu kapiju, pogini, ali ne daj nikom u dvor dok ja ne dodjem. Trci!« Uhvati me iznenadjenjem, pokoleba me, savi me, podbodoh konja i mašuci sabljetinom protukoh se kroz zaljuljane gomile.

Pred kapijom još je vladao mir. Sazvah dvadestak cauša i naredih da dobro utvrde oba krila kapije i da se rasporede po dvorištu. Jednog sa lukom postavih na zid. A ja se raskoracim pred kapijom, spreman da po zapovijesti poginem, još nemocan da upitam od koga i zašto.

Da pobunjenici nasrnuše odmah, sigurno bih poginuo kao Muzafer Pilavija, tjelohranitelj velikog vezira, vjeran sluga, o cijoj su se sablji i vjernosti vec price pricale.

Ali tišina potraja taman toliko da se priberem, da se opet otmem, otkinem od vezira, da isplivam iz sna ništice koja služi drugoj brojci za potvrdu velicine.

Cuh urlike i tutanj izdaleka. Iz jednog sokaka grunu gomila konjanika na širok prostor pred kapijom. Osman Krupalija dojava preda me.

»Hvala Bogu, Pilavijo, da sam na tebe naišao. Deder otvori kapiju da prošetam po carskim odajama!«

»Bolje bi bilo da se vratiš!« kazem neodlucno.

»Šta kazeš?«

»Meni je naredjeno da Vas zaustavim.«

»Pa, dušu ti tvoju dvoransku, zar se ne sjecas obecanja?«

»Sjecam. Ali nemojte, ljudi, znate valjda kad vezir nešto naredi... nemojte bar zbog mene, ja cu nastradati.«

»De se ti skloni!«

»Ne prilazite, ljudi, ne trazite belaja!« molim ja pruzajuci ruke.

Ne podjoše pobunjenici prema meni. Mozda zato što su me još pamtili kao ratnika i mejdandziju. Ili što su se na casak smilovali na me bijednika koji moze ostati bez sluzbe, a i bez glave, ako podju. Pa ostadosmo tako išcekujuci. Krupalija me gleda, šmrce od nedoumice, useknjuje se, ja ne smijem ocima dalje od njegove brade, stid me, oo, ljudi, ne kaznjavajte zlocince odsijecanjem glave, naucite ih da se stide, bice manje zlocina i na dvoru i u kolibi.

Bjezeci zjenicama od Krupalijina lica, vidjeh kako onaj kosooki na zidu nišani strijelom. Pogodio bi Krupaliju negdje pod grlo. Koliko sam mogao brze, cucnuh i u zaokretu bacih sablju gore. Kosooki vrisnu i sa sjecivom u rebrima nestade sa zida.

Krupalija iskrivio vrat. Cudi se.

»Šta to ucini, Pilavijo?«

»Budalo, zar nisi vidio da je nanišanio na te?«

»Ne. Ljudi, vidjeste li onaj udarac? Ma gdje to nauci, ako za Boga znaš? Aaa, braco, to još nisam vidio. Aferim! Aferim. Pilavijo! Bogme, nije se s tobom šaliti. Pa, dobro, kad si mi spasio glavu, zašto me ne propustiš?«

»Prolazi!«

»Da prodjem? Neceš me s ledja...?«

»Prolazi?« dreknem. »Prolazite, razbojnici, ubice, magarcine, prolazite! Kad hocete slavu i cinove da zaradite, radite, ni rodjena vas sisa materina ne moze da zaustavi. A kad vam ko stane na rep, sablje na cara dizete! Prolazite, kopilani...!«

»Šta ti je, budalo? De, odbij, sebi ruke, ošinuće te! Aa, braco, šta mu najednom bi?!«

»De, proci cemo, ne gicaj se! Hvala ti, Pilavijo. ali ne maši rukama, ne vrti se, plašiš mi konja. Braco, na kapiju, jallah!«

Prodjoše, alaknuše po avlijama i bašcama dvorskim, a ja... ja se prepadoh da nisam od kakve hrane ili potajne bolesti zavrnuo pamecu, jer mi nešto iz utrobe u klobucima ka grlu udari, ispravi me, zapjeni u meni vedrinom, opi me brzo i snazno kao resko vino sa Rodosa. Mada strepim za nekim poznatim u meni, nekim ko se gubi, vjetri iz mene, ushicen sam nastajanjem i uspravljanjem nekog novog u meni, drugog i drukcijeg, opijenog zanesenjaka, ne mogu mi mozdane da podnesu naglo narastanje mene neobicnog.

Poklaše straze i, gladni i razjareni, nasrnuše u odaje. Ja se sakrih u kulu nad kapijom da odatle uzivam u neredu kom sam jedan od vinovnika. Zaletio bih se rado i ja da istutnjim uvredu. Ali se bojim, pobuna je ipak nejako zamahnula. Odrezace mi paša glavu, a necu stici da se potpuno nauzivam svoje moci i ponizenja oholih dvorana.

Dok je uprava gore, dronjav zitelj dolje, a vojska grdna zvijer na tankom lancu, bice buna i pohara. Mehmed-pašo, skupo ceš platiti udarac po Bošnjakovim zubima.

Sljepila nema.

Ja sam progledao.

Oni se poigraše sile. Ruše, mokre po mermeru, biju sabljama pljoštimize od straha izludjelu poslugu, štupaju dvorkinje, trgaju im struke s biserom i prstenje i dukate i trpaju u njedra. Dok se ne pobiše oko tepsija halvapita i hurmašica spremljenih sultanu za docek.

Tu ih zatece buljuk hitrih mornara i isijece. Krupalija se, krvav, probi natrag na kapiju i išceze. Ja se namazah krvlju tek poginulih i doteturah pred vezira.

On povjerova da su janjicari preko mene premlacenog prodrli u dvor. On povjerova i zbog toga se krnjatak mog sunca na njegovom celu ugasi. Vezir naglo splasnu na prizemne mjere ljudskog, jer otkri slabost da moze biti lako obmanut.

Prestraših se otkrica.

Mene je drzala slijepa vjera da sluzim svetinji. Ako sam se dosad svetio, cinio sam to kao jeretik glup od nemoci pred velicinom. Ova uspjela prevara vezira otkri u meni sumnju u njegovu svemoc. Sumnja se razmahnu i zacas zatrova krvotok hiljadama pitanja - gdje sam dosad bio i u šta sam vjerovao, kuda cu sad i dokle smijem... U zabuni, posegnuh za

picem. Ali me u prvom mamurluku spopade uzas od pomisli da u pijanstvu mogu nekom izbrbljati tajnu. Strah od kazne pade mi na glavu kao najteza kazna.

Cutao sam.

Vezir smiri pobunu. Premlacene paše dogovoriše se, počeše zivkati janjicarske starješine na veceru. Nahraniše ih i napojiše nazdravljajući najhrabrijima u carevini. Oni najbuntovniji iznenada poumiraše i biše kriomice sahranjeni. Oni - samo sumnjivi moradoše otici u akindzijske družine na granice da junaštvima i svojim mrtvim glavama iskupljuju poljuljanu vjeru u carsku upravu.

Dani i mjeseci uhodane sluzbe bez uzbuna i uzbudjenja smiriše me. Slegoh se u strpljivu šutnju covjeka s tajnom, još sposobnog da se ponekad raduje, makar i nagorko. Slegoh se i pomirih s otkricem da ja u stvari ne sluzim vezira, nego svoju zebnju da ne lipšem negdje u stepi sam, s prosutom utrobom u šakama. Osjecao sam da je ova šutnja sumnjive cvrstine, nekakav privremen mir i da cu morati opet zaigrati opasnu igru osvete i inata cim naidje vjetar koji ce oploditi tuckove moje tajne neodoljivom zudnjom za djelom.

Dvije godine poslije pobune janjicara, jedne noci posla me vezir da mu iz tamnice, od Djuzel Mehmedage, dovedem dvojicu Bošnjaka, okovanih jer su namjeravali ubiti Sokolovica. A tu namjeru i priznali u istrazi.

Udjoh na mrsku kapiju, više srdit na zapovijest što me iz dušeka digla nego na tamnicu i razloge ljudskih muka u njoj.

»Nije svako carstvo tamnica, ali nijedno nije bez nje. Pravde carstva ucinile su više nepravdi nego svi krvnici zajedno. Iz podruma pravosudja uvijek je dopirao jauk, smijeh nikad. I dok se iz memle zindana cuje ijedan vrisak, ijedan uzdah, dok neko nad nekim ostvaruje svoju ili tudju pravicnost, bice jasno da je do pravde još daleko.

Kad dodje vrijeme da nijedan covjek ne mogne biti u rukama drugog predmet, broj ili sredstvo, onda ce palate sudstva biti izlišne i po njima mogu da ojnaju i piške djecica.

Ali tek u dalekim visinama buducnosti ljudska istorija dozrijeva razrješenjima. Naše je da djelima ubrzavamo uspone. Proklet neka je ko zaustavlja!«

Nasmijani Djuzel Mehmedaga savi svitak papira, baci ga uvrh sobe i uze meni kazivati:

»Eto, to, to sam našao kod jednog od njih dvojice. Ah, kurvin sin, gdje li je tu mudrost pozobao?

Priznao mi je da je iz roda Hamzevija. I još se, pas, ponosi time. Kako ga ne smakosmo prošli put! Vidiš, Muzafer, zivot nas ucini da više treba pitati koga si ostavio nego koga si poslao na onaj svijet! Hm! a Mehmed-paša, da ga Allah pozivi još dva i po stoljeca, hoce da ih obojicu vidi? Pa, dobro, vidjece svoje zemljake koji su se spremili da ga ubiju. Samo, pošto ih neće ostaviti na zivotu, cekni malo tu... da ih pogledamo bolje. Sjedi tu! Sve ćeš vidjeti!«

Djuzel Mehmedaga pljesnu tankim šakama. Uletje vitak i nijem dvoranin, saslušša šapat i kao štakor opet necujno izletje. Vrhovni krvnik, nakindjuren i zenski namazan guzicar, spusti se kraj mene i pomilova me po bedru i koljenu.

U prostranu odaju, kroz cilime, kroz bljesak i neobicno šarenilo, uviru mem, smrad tamnice, strujice od znoja, lešina, gnoja, miševine, djeriza i nikakav cabenski miris ni mirišljava trava ne mogu nadbiti taj uzasni dah najnesrećnijeg prebivališta ljudskog. A tanki veseli Djuzel Mehmedaga je blijed, zelenkast, brz i opak nasmiješen, biljka što je valjda i mogla izrasti iz ovog otrovnog tla i kamena, kaze meni:

»Zacas ce to biti, Muzafer! Malo cemo otefericiti, pa ih vodi! Kako mi je presvijetli vezir...«

»To ti znaš koliko i ja.«

»Eh, eh, pa ne zabadam ja nos baš i u vezirske odaje.«

»Ne vjerujem da nisi znao za onog crnog s otrovnom strijelom kog sam na vrijeme posjekao!«

»Muzafer, dragi, pa nećeš valjda reci, ne dao dragi Allah, da sam i ja tu upetljan?!«

»I luk i strijela su iz treće dvorske radionice. A spisak izdate robe i tebi dolazi do ruku!«

»Oh, oh, pobogu, pobogu, kakvu sumnju cujem! Muzafer, dragi, nećeš mi vjerovati, ali... ako ti se zakunem svojim poštenjem i obrazom...« i prvi krvnik u carevini poce da pjeni i da se vrti i sipa rijeci i... uz put me ispipa od clanka do vrata. Morao sam nekoliko puta da odgonim te pogane ruke od sebe.

I veliki vezir i sva carska uprava i svako ko je od carske hazne zivio, smatrao je Djuzel Mehmedagu neminovnom ogavnošću o kojoj ne treba mnogo raspravljati. Tamo gdje je on podupirao, carstvo je bilo sigurno. I sultana je hvatala mala jeza pri pomenu tog imena, kamoli ne podanika. Oni koji su ga poznavali hvalili su mu vrline, a praštali mu tri krupne mane: ljubav prema mladima, zudnju za kicnjem i običaj da uglednije osudjenike ponizi toliko da sami zazele smrtnu kaznu od sramote dokle su doprli.

Odgurnu prljavu zavjesu i pomace drven kapak. Desno ispod nas ukaza se rupa. U nju utrca nekoliko momaka s bakljama. Zacas zeleno kamenje bljesnu i oboji se ljubicastim jezicima i tecnim treperavim srebrom. Dva Bošnjaka, pocrnjeli, u kose i brade zarasli, posakrivaše oci od bljeska. Na rukama im gvozdje, lanci na dugo drugim krajem ukovani u zid. Noge u okovima. Pod njima glib. U glibu - lobanje pomrlih, krpe nekadašnjih kaftana, cakšira, komadi cizama i jemenija.

Momci unesoše siniju. Na siniji peceno jagnje, pogaca i noz. Ostaviše sofru u suh ugao kod vrata i izidjoše ne rekavši ništa, ne pogledavši na smrt osudjene.

Prvi smace ruke s ociju covjek u vojnickim dronjcima.

Zamalo ne dreknuh poznavši Kasima Dalkilica. Zar je carstvo došlo dotle da mu se temelji propinju protiv vrha? Šta je nagnalo ovog nesrecnika da nasrne oštricom na sisu koja ga je othranila?

Rodom od Osata, kod grada Srebrenice, od dvadesete godine Kasim je stalno na granici, obdan u sedlu, obnoc s glavom na sedlu i konjem pripetim za nogu da ne odvrlja daleko. Otkud jedan od najvjernijih ovdje? Je li carstvo pocelo vjeme iznevjeravati toliko da ne mogu sacekati ni pobunu, nego udara svaki za se?

»Kasime, brate, šta te dovede ovamo?« pitam na otvor. On me ne cuje. Zvjerski pohlepno ustremi se na jelo, ali na pedalj od sinije lanci zategoše, raširiše ruke. Gladni osudjenik osta razapet rezeci i trzajuci se. Nije još shvacao varku. Borio se za taj pedalj nogama, ramenima, trbuhom, ali su lanci bili prokleta kratki i cvrsti. Osta tako neko vrijeme razapet, strašan i jadan u isti mah, golem kao najkošcatiji drvosjeca romanijski, niska cela koje zna samo nekoliko osnovnih ljudskih misli o odnosima, ubica i zvijer i covjek, zalosno sitan medju debelim mokrim zidovima. Gore mu sitne oci u gnijezdu zapuštene kose i obrve.

Teško carstvu ako se sad otme.

Poteze ocajnicki još jednom desnom pa lijevom nogom, ali sofru osta za pedalj nedostizna, kao prsa mlade robinje kad ispred gladnih muških ruku bjeguca kroz san.

Za tankim dzambezom Djuzel Mehmedaga se zakocenuo, tapše me, miluje me ne obziruci se na moje otimanje i gadjenje.

»Hihihi, jesi li vidio, tako ti Boga, hihihi! Slavni Kasim Dalkilic! Hihihi! Eto ti slave! Eto ti junaštva! Crvic... crvic... kazem ti... znam ja njih. Hihi-hihi!«

Koliko je puta iza ledja kakvog velikog dostojanstvenika morao kao rastrešen noktojed sopstvenim dzigericama da hrani zavist kad kroz prijestonicu naidju, poslije uspjeta pohoda, ovakvi dalkilici, bašeskiye, levente, bijesni i obijesni, a klicava svjetina im se cvijecem na prsa i konjima pod noge nabacuje. Kad oni, bezobraznici, pijani i neumiveni, nagrnu pred dvor, a sultan mora da sidje iz nosiljke i prema njima pješice podje i mora da im laska, da im se klanja, da ih - pogance i pogancere - bracom i sinovima naziva, a oni - kurve - ne sjahuju s konja, nego pjevaju, pocikuju i kikocu...

Oo, sveznajuci i svemoguci, molilo je tada oko i uho carevine, izmisli neki drugi nacin širenja carstva i dobijanja bitaka, svijet ce ovaj propasti od razmetljivih junaka. Cemu njihova junaštva ako se nicim ne mogu platiti?!

»Hihihi, vidiš, vidiš, Kasim Dalkilic je, eto, jedan od najcuvenijih na sjevernim granicama, a gledaj kako je sapet i smiješan... hihihi! Kakva bijeda oo, Ti i što sve vidiš i sve znaš, pa i najprljaviji uhoda koji bi majku svoju za groš na smrt opanjkao, ljepše bi izgledao! Boze, kako nisko padaju vojnici od zanata! hihihi?«

Drugi osudjenik, mladi hamzevija, miruje u svom uglu.

Shvatio je igru sile s njihovom mukom i odgovorio joj najnepovoljnijim za nju odgovorom: nipodaštavanjem. Gleda u svoje duge prste i rumene nokte, zamišljen, kao da završava tihu molitvu za sebe i za sav svijet. Kad vidje da Kasim Dalkilic gubi pamet, on progovori kao svetac koji s visine svoje blagosti naglas umuje i svoje posrnule sljedbenike svjetuje:

»Nemoj, prijatelju, ne gubi razbor zbog ove pakosti što nam je namijenjena da nam zagorca posljednji dan i sat! To je necija sita utroba izmislila, sita utroba i srce što se hrani ponizenjima drugih. To je cvijet na djubrištu necijeg dubokog kukavicluka. Sjedi, stišaj se, pa razmišljanjem pretvori ovo blato i mokro kamenje u prijestolje na kojem ce i meni i tebi pakosnik pozavidjeti. Sve zemaljsko odavno je vec za nama.«

»Jesi li cuo... jesi li cuo?« cupa mene Djuzel Mehmedaga za rukav jednom rukom, a drugom me pipka poiznad koljena. »Svašta sam ja u zivotu vidio... kakve ja djidije ovdje nisam samljeo... kmecali su, puzali... a ovaj... jesi li vidio?! Ah, pasji sin! Sad cemo malo dalje!« Opet pljesnu rukama i naredi da pocnu neku drugu svirepu zabavu s jadnicima. Okrenem se drhteci.

»Uzivaš, a?«

»Hehe, golubicu, zabavljam se... Tako ja njih, majcine sinove, gnjecim.«

»Majku li ti razbojnicku!«

»Kako, kako?«

»Naprijed!«

»Šta ti je Pilavijo? Šta ti je, budalo?«

»Naprijed! A vikneš li na strazu, sve cu vas u sitne cevapcice izrezati. Polazi preda mnom! I ne zvjeraj ni desno ni lijevo! Provedi me dolje u rupu!«

»Aa, pobogu, šta mu bi?!«

Sidjosmo u zindan, ljudi zamalo se ne onesvijestih od silnog smrada. Sredinom jame tece jarak od tamnickih zahoda, po njemu okovani gaze, na kamenju oko njega sjede, jedu i spavaju. Pod nogama krckaju kosti i lobanje pomrlih. Dva ugojena štakora šmugnuše ispred nas u usjeklinu medju kamenjem.

Isjekoh meso i hljeb i pruzih Kasimu, a zatim i hamzeviji.

Kasim zagriže, ali hamzevija odbi:

»Sigurno je otrovno.«

»Je li otrovno?« pitam Djuzel Mehmedagu.

On se smješka.

»Ne znam. Probaj.«

Pobojah se da se jadnici ne potruju, i da ja ne ponesem grijeh na svojoj duši, pa naredih da ih odmah otkuju. Sacekah u avliji dok ih ne dovedoše vezane u tanje i lakše lance. Dva pratioca pojahaše konje i proturiše okovane medju se.

Kad u prvom sokaku usporismo, Dalkilic najednom zapjeva, muklo, kreštavo, presušanim glasnicama

- aaj, askerlijoo, da mi pravo kazuješ...

Poznajem tu pjesmu dobro i znam kad se pjeva. Iz grla covjeka koji ocekuje skoru smrt, ona je isto što i seljacko bošnjacko zapomaganje bijednika kome su pokazali zašiljen kolac. Zaostanem, konjskim sapima otjeram jednog pratioca natrag da bih uporedio s Dalkilicem.

»Kasime, pobogu, kako dopade tamnice?«

»To tvoja briga nije.«

»Prijatelj sam ti. Zar me se ne sjecaš? Ja sam Muzafer Pilavija.«

»Jedi govna, ko si da si!... aaj, ako si tiii hitrooo kriloo sokolovoooo...«

»Dobro, Kasime. A ti prijatelju, otkud ti s njim?«

»Ja se cudim otkud on sa mnom. Tamnica nas je slucajno sastavila. Cujem, tuze ga za slicnu namjeru.«

»Paa, teško prici Sokolovicu?«

»Koga mnogi mrze, mora se debelim zidom ograditi. A ti, vidim, naše si gore list? Ti si nam nudio hljeb i meso? Pricuvaj se, prijatelju!«

»Cega?«

»Toga što osjecaš.«

»Šta ti znaš?«

»Šta nešto ljudi znaju. Pricuvaj se! A molio bih te da mi kazeš kakav je ovdje obicaj, posijeku li... ili... onako umlate?«

»Molicu vezira da vam oprost.«

»Trebalo bi da vezir moli nas za oprost. Više je on nama zla nanio nego što bismo mu mi ucinili i da smo ga ubili.«

»Molicu ga da vam poštedi zivot.«

Dalkilic zarezao na svog sapatnika, koji je sa mnom vrlo uctivo caskao:

»Šejhefendijo, ne govori s psinom, vidiš li da nas ismijava...«

»Cini mi se cestit covjek...«

»Ko? On cestit? Pilavija? Jedan Pilavija pa cestit? Šta je tebi Šejhefendijo? Znam ja odakle se on ispilio. Pamtim i mejdan s jednim katanom. Pošli na sablje, a on krišom - dzilitom. Tpfu! Ti s njim pricaš, a on je dosad ubio bar dvadesetak ovakvih koji su digli ruku na Sokolovica. Pljuni na mrcinu i cuti! Šta je, Pilavijo? Zašto ne udariš, mater ti dvoransku?... aaj, ako si ti hitroo kriloo sokolovo-oo, aaj, jesam li tii medj ticamaaa najmilijaaa... aaj, aman jaa...«

Mladi isposnik pita ne obziruci se na Kasimovu pjesmu:

»Zaista nas vodiš veziru?«

»Hoce da nas vidi.«

»Jah, šta mozeš!«

Neko vrijeme smiješio se, zatim cudno bodar i krepak, iznenada visokim glasom zauci suru Ja'sin, sam sebi pred smrt i koraknu brze i svecanije, kao da hrli na svetkovinu.

Kasim je prestao pjevati. Nabadao je bolnim tabanima po neravnoj kliskoj kaldrmi i psovao.

Ja jašem, stid me,
braco,

sad bih Kasima išibao kandzijom što mi ne vjeruje. Stid me je razmetljivosti kojom sam im obecao pomoc, ja najbepomocniji medju njima. A stid me nemoci.

Mudri momak oprašta se glasnom molitvom od svijeta i zivota, viši od nas za jedno cvrsto vjerovanje i siguran smisao. Dalkilic glavinja gnjevan i psuje. Ja cutim sitan bijedan pred njihovom nevjericom da im se moze pomoci, što je tacna mjera mojih moci. A tako mi moje mrtve Zejnebe, ucinio bih sve da ih oslobodim.

Bojim se samo da iza moje zelje da ih vidim slobodne ne lezi mozda pilavijska taština što se razmece ugledom i uticajem na dvoru, zelja podmuklo oholog da prisili Kasima da se ponizi zahvalnošcu.

Mladi hamzevija sve strasnije izvija molitvu. Kasim sve glasnije i sve grublje psuje. Konji oprezno, kratkim korakom kuckaju potkovom po kaldrmi. Nad pustom prijestonicom stenje moka i tezak vjetar. Još se izlezava ružna noc.

Cuvao sam vezira oštricom i svojim tijelom. Koliko sam ubica posjekao prije nego što su stigli nozem do njegovih rebara! Koliko sam hitro poturao prsa strijeli njemu namijenjenoj! Ja sam vjerovao, jer je moja vjernost bila i moja strasna molitva za nas obojicu. Ali od pobune pred Beogradom ja sam umoran vjernik koga sumnje tiho razaraju. Pa sam eto, došao dotle da - stojeci uza zid i slušajuci vezirov razgovor s ovim njegovim nesudjenim ubicama, zelim samo - ili da oni uspiju, ili da vezir ne uspije.

Sokolovic se bojao susreta sa gnjevnim vojnikom. Velike drzavne svecanosti, koje nisu nikad pravi covjekov praznik, nego najčešće ili blještava smicalica za neobaviještene ili vrh iluzija vlasti o sebi, pretvarale su se pod vezirovom rukom u laskanje osionoj i razularenoj vojsci. A bucnu vrevu razdraganih pijanih buljuka pod oruzjem on je lako prevodio sultanu kao vjernost kruni i oduševljenje što je vide. Time je zaradjivao i naklonost sultana i ljubav vojske. Ali, kad ozlojedjenost vojnicka postane ocita, pa se ne moze nikako tumaciti drukcije nego kako sama o sebi kazuje, vezir je blijedio, grcio se na skok, na ocajan trzaj da izbjegne opasnost, da joj oštricu usmjeri dalje od dvora, vlasti, od svoje glave.

Bojao se razljucenog vojnika, pa - svejedno što je Kasim Dalkilic u lancima, i od gladi i batina na mucilištu iscrpljen do nesvjestice - Sokolovic, ustade, namjesti sablju tako da mu je balcak blize ruci, raskoraci se, rukama uhvati pojas da na njemu smiri ruke, povijen, spreman da vice, da psuje, prijeti, prevari, ubije. Bojao se njih dvojice i zato ih je zvao. Zelio je da se uvjeri da opasnost nije tolika kolikom je snovi i nesanica prikazuju. Umjesto da se pokloni, na šta su ga pratioci gurkanjem nagonili, Dalkilic osta uspravan i odozdo iskosa zmirnu u Mehmed-pašu Visokog. Mada me je prezirao i dotad isuviše izvrijedjao, ja sam drhtao za njega, prljavog i izubijanog, strepio nad njegovim zivotom,

gotovo bih pao na koljena pred pašu da mu oprost. Ali bih prije, cini mi se, podviknuo nesrećniku da sam ne klekne, da vice, da zapanjuje drskošću i inatom. Kao da me poslušao, rece podsmješljivo:

»A, ti si taj krvnik! Ja sam mislio da ću pred sobom vidjeti vezira...«

»Ja sam veliki vezir!« rece Sokolovic ne sluteci da Dalkilic to zna i jedva ceka da to cuje kako bi mogao dalje da psuje i vrijedja.

»Ti misliš da si vezir? Ti si obicna bošnjacka drtina koja je zaboravila na cijim je ranama i zivotima vezirstvo zaradila.«

»Ti zuriš da umreš.«

»I ti ceš brzo za mnom. Mnogi te mrze.«

»A zašto ti?«

»Oo, davno je to pocelo... a do smrti se nece završiti... Od Sigeta, kad si Arslan-pašu dao dzelatima da bi na njegovo mjesto budimskog begler-beja postavio svog stricevica Mustafu. Arslan-paša je bio moj pocić. Ja sam ga krvavog dopratio tebi pod Siget. A Budim je morao napustiti jer si ga ti namjerno ostavio bez vojske... ti... kurvo... šta je, što ne udaraš?«

»Tako?«

»Tako!«

Zakretao sam se da vezir ne vidi radost mojih ociju. Da ne primijeti zudnju da iscocim, da se izgubim, kako ne bih morao njega, vezira, posjeci ako naredi da ubijem ovu ludu, ovu dragu izubijanu vojnicinu.

Ali ne postaje se veliki vezir s malo pameti. Sokolovic iznenada promijeni drzanje, strah ga natjera na lukavstvo koje granici s hazardom. Neocekivano naredi da Kasima odvezu i pred njega stave hljeb, pecenu ovnovinu i lonac kisela mlijeka. Prevari vojnika, prevari mene u stvari, ja zamalo ne viknuh nesrećniku -

nee!

izdrzi!

ne uzimaj! To je zamka.

Kasim Dalkilic ucuta pred sofrom. Gladne oci obigravale su oko hljeba i mesa ne videci nikog i ništa drugo, ni protivnike. Vezir shvati strašnu nedoumicu u vojniku i vješto mu pomoze da prihvati poraz:

»Sjedi i jedi, junace! Hocu s tobom da popricam. De jedi, ne ustrucavaj se! Nemoj tako naglo, naudice ti. E de ti sad meni reci, kad bi ti bio veliki vezir, šta bi ucinio da vojnici budu uvijek zadovoljni?!«

Neodoljiva potreba za hranom, uzbudjenje, sjaj odaje, tolika dobrota Mehmed-pašina kad je najmanje ocekićao, pogasiše ognjišta mrznje u vojniku, saviše buntovnika, on zaboravi da je u Stambol došao da ubije. On poce da umuje kao podanik koji se zali, a predlaze kako da se jedna, i njegova i drzavna, nevolja otkloni. Mrzio sam ga, bacio bih mrcinu niz stepenište, gladez gladni! Kako ga prvi dvoranin smota i prevari! Kako iznevjeri mene i moja ocekićanja! Neka ga osramote, neka ga ubiju! Bijednik! Eno ga, vec se pravda. Vec moli da mu se oprost zbog huljenja, jer je bio gladan i izmucen, jer, navodno - nije znao da su njegova glad i muka - samovolja tamnicara, a ne nalog vlasti.

Tanak zracao prezira na vezirovom licu otkrio mi je da ga je strah minuo, da se i sam cudi kako je onakav gnjev i suludu hrabrost lako pretvorio u ništa. Vec se dosadjivao. Nestrpljivo je saslušao Kasimova vajkanja i cim je osudjenik srknuo i posljednju kašiku, naredi haznadaru:

»Daj, neka ga obriju, ošišaju, obuku, u han neka ga smjeste, neka se odmori. Daceš mu deset dukata, konja, sablju, kalpak s celenkom, on je junak, sramota je da ovakav izlazi pred svijet. Slobodan si, Kasime! A ako zeliš još sluziti, javi se sutra Feridun-beju. Mozeš ici.«

Kasim Dalkilic pade na koljena i poljubi veziru cizmu i skut.

Na haznadarovo okolišno upozorenje da je ovo preskupa plemenitost, Sokolovic rece da ce Kasim vec prekosutra biti na granici. I bice vjerniji od najvjernijeg. I lipsavace za carstvo spremnije nego dosad, uzasno kaznjen, a ubijedjen da je nagradjen kao niko od njegovih. Pamtice tamnicu i bice ga strah jeresi. Pamtice vezirov postupak, i bice ga stid

dok je živ. U kadiluku u kome on bude živio niko neće smjeti ni zucnuti protiv carske uprave. Tako se postaje dobar vojnik. Na takvim carstvo pocija.

Za sudbinu mladog hamzevije gotovo sam bio ravnodušan. Ako je popustio čovjek čiji je gnjev mogao biti plodotvorniji od bilo čije mudrosti i vještine postizanja cilja, šta da se očekuje od jednog bledunjavog hodzice kome su od isposništva i osame zlijezde zapušile mozdanе raznim otrovnim osokama, pa zamislio da može sam rješavati sudbinu carstva? Trebalo bi ga išibati štapićem za djecu, izvuci mu providne malene uši i poslati ga natrag kuci, a kadiju upozoriti da nahrani i ozeni sirotu, ne bi li se smirila.

»Pa ja sam tebe već sretao« rece Mehmed-paša Visoki kad privedoše mladog zanesenjaka u pohabanom dzubetu i kaljavim razvaljenim kundurama na bosim nogama.
»Tri-cetiri puta sam ti i milostinju udijelio. Otkud da tebe osumnjice?«
»Imali su pravo.«
»Zaista si namjeravao da me ubiješ?«
»Birao sam pogodan trenutak.«
»Odvezite ga! Sjedi! Tako! Donesite mu da jede! Kazi - odakle si, pa ću odmah znati šta voliš da jedeš.«
»Ja sam iz Orlovica. Ali neka mi ništa ne donese. Nije potrebno.«
»A ako naredim?«
»Ja pripadam redu Hamzevija. Ti znaš o čemu ući naš red. Pobio si gotovo sve njegove pripadnike. U našem tumačenju svrhe života i dužnosti čovjekove nema riječi - poslušnost. Ima samo razumijevanja i saglašavanja. Prema tome, nemoj se truditi da naredjuješ. Prijetnje smrću isključujući, neće ti ništa pomoći.«
Bio mi je najprije smiješan taj neobični jadni skitnica. U ovim odajama samo su vojnička slava, bogatstvo i državnički ugled smjeli da pokazu djelić svog dostojanstva, pa i njega tek koliko dopire veziru do koljena. Smiješio se i Sokolović, ali on nije pripadao kukavicama koji, da bi ismijali protivnika, drže i huškaju druge da ga unize. Uvjeren da se radi o budali, htio je da se nauziva sopstvene mudrosti i velikodušja.
»Dobro, prijatelju, zašto si baš izabrao mene za žrtvu svoje namjere? Nije li neko drugi kriv za tvoje nesreće o kojima ništa ne znam?«
»Ja nisam nesrećan. Naprotiv!«
»Ostaje još samo jedan razlog - obijest!«
»Imam još mnogo čestitih svjedoka da od obijesti nikad nisam patio.«
»Pa, zašto onda?«
»Duga priča. Mislim da do pogubljenja, kojim obično završavaš razgovore s protivnicima ne bismo imali vremena ni da počnemo.«
»Ko ne zna reci kratko, nije smislio dobro!«
»Ti si vezir, a služiš se olizanim poslovcama iz prvih razreda stilističke škole. Ja bih znao reci ukratko, ali me veliki vezir ne bi razumio.«
»Znači, ograničen sam jer sam veliki vezir?«
»Upravo to.«
»Paa, reci ukratko, možda ipak shvatim, iako sam veliki vezir! Hehehe!«
»Zašto sam pošao da te ubijem?! Bedemi ovog carstva kite se ljudskim glavama. Ti si taj koji izriče volju ove stravične gradjevine što je nazivate - carska uprava. Ti si njen mozak i njena ruka koja kaznjava. Ti si najveći krivac. Jesi li shvatio?«
»Jesam.«
»Zadovoljan sam. Mogu li ici?«
»A kad bi ti, mladice, bio veliki vezir...?«
»Ja mislim da veliki veziri nisu potrebni.«
»Pretpostavimo sultan?«
»Ja mislim da su i sultani suvišni.«
»Riječi dovoljne da umreš na najstrašnijim mukama. Ali dobre sam volje večeras. Dobro, kako bi ti nazvao predstavnika najneophodnije uprave? «
»Ja mislim da uprava nije neophodna.«
»Ali kako bi se održalo carstvo?«

»Cemu carstvo?«

»Ali kako bi se ljudi dogovorili o cuvanju imetka, slobode, vjere da nije uprave?«

»Od koga da cuvaju?«

»Od drugih carstava.«

»Ja sam i njih imao u vidu. Ne samo tursko.«

»Krajnje nepoznavanje zivota! Boze, kakve krvave naivcine razmišljaju o sudbini islamske drzave!«

»Izrekao sam u pocetku bojazan da me veliki vezir neće razumjeti.«

»Ne samo vezir.«

»Uglavnom veziri.«

»Slušaj, mladicu, pojedinac se može održati jedino u snaznoj zajednici. A zaloga pravčnosti leži u cvrstim jasnim zakonima i snazi izvršioaca zakona. Ko osporava veziru veca prava od vodonoše, ili je lud ili zeli postati vezir nezakonitim putem.«

»Kakva skolastika! To je, čini mi se, iz udzbenika za trecu godinu u janjicarskoj školi. Tako se školuju svjesne ubice...«

»Ama, slušaj ti, peksine jedan bezobrazni...!« viknu vezir i podje na njega pesnicama, bijesan, izvrijedan, porazen, a upravo ta provala srdzbe bila je osudjeniku najbolji dokaz da je pobijedio, pa se smješkao koliko je to moguće covjeku koji poslije silnih patnji već druguje sa smrću. Mislili da će ga vezir sabiti u pod, mladici nas sve još jednom pogleda brzim a toplim svitkom vida, malcice gordo i zajedljivo, ali opršatajuci se i praštajuci nam s pobjednicke visine. Koliko sam mogao brže, ocima, licem, ramenima dodah mu znak da izdrži, da se ne boji, da sam i ja tu da mu pomognem, a zašto sam to učinio, ja - koji nikad nisam mnogo cijenio takozvane ucene ljude - ne znam. On se začudi mom migu, ne povjerova mi odmah, još jednom me dobro pogleda da utvrdi nije li to varka, a kad ga uvjerih, on obori oči valjda da šutnjom i sasredjivanjem savlada uzbuđenje od tog iznenadnog otkrica. Ili možda da sacuva mene od daljeg opasnog otkrivanja saucesništva.

Vezir ga ne udari. Samo je uzdignutih pesnica obigravao oko njega i grmio o neophodnosti uprave i o tome kako nema dobre uprave bez stepenastog rasporeda odgovornosti, što prirodno dovodi do privilegija koje su, opet, samo pripomoc da bi se viša funkcija šire obavljala, i tako dalje... vikao je, pjenio, citirao Kur'an, zakone, istoriju Osmanovica, pjesnike, navodio visinu poreza i prihoda, a mladi hamzevića je stajao pognute glave, zagledan u rašcepljene kundure s naslagama zelenog tamnickog gliba po kopcima, cutao i odnekud iz dubine sebe, iznutra obasjan tihom radošću, smješkao se, strpljivo podnoseći gluposti kakvih se on već podosta, izgleda, naslušao. A i da nije, tamnica je bila dovoljan protivrazlog ovim hvalospjevima vlasti od strane covjeka koji još nijednom nije udaren drzavnim štapom po ledjima. Stajao tako, a ja uhvatih sebe kako i ja stojim pognut, zagledan preda se, kako se smiješim i u isti mah pratim sa zebnjom razbuktavanje vezirovog bijesa. Bojao sam se da sam ne potegne sabljom ili ne dokopa kratko koplje s duvara, potvrdivši tako brigu carske uprave o pojedincu koji o njoj razmišlja mimo njene iluzije o sebi. Blizi mi je u pocetku svoje pobune bio Kasim, jer je govorio jezikom razumljivim za me, bivšeg granicara. Od momka bila je nekakva studen covjeka koji kao da nije od ovog svijeta. Ali podredjivao me je sebi. Ili sam ja hrlio njemu. I zelio sam samo da on pobijedi, to jest da pobijedimo, pa da odemo, a za nama da ostane lom i krš koji će se dugo pamtiti.

Sokolovic je primijetio tu momkovu bezbrigu, tananu zajedljivost mudrijeg koji strpljivo čeka da se glupost sama od sebe istutnji. Naglo se zaustavi.

»Mladicu, podrugljivost je znak nedostatka dokaza. Ti... i takvi ste za nekakvu slobodu. Sloboda! Šta je to? Svaki vodonoša i svaki hrsuz i svaki seljak zatravljenog mozga imaju svoju definiciju slobode. I svaki misli da je ona njegova - prava. A radi se o zahtjevima za više nego što se ima. Sloboda je sigurnost. A nje nema bez sposobne, na jasnem zakonu postavljene sile. To...« »Filozofija čizme u uzengiji!« »Ništa drugo nemaš da primijetiš?« »Ti, zemljace, vjerovatno patiš od nesаницe kakva stize drzavnike neciste savjesti i filozofe kojima sopstveni sistem nije jasan. Pa ubijaš vrijeme zabavljajuci se mojom patnjom. Ne misliš gdje sam do malocas bio...«

»Nudio sam te hranom. Mogu i presvlakom i posteljom.«

»Vrati me tamo odakle su me ovdje doveli! Ne želim više da govorim.«

»Nisi još sve rekao što sam te pitao.«

»O upravi? Ah, za covjeka koji je dobro proucio Ibni Halduna i šejh-Badredina, to je već dosadna tema. Ali, kad već zeliš, da cuješ, onda... Ja mislim: uprava nastaje iz zivotinjskog nagona jednih da druge ucine robovima, pošto je u nama svima prisutan strah da ne budemo robovi. Kad jednom stane na noge, uprava svu svoju silu upotrijebi da se prikaze neminovnom. Kad se osjeti cvrstom, ona se proglašuje ovozemaljskim bozanstvom, bez ijedne ljudske obaveze osim da se održi nad ljudima. Koliko je ljudskih vratova prerezano dok je nastala ova uprava kojoj si ti na vrhu i na celu? Dok si živ, ti si odgovoran. Ja sam samo htio da ti nožem u rebro zahvalim za sve blagodati što ih mi zitelji ove carevine uživamo zaslugom tvojom i onih kojima ti služiš i koji tebi služe. I da ti vratim milo za drago što si onako krvnicki postupio prema redu Hamzevića, kome i ja pripadam. I čija pravila neću pogaziti makar me sad na kolac nabijao.«

»Tako?«

»Tako. A sad me pusti da idem ili u tamnicu ili na gubilište! Gadim se mjesta na kome stojim.«

»Muzafer!« viknu vezir, a ja još stojim nesrećan što sam i ovog puta izgubio priliku za nešto, ne znam šta. Možda za nekakav visok uzlet iz mrtvaje prezivara, za svojim snom i ludom zakletvom narećenom, ali utvrđenom one beogradske noci kad sam lijecio otecene naprsle usne mokrim oblozima. »Muzafer, magarce, zar me ne cuješ?« kaže vezir.

»Oprosti, pašo...!«

»Uzećeš trojicu. S njima ćeš odvesti ovu mrcinu do zapadne kapije.

Tamo ćeš mu odrezati glavu. I ostaviti ga psima. Jesi li razumio?«

»Bih li smio zamoliti za njegovu glavu, pašo? Sluzio sam te dugo, bez pogovora, o nagradi nisam nikad ni pomišljao, kamoli govorio. Molim te, pusti ga!«

»Ne laj! Izvrši što sam naredio!«

Klekнем, dokopam mu skut i u njega lice zarijem moleći, cvileći za život momku, kao za svoj, mada za svoj nikad ne bih pao ovako, i nisam nikad pao, kunem se, niti bih, ali sam za njegov, za svoj nedozivljen život molio, i preklinjao da ostane živa ova buna i ova tvrdoglavost, neustrašivost na kakvu se ja nisam mogao zakleti ni one beogradske bolne noci što me poremetila, što me otrovala osjetljivošću i blagoslovila ponosom. Vukao sam skut sebi, ali me udarac snažne noge u prsa odbaci, otkinu me, poletjeh bez daha natrag, na ledja.

»Polazi kad ti kažem!«

»Dobro.«

»Šta, dobro? Kako to govoriš?«

»Kažem - dobro.«

»Budalo, šta ti je? Idi! Idi, brzo!«

Nedaleko od kapije ostavim pratioce da ne vide šta ću učiniti. Tiho zovnem straže lozinkom, naredim da otvore uski prolaz za pješake, provedem momka, istresem mu u šaku sitniš što sam ga nosio uvijek uza se i zamolim ga da mi da svoje dronjavo i blatnjavo dzube i nasavjetujem da ide - da ide, ali prijekim putem, da se ne osvrće, da nikom ne kaže ko je ni gdje je bio, potapšem ga po ramenu i vratim se.... Na sokaku jednoj omatorjeljoj dzukeli bešumno odrezem glavu, natopim sablju, nakvasim jaku od dzubeta, vratim se u dvor i krvavo dzube bacim veziru pod noge.

»Aferim!« kaže vezir stojeći raširenih ruku, prepuštajući se posluži da ga razodjene i spremi za spavanje. »Aferim! Učinio si bogougodno djelo. Onakvi... onakvi su najopasniji. Ah, kako me, hrsuz jedan, nasekira! Šta je, što stojiš?«

»Daj mi dozvolu da idem!«

»Kud ćeš u ovo doba? U skitnju? Svi brlozi za grijeh su zatvoreni.«

»Hocu kuci.«

»Kuci? Kakvoj kuci? U Bosnu? Zauvijek? Da nisi pobenavio?«

»Ako mi ne dadneš dozvolu, otici ću sam.«

»Ne brabonjaj! Vidi ti njega... Reci ću da ti skučaju trave za smirenje. Neobično ti što si posjekao jednu ludu? Nije ono bila luda, ne brini! Velikog si din-dušmanina otpremio u pakao. Popij lončić ljekovitog čaja, leži, ispavaj se, sutra će sve biti u redu.«

»Hocu kuci.«
 »Nemoj da te bijem.«
 »Nemoj to više pokušavati, Mehmed-pašo.«
 »Šta, šta?«
 »Ako izmahneš rukom, posjeci cu te.«
 »Štaa? Strazaa, ovamo! Šta si rekao? Mene posjeci!? Jašaree, Šabane, Orhane, brzo svezite lopova!«
 »Ko pridje, bice kriv za pašinu smrt!«
 »Ma šta ti to radiš? Skini bodez s mojih ledja, heej, ne pritišci toliko. Muzafero!«
 »Naredi da izidju!«
 »Izidjite! Eto, izišli su. Šta hoćeš sad?«
 »Dozvolu da idem.«
 »Hm! De, sjedi! I ti bi mene zbo?«
 »Bih.«
 »Aaa! Tolike godine ja tebe gledam, bubica jedna, samo što mi ruku ne lizeš, a ono... vidiš li ti, molim te! Drhtiš?«
 »Drhtim.«
 »Od straha?«
 »Od srdzbe.«
 »Na me?«
 »I na te, pašo!«
 »Aa, ljudi, pa ti... kao da traziš da te ubijem.«
 »Ne trazim ja da me ubiješ. Meni je moja glava milija nego tebi tvoja. Ali nemoj više ruku na me da dizeš. A najbolje bi meni i sebi ucinio da me pustiš. Jesam li te vjerno sluzio?«
 »Jesi. Priznajem.«
 »Jesam li mnoge smaknuo prije nego što su stigli do tebe s rdjavim namjerama?«
 »Jesi. Ali to ti je zanat.«
 »Nije to moj zanat. Nije to niciji zanat. Ja sam to cinio jer si mi bio drugi otac, ako smijem tako reci, jer... jer... ali, ako ne misliš da pravim pokolj po sobama, pusti me!«
 »Da te pustim? Kuda?«
 »Rekao sam - kuci.«
 »A kako bi bilo da ponovo lazneš akindzijskog taina na granici?«
 »Pobjeci cu. Vjeru cu promijeniti.«
 »Aa, ljudi ah, ljudi ljudski! Da zovnem hecima Celebiju da vidi... s tvojom glavom nešto nije u redu!«
 »Meni ne treba hecim. Pusti me kuci!«
 »Biva, ne zeliš više da me sluziš?«
 »Ne zelim.«
 »Uvrijedio sam te?«
 »Jesi.«
 »Pih, kakav si mi ti prijatelj kad se tako lako vrijedjaš!«
 »Ako me ne pustiš, otici cu sam. Ti znaš kakve su naše planine, od Drine do Maglaja. Mogu da zivim trista godina da me ne nadje onaj od kog se krijem.«
 »Pa dobro. Na sutrašnjem divanu izdacu ti tapiju...!«
 »Ne treba meni nikakva tapija.«
 »De, de, srdzbu vojnicku još mogu da razumijem. Ali ne gicaj se, ne inati se, ne pretjeruj! Ne budi bezobrazan! Kako da ti ne treba tapija? Od cega ćeš zivjeti? Ti si zaboravio šta je Bosna. Bez carske aspre ili bez razbojnickog noza teško je tamo starost docekati. Hm! A baš ne zeliš više da ostaneš uza me?! «
 »Ne.«
 »Eeh, luda glavo bošnjacka! Ne razumijem, ne razumijem. Tukao sam te ranije, pljuvao te, nagonio te da pužeš, a sad jednom... ne! Nećeš, Muzafero, s takvom pameti mnogo zaimati. Nikad.«
 »Ne moram.«
 »Ne laj! Mrcino, dabili mrcino. Citavog zivota - šta radim, od cega sijedim... nego - vadeci vas jednog po jednog otud iz nedodjije, iz divljine i mraka, ovamo... na svjetlost,

medju svijet, petljam s Osmanlijama i nadbijam se s njima, vas kako na položaj i u sigurnost da proturim. A vi, magarci, cim se najedete, cim se uspravite, jedan po jedan upirete nogama u brdo, vi... tvrdoglavi, oholi, vi inadzije, vi... razbojnici, dabili razbojnici. Bunite se, na cara nasrcete, vi... koji cešce srljate za srdzboj nego za razborom, a po pameti i okretnosti, mogli biste upravljati kao od šale i vecim i tezim carstvom od ovog Osmanlijskog. Budale! Pa, idi, idi u tri matere svoje, ne zadržavam te, ali ne cvili kad te pricepe romanijska zima i gladna godina, i ne trazi mene!«

»Necu, ne boj se!«

»Marš, pašce jedno! Nijedne više da ne cujem! Stavi sablju u korice i - na svoje mjesto! Ici ceš. Tapiju ceš sutra dobiti. Na, ovo srebra! Sutra proberi sebi dva konja, uzmi jednog jaceg za teret. Pokupuj ovdje sve što ti je potrebno za put. Ne zaboravi sjekiru i tamburu, to dvoje ce ti u Bosni cesto zatrebati. Hajde, hajde, što zvjeraš? Što me gledaš tako? Nisam od onih koji ubijaju s ledja. Ni niskim udarcem, kao ti onog... onog nevjernika Andraša!«

Legoh na dodijeljenu mi zemlju Brankovinu. Dohvatih motiku, ali se zemlja i moje ruke kao srditi neznanci odmah zavadiše. Zemlja ne primi moje kajanje ni iskrenu namjeru da joj se vratim. Ostadoh dokon vlasnik koji tupoumno obilazi oko njiva kao govece oko avlije bijelim visokim zidom opasane.

Srecom, na moj poziv doseliše stariji brat i njegova celjad.

Ubila bi me camotinja ili bih u rakiji potrošio ostatak godina, ili bih postao sprdnja selu i caršiji hraneci se izmišljotinama o svojim podvizima i druzenju s carem i vezirom. Spasoše me dva tovara knjiga što mi ih posla zahvalni hamzevija iz Orlovica. Bi mi lakše podnijeti kucu - tamnicu i srdzbu zemlje koju sam iznevjerio. I cudne nocne strahove od nekakve nevidljive mutne vode koja dere po sredini mene kad ostanem sam.

Zavidim bratu oracu. On se orodio s biljem i rastinjem. Ne boluje od tezine pitanja ni nedovoljnosti odgovora. Dao sam mu i svoju djecu da ih do medrese školuje trudom i razborom. A on to cini smireno i mudro kao da je vještinu poducavanja donio rođenjem na svijet.

Ali njegov najstariji sin krišom maze opremu voskom, a oruzje tankom mašcu i u ciste krpe ga zamotava. S proljeca uznemiren gladno niz drum pogleduje. Da ga odam ocu, prestace da me poštuje. Da ga odvracam, neće vjerovati mojim dokazima. Da ga korim, samo cu ubrzati njegovu odluku o bjekstvu. Zato ga pred ocem ucim sablji, a nocu, nasamo, prkosu, tom spasonosnom lijeku za porazene. Trebace mu.

Zima prošla, proljeca nema. Bije jugovina, crne krošnje bore se, otimaju i krše pod teretom olujnog neba. U sobi odzakliji sjedim sam nad knjigom u cija sam skloništa utekao od huka nevidljive vode koja tutnji i huci oko mene i kroza me, izmedju mene i svega ostalog.

Zatvorim knjigu, šapcem molitvu za srecan put svom bratu koji je otišao u Sarajevo. Otjerao je toware masla, sira i suhog mesa i dzelep volova da proda. Uz put, da se raspita za najstarijeg sina, koji ode prije dvije godine namamljen bubnjem i bajrakom. A i da razabere ko ubi Mehmed-pašu Sokolovica.

Kaimija

Izricem najdublju zahvalnost zemljama Anadoliji i Persiji i gradovima Istanbulu, Sofiji i Jedrenu. Dao Bog pa im na granice i pod zidine ne dolazili slavohlepni Bošnjaci s oslobodilackim namjerama. Od ostalog ce se valjda znati i sami sacuvati.

A zahvalan sam im jer sam u njima proucio medicinu, logiku, filozofiju, stilistiku i nekoliko magijskih vještina. I jer u njima spoznao korist vješte laske, utisak dobro proračunate razmetljivosti, slabost i nepostojanost nacela koja ljudi propovijedaju a ne pridržavaju ih se, snagu novca, tvrdocu batine, mekotu gajtana, svu ljepotu zene, rajska naselja hašišovog dima i sve strahote gladovanja koje se sprda s obzirima kad potegne da se podmiri.

Hvala tim zemljama i tim gradovima jer sam se u njima dovoljno naoruzao za zivot u Bosni. Toliko dobro da cu je moci vo1jeti a da mi se ona ne naruga, pomoci joj a da me ne popljuje, prekorjeti je, a da mi se ne osveti.

Vracam se kuci nakon toliko godina skitnje, nakon toliko godina stracenih nad debelim knjigama ispunjenim uglavnom pitanjima i nagadavanjima. Znam dosta Bošnjaka koji su naukom ili sudbinom prevazišli u sebi nagone koristoljublja. Vracali su se kuci da pomognu, spremni na sve moguće Zrtve. Čak i očekujući ih s izvjesnim sladostrašćem, bez cega nema sveca. Ove nesrećnike niko nije isjekao ni povješao. Oni su se tiho iznutra resuli i ucitali ili iz straha od ludila pobjegli.

Ali ja polazim s jasnim namjerama i s toliko zdravlja i zdravog razuma da bi mi tri Bosne malo bilo.

Svrnem u Jedrene svom starom dobrom ucitelju Muslihedinu Uzicaninu da ga poljubim u ruku i cujem njegov poslednji savjet.

Starac, poluslijep od slaba svjetla i sitnih slova po debelim knjigama nad kojima kaplje, evo, vec sedamdeset godina, obradova se kad me vidje. Ali kad cu da idem u Bosnu, dize desnu obrvu i u kratkovidne Oci iz sebe natopi brigu i tihu srdzbu.

»U Bosnu? Šta ceš ti po Bosni? «

»Da pomognem, da lijecim, da poducavam, da podrzim...«

»Hm! Znaš li ti šta je Bosna? «

»Sjecam se svakog trenutka proboravljenog u njoj.«

»Ali Bosna nije ono što cula odmah prime s njenih boja i oblika. Slušaj što cu ti reci! Bosna je najdublji kazan pakla. Ona je lošim putem, tvrdom navikom i neizljecivom sumnjom zatvorena za rijeke ljepota koje su drugi ljudi stvorili, a svojim položajem otvorena je najezdama sa sve četiri strane.

Dragi moj, svuda opasnost od drugog obicno rezi za granicom. U Bosni, ona se vidi u znaku suprotne vjere, cuje u pjesmi, sluti u pogledu prolaznika. Svuda se ljudi bore za slicnosti da bi bar oponašali jedinstvo koje je podloga snošljivosti. U Bosni se sve upelo da podvuče razliku. Ja znam da to njeni zitelji nisu donijeli sa sobom na ovaj svijet. Gdje su uzrocne tajne opredjeljenja slojeva, zestine, isklucivosti i upornosti trajanja tih opredjeljenja, ja ne znam. Ali ti savjetujem da ne ideš.« »Hvala ti na savjetu, ali ja idem.«

»Čekaj! Svaku zemlju sile rastocnice razvlace najviše na dvje strane, a Bosnu na sve strane. U takvoj zemlji ne moze biti sreće i obilja. Nigdje siromah nije jadniji, ni zima teza, ni glad ljuca, ni razlika uocljivija, ni mrznja poganija i tamnija nego u Bosni. Vjeruješ li mi? «

»Vjerujem. Ali ja idem.«

»Kaimijo, moj najbolji ucenice, ne idi! U Bosni te samo nesrece cekaju. Ostarjeceš prije nego što dozriš. Zacetaceš prije nego što uzmogneš progovoriti. Sjedi ovdje kraj mene i nasladuj se dakonijama što nam ih knjige pružaju. Zivot ce ti teci u neprekidnim tihim radostima što krijepe vedrinom i snagom. Ostani! «

»Moj mnogopoštovani ucitelju, moram da idem. Goni me nešto neodoljivo, nešto kao kurjacka glad, kao skitnicka radoznalost, kao pomamna zudnja za grijehom, ili - oprost

na neskromnosti - kao strast propovjednika. Mozda cu se pokajati. Ali zar je kajanje zbog ucinjenog najteza kazna? Mislim da je tegobnija praznina zbog propuštenog!«

»Hasane Kaimijo, ti vec znaš što treba znati. Ne znam samo da li zeliš ono što treba zeljeti. Bojim se, ti preoštro vidiš, prebrzo zaključuješ kao hazarder kome je u zalogu uvijek sopstvena glava, i zuriš da uciniš ne pitajuci je li sve dozrelo za cin. A takve, kasnije, pohode sumnja, poraz, tih ocaj ili neizmjeran gnjev, pa ili se propiju ili pobenave. Još jednom ti kao drugi otac preporucujem: ostani! Zivjeti u cvijetnim ljepotama mudrosti, u tišinama svetih saznanja koja su daleko iznad zemaljskih strasti i potreba, pod suncem koje ne przi nego samo miluje i blago obasjava, nije nikakvo bjezanje od obaveza. Naprotiv! To je obaveza onog ko shvati šta je više a šta nize na beskrajnim stepenicama zivota...«

Još dugo me je ubjedivao moj ucitelj, kasljucao, šmrcao, srkutao caj i zaranjao dug istancao nos u raskošnu ruzu, i kuckao dugim starackim kaziprstom o pozamašnu knjigu od oko cetiri oke tezine. Ali ja ostadoh pri svom. Rucavši, popricasmo još nepun sat. On me nasavjetova kojim putem da okrenem, gdje da konacim, kako da noge uvece poslije pranja mazem kozjim lojem da me put ne bije i kundure ne zuljaju, pa se restadosmo. S betnjom o štapu i dugim nozem pod derviškim haljetkom zaputih se prema zapadu, riješen da za nepun mjesec poljubim prag svom dragom Sarajevu.

Kad zakoracih drumom, ucini mi se da sam boziji poslanik upucen da cudesima svog srca i uma spasi vilajet bosanski i izvede ga - za sedmicu, za mjesec, na stazu ljubavi i blagostanja. Još su mi se u glavi pušile obmane cudne magije kojom knjige zrace. Ali kad sunce opece potiljak, kad teška kundura sadrije oba clanka, kad crijeva arlauknuše za blagoslovnim teretom hrane, ja zaboravih na svoj uzvišeni poziv spasioca. Poceh zeljeti sudbinu obicnog hodzice u zabcenoj kasabi. I zavijdjeti mu što ima pod rukom ibrik vode, sahan mandre i kakvo-takvo zensko. I što ne pati od zelje da sasvim usreci druge, nego u barici svojih malih zadovoljstava, mudro zaboravlja obaveze, na cemu su mu drugi, izgleda, zahvalni.

Saznanje o svojoj izvanrednoj ulozi ubilo je sujetom ili razocarenjem mnogog velikana još prije nego što je to postao. Hocu li i ja biti potvrda toj tvrdnji mog ucitelja? Jer, eto, ni na prvi konak još nisam pao, a vec sam samo mlad Bošnjak - skitnica koju je nešto nakon dugog izbivanja potjeralo kuci.

Prvi konak ucinih na devet sahata hoda od grada. Noc mlaka i vedra još je drzala ljude oko hana, sjedjeli su po vocnjaku i na medi iznad drumu, mrmljali, izvikivali sluge i pratioce ras- tovarenih karavana, pjevšili. Ja - pravo u han.

Uvrh sobe sjedi Bošnjak, pokunjen, ojadan, ali me ne prevari pretvaranjem. Zaključih - to je trgovac koji skromnošću krije bogatstvo svoje od radoznalosti drugih. Lijevo od njega napola lezeci nalakcen golem delija, Anadolac. Neki janjicarski starješina jest, ali nizi. Vidim to po, razmetljivosti. Na skupocjeno sedlo lakat naslonio. Ja - s vrata pravo prema trgovcu i sjedoh do njega, a kundure što sam ih u ruci drzao, pruzih onom junaku. »Metnider ih ukraj!«, rekoh.

Zabezeknuše se. Junak gleda u me, u trgovca, u prestrašenog handzju, u bosa i pocijepana Bošnjaka koji sjedi iza peci a koga ne vidjeh ulazeci, pa opet u me. Kad vidje da moja zapovijest nije šala, pobljedi, i trgnu kratak bic ispod sedla. Ali ja dreknuh dvije-tri gledajuci junaku u oci. Njegova ruka osta u zraku ukocena. Junak vrisnu, stade stenjati, moliti se, zvati u pomoc. Ruka je boljela, a ja sam mu jednako gledao u oci i nabijao ga svojom zeljom i naredbom da ga ta ruka što više boli. Kad i meni bi dosta da ga gledam kako se pati, zapitah ga:

»Hoceš li odnijeti moje kundure ako ti vratim ruku? «

»Kurvu li ti sestru...! «, jeknu on.

»E onda ce te i druga zaboljeti! « I ja mu u oci ocima sasuh naredbu da osjeti kako mu se i druga ruka raspada od nesnosnih bolova. Janjicar se presavi, poce se valjati cvileci. Trgovac odskoci uza zid unezvjeran. Handzija je sujevjerno šaptao molitve. Samo je onaj

Bošnjak iza peći ravnodušno cutao i gledao i ne gledao. Kad janjicara pjene oblše, on zamoli:

»Vrati mi ruke, šejh-efendijo, molim ti se!«

»Hoćeš li odnijeti kundure, kako sam ti rekao? «

»Hocu, hocu...«

Vratih mu ruke. On kao da je prebolio vojničku srdobolju, iznuren i izvedrio, uze moje kundure i odnese ih peći. A ja mu reko:

»Sad, gubi se napolje, sram te i stid bilo, zar se tako lezečke dočekuje šejh Hasanefendi Kaimija Sarajli?«

Junak dogradi sedlo, kabanicu i bic i iskoci na vrata. Ja, smiren i tajanstven, reko: handzji da mi spremi ibrik kahve, a trgovca kao prijatelja zamolih da sjedne gdje i prije da bismo zavrili prijateljski razgovor i upoznali se kao prava braca muslimani koji su se slučajno sreli na dalekom konacištu a u tudem svijetu.

Kad mu reko ko sam, odakle sam i kud idem, on se obradova. Kaza mi da je Rogaticanin, da je trgovac, da mu je amidza - carigradski janjicarski aga, pa je kod njega, sa ženom - da oprostš, bio cetiri godine, ali eto... zazelio se Bosne, pa se vraća.

A onog drugog Bošnjaka, siromaha koji sjedi kraj peći, najmio je da ga prati pošto je velik junak i strahota od sablje kad se naljuti.

A zove se Tale Licanin.

Prigovorih Talu što se tako upustio pa sramoti Bosnu svojim izgledom, a on mi rece:

»Moj efendijo, da ti sjediš na granici gdje ja sjedim, i da ti dobijaš ono što ja, prebjegao bi prve sedmice bečkom cesaru i klao Turke zešce nego Jankovic Stojane. A biti Bošnjak, doci u Carigrad, pa se na povratku najmiti opet u Bošnjaka, znaci - ili pobudaliti ili se od golema bijesa sprdati sa samim sobom.«

Ono malo magije što pokazah nad janjicarom, bilo je najbo1ja putna isprava: handzja ne smjede ništa da mi naplacuje, trgovac je iz sujevjerja stalno nastojao da mi udovolji, a Tale je bio spreman da me usluži ne pitajuci za placu.

Drugog dana ujutru krenusmo.

Naprijed ogromni Tale na golom Kulašu, s opasnom drenovinom u šakama, a za njim nekoliko naoruzanih sluga, pa karavan od trideset pretovarenih konja i - mi. Ne primijetih najveće bogatstvo ovog karavana, nego se zapričah s trgovcem i za nepun sat pretresoh s njim mnoge bogougodne teme. Zbog strma puta, on ode naprijed da pogleda samarice obecavsi da ce pobožni razgovor nastaviti dok ovaj precu posao obavi i red i sigurnost tovara utvrdi, a Tala vrati na zaelje.

Moj dronjavi saputnik rece mi da je u Stambol išao da se pozali na svoju sudbinu i na Lickog Mustajbega. Kako je go siromah, prehranjivao se cijepajuci drva po hanovima i nanoseci vodu. Cetvrti je mjesec kako je na putu.

Pohvalih junaštvo Krajišnika.

»Ej, muka ti je biti glasovit junak na Krajini«, jecao je on sa svog Kulaša, »tovar slave, a ni čakšire sebi, ni sedlo Kulašu ne zaradih. Moj je begluk pred kucom ledina, moja srma-crno pod naktima, moje toke po prsima posjekotine, moj rahatluk - tvrde podnice, glava pod penderom, noge za vratima.«

A u Stambol sam išao, kako ti reko, da tuzim Lickog Mustajbega što mi ne dade moju nafaku, tri dukata iz carske hazne, za vojnu na zapad, nego ih uze sebi. Ali u Stambolu me nazvaše hrsuzom i odmetnikom i udariše mi dvadeset što po turu, što po tabanima. I tek kasnije saznadoh da Mustajbeg ima po Stambolu rodbine koliko je gromada kamenja pred kucom.

Nego, ako sam dobro vidio, moj poštovani hafizefendijo, ti svašta nešto znaš, jaja iz uhiju, a dukate iz rukava prosipaš. Pa, ako ti nije teško, prospider i meni što god usitno na dlan, ništa te to ne košta.«

Ja od svoje derviške poputnine odvojih nekoliko groša i dadoh ih junaku ne zelecima ga darivati dukatima svoje magije pa da junak, za pola sata, dode sebi s praznom stisnutom

šakom. S jednim Talom podijelicu i posljednji zalogaj. Uostalom, sigurnost putovanja je u vjernom i snaznom saputniku.

On mi zahvali i pozali mi se kako teško dolazi do novca na svojoj Krajini. Veli:

»Moj mnogopoštovani muderis-efendijo, za junaštvo se danas ne placa kao nekad, a o istini o junaštvima i da ti ne govorim, bruka jedna. Eto, jednom, posla mene Licki Mustajbeze da mu gdje u Kotarima otmem dva dobra vola oraca. Ja ukradoh dva dobra vola oraca. Zajmiše me od mora katane, ali ja nekako, moleci boga, umakoh. Mustajbeg mi dade dukat i ovcu jalovicu. I svoj bih vijek mirno prozivio da guslar za sahan pilava i but ovnovine s Mustajbegove sofre ne ispjeva grdnu lagariju kako sam na svom Kulašu iz zemlje Kaurije iznio Ilijinu seku Andeliju i poklonio je Lickom Mustajbegu. A jok, tako mi moje mile majke, radi takvih tantavica ovakav junak ne silazi niz Kotare. To je debelom begu prahnulo da makar u mislima zamijeni ruznu begovicu izmišljenom Andelijom.

Svašta begu na um pade kad mu se od masnih dolmi i duga sjedenja begovic u cakširama uznemiri. Ne zamjeram. I beg o necemu mora misliti. I guslar od necega mora živjeti. Samo mi je zao što ce po Krajini ostati pjesma guslarova, a ne moja - jauk i cviljenje.«

Raspricao se junak drumom, a ja cutim, jer medu saputnicima ja moram ostati zamišljen tajanstveni ucenjak i šejh, šta ja znam gdje ce mi još ugled zatrebati, a tako mi boga, rado bih sjeo s Talom pod jelu zelenu, popio ovu plosku rakije što je krijem pod dzubetom i ispjevao jednu našu bošnjacku.

Pricao bi junak ko zna dokle da se ne dogodi nešto što ni ja ni on nikad ne bismo očekivali.

Oko korita jake cesme s tri lule, konji se zagromilaše ujedajuci se i ciftekajuci. Vrištav zenski glas preplašeno je dozivao Avdagu. Tek tad vidjeh - nju. U modroj feredzi vrtjela se na konju iznad uznemirenih tovarnih paripa, dizala noge, izmicala da je tovari ne prignjece po koljenima, zvala, mahala rukama. Sluge se zbuniše i srdzbom i medusobnim dovikivanjem još vise uznemiriše konje. Tad se vranac pod zenom zubima i kopitima iskoprca iz gomile i jurnu preko polja. Feredza sletje s glave. Raširenih ruku zena je vrištala u sedlu, a konj je sve bješnje brzao. Naglo izbi pred visoku ogradu i, za zenu necekivano, stade uprijevši prednjim nogama pred preprekom. Zena u visokom luku preletje vrancu preko glave i izgubi se u ogradi.

Cekali smo. Avdaga je sam dugo deverao oko zene. Onda pozva mene.

»Šejhefendijo, ako za Boga znaš, jesi li kako vješt boljci? «

»Šta je?«

»Ne dolazi sebi! Ne znam je li ziva ili mrtva.«

»Ne brini! Ako joj srce imalo radi, bice pomoci.«

»De, molim ti se!«

»Ali niko da ne prilazi! I ti ostani podalje!«

Preskocim ogradu.

Mlada Avdaginca lezi na ledima, ruke raširila, celo suncu ponudila, valjda da se ljepotom s njime nadbija. Tri trostruke kandzije ošinule mene po mozdanama od njene ljepote. Jeknem, amaan, zar po ovoj tvrdoj i nemiljoj zemlji i ovakva bica hodaju? Zar nisu sva u rajskim naseljima? Drhtim, obilazim oko nje, ne smijem da prihvatim, bojim se - zaturicu pamet, izgubicu se, pa cu da se bacim na nju, ne iz zle namjere, nego da na njoj placem, da otplacem - heej, gdje mi moja mladost prode! Pusti racun i razum savladaše me toliko da ruke ostadoše uz bedra. Kleknem. Pipnem bilo. Radi ispravno. Beonjace - bistre. Ruke i noge pruzene kao u zdravom snu. Uboja nema.

»Da se nije zdrobila? «, pita Avdaga iza ograde.

»Sad cu da vidim. Cekaj!«

Jesam li ja prvi vidar koji je pipnuo bonu ljepoticu tamo gdje po vidarskim pravilima pipanje nema vidarske svrhe? Ako jesam, neka mi se pogane ruke osuše. Ako nisam, što je vjerovatnije, ni prvi ni posljednji, neka mi oprostí Ibni Sina: dugo sam bio siromašan softa, pa ako s aginske sofre bez pitanja uzmem koju mrvicu, mnijem - nije zlocin. A mlada zena je, bogme, sjajna i preobilna trpeza i samo od njenih okrajaka moglo bi se deset mladih gladeta nadovoljiti.

»Da nije šta polomila, pobogu? «, pita aga iza ograde.
»Sad ispitujem. Cekaj i ne ometaj me!«

Moje ruke kao dvije kuje bezobraznice jurnu dašcuci niz mirisnu prostirku tijela, niz lice, niz vrat, pipkam, trazim u pomami kljucnjaca, u zdravom miru dojki, niz oble drumove mišica, po ludnici pupka, jalaah!

izgubim se, pa opet isplivam, obnemogao od grijeha, a dvije ruke traze, jure, dašcu, svaki im je prst pohlepna zivotinja za se, dok ne ugledah otvorene oci, dva smješljiva osuncana dragulja ljubavi i lukavstva.

Hitar zenski jezik laznu po usnama.

»Da ti ne pretjeraš, Šejhefendijo? « upita ne buneci se tijelom.

»Hm! Pa što ne kazeš da si pri svijesti?«

»Samo sam koljena i dlanove nagulila.«

»Spravicu ja tebi mehlem, dušo...«

»Eeh, ako Bog da! «

Sumnjicavi suprug nadviri se preko ograde.

»Kako joj je? «

»Bice bolje, bice bolje!« rekoh vukuci ruke sebi, a one se otimaju, reze, izvijaju, ne ide im se s plijena. Aga preskoci ogradu.

»De, pokrij se, gotovo je!« dreknu na zenu. Kad ona sjedeci uze da se zakocava i ureduje, zacudih se kako nisam primijetio dvostruk tepeluk madzarija, ni jednu struku dukata, ni drugu - sindzirli altuna, ni trecu - šorvana, ni pojas od dragog kamenja. Ali ko da smotri prašku zemljanu u beskraj u zvjezdanih ljepota?

Karavan se opet slozi i krenu. Trgovac je koracao u sredini drzeci zenu ili za nogu ili za uzengiju, ne znam da li zato da ne bi još jedan vidarski pregled morao placati, ili zato da ne bi s jednim softom, sihirbazom i bezobraznikom dijelio ono sto covjek musliman ni s najvjernijim drugom ne zeli da dijeli. A ja se pokajah što nisam gorski hajduk da sad zasjednem za jelu zelenu s druzinom, da pobijem, osim nje, sve zivo u karavanu, druzini sve blago podijelim, a ja - ja da se njoj onako drzim za nogu i pod kutom vezenom mekom cizmicom pipkam clanke i nozne damare. Ali nije svako proklet pozivom koji obavezuje na uzdrzljivost.

Tale i ja hodimo na zacelju i pijuckamo iz moje prevelike ploske, po kojoj je neko u finom drvetu nakitio sve same pobožne izreke. Pijemo i nazdravljamo, ja njegovu junaštvu, on mojoj ucenosti, a oba zajedno - dabogme, tiho, zamamnoj nozici mlade Avdagince.

Ne rekoh Talu: da znam da me u Bosni cekaju i kolac i konopac, opet bih išao, na jatagan se probijao, lipsavao bih za njom, samo da je još jednom vidarski pregledam i mehlem najfiniji da joj spremim. A onda neka me kao zlocinca posijeku ili postave za velikog vezira pa poslije otruju, kako je to vec obicaj u ovom carstvu turskom.

Na prvom dnevnom odmaralištu pridoh trgovcu i kao pravi povjerljivi kucni lijecnik upitah ga - hoce li hanuma kakav lijek, da znam na vrijeme da spravim.

»Jok!« rece ljutito.

»Na tvoju dušu! « uzdahnuh ja pobozno.

Cetiri dana vranac se niceg nije plašio. Na zalost! Samo se suprug drzao ljepotici za uzengiju. I to - na zalost! A ja bih se obavezao da i nju i vranca nosim do pred Rogaticu, samo da joj se mogu za nogu drzati.

Ploska se punila i praznila. Ja se bijah vec rasplakao od ocaja: rajsko naselje tako blizu, a ja ne smijem primirisati ni prag pred njim, kamoli se upustiti u odaje!

Kad bismo pod vrh gore Jadovnika, ispadoše pred nas nekakve kesedzje, bog im dao sva dobra na ovom i na onom svi- jetu, naperiše dzeferdare i povikaše da odjahujemo i pare i nakit na travu bacamo. Tale protjera Kulaša naprijed, trgovac, koji je prije pripadao sarajevskom janjicarskom odzaku i bio pravo zvjere kad su u pitanju njegov novac i blago, podviknu na sluge, pa svi s malim puškama i jataganima u rukama srnuše naprijed. Karavan se na nevelikoj ledini zamrsi, zagromila. Ja svog noza ne isukah. Mene kesedzije nisu napadale. Ja sam samo pratio šta se sa zenom zbiva. Cini mi se - da je ovdje osmanlijsko carstvo polazilo da propadne, a moje ucešce bilo odlucujuce, ni carstvo meni ne bi palo na pamet kraj nje, onakve.

Daleko preda mnom hvatao se dim od pušaka i orila se gora od povika i psovki. Ja se provukoh između konj a i uhvatih vranca za ular. Zena je vikala.

»Ah, pobogu, šejhefendijo, šta se ovo cini?«

»Ništa, ništa samo se ti drži cvrsto!«

»Odletje onaj moj... a mene jadnu ostavi samu!«

»Ne brini, ja sam s tobom.«

»Bog te blagoslovio! A kuda me to vodiš?«

»Da te sklonim, dušo, ti si ovdje najpreca!«

»Kako kome, moj uceni Šejhefendijo.«

»Meni, bogme, jesi.«

»Pa kud cemo?«

»Ovamo, ovamo!«

Zavedem vranca u gusto smrecanje pa uhvatim zenu oko pasa i pobozno je snesem i posadim pod grm gdje nas ni odmorni hrtovi ne bi našli, kamoli umorni i zadihani hajduci, a pogotovu jedan obican aga koji se bije za dukate, a ovakvo blago ostavlja na drumu.

Podignem joj jacmak s lica i - padnem na koljena pred nju, u prevreloj zabuni da li da joj se kao poganin molim ili kao kurjak da se iz ovog stava spremim za skok na nemocnu zrtvu. Ona bi i da se smijulji i da sacuva obraz briznim izgledom. Pa se nedoumica po njoj razigrala brzacima mreškanja oko ociju i usta. Ja joj pripomognem.

»Mi imamo vremena, je l' de?«

»Valjda ce ih otjerati!« izvlati se ona.

»Otjerali, ne otjerali, mi smo sigurni.«

»Ja nisam sve dok te ruke ne odmakneš dalje.«

»Ja sam vidar i šejh, ja vidim da ti srce nepravilno kuca.«

»O mom srcu ima ko voditi racuna.«

»Vidim kako taj vodi racuna. Daj da naslonim uho, da osluhnem kuca li na zdravlje ili na boljku.«

»Možeš ti te svoje brkove i u paprat gurnuti, a ne ovamo kud si naumio.«

»Hahaha! «

»Odbij, cujes li?«

»Samo malo! Ovolicno!«

»Odbij! Pusti me! Ma, pusti kad ti kazem! Vikacu. Nemoj, nemoj molim te, ja sam cestita zena, ne to, nee... molim te, heej, nemoj bolan, ako nas vidi, pobice nas, ne tako! Aoooh, majkoo! A ljudi, cudna hodze! Šta je, ti opet?! Ne tako, poznae... mmm... pasji sine,

oh,

oh,

oh,

majko mojaa!

nemoj, molim te, ne tako!

tako

tako

takoo

jooj

hrsuzi,
poganceru pogani
to li se krije pod zelenom ahmedijom, a ja mislila... nee, ništa nisam ružno mislila,
pejgambere mi, samo ti kazem... ne kidaj, poznace, polako, polakoo, ta de, sta si zavro
kao kurjak, izgiboh pod tobom, dragi dra aa agi
dobri moj šejhefendijo,
jesmo li dobro zaklonjeni?
Eno, puške još pucaju, a on podvikuje, gine, neka gine, izginuli da bog da svi i on s
njima, nije šala, njemu je cetrdeset i deveta, a mene ludu i mladu svezao uza se, on...
oh,
ooh,
ta, cekaj, razvezacu,
a on povazan u magazi, u mrak kuci dode, pare prebrojava i od mene ih krije. Allaha mi
dzelešanu, i legne, pa sve u snu naglas razbrojava i sa svijetom se kavzi, a ja ovamo,
jadna, jastuk suzama kvasim, gorko mi i cemerno, moj lijepi šejhefendijo, ko tankoj
travki pod kamenom.
heej,
nisu moja prsa bukova oblovina, ne stisci toliko!
Cuuj,
ucutali su se,
sad ce oni, trazice me, eno ih, cuju se, odbili su hajduke, bjezi,
moram da se uredim. Pomace. Ta, prestani, prestani, molim te, mili moj, dobri... heej,
mi smo s kucom prema Kovanju, da znaš!«
Tišina me otrijezni. Trebalo se sad vratiti. Nikako ne smijemo zajedno, jer bi i djecak koji
još nije usnio zenu, znao upitati - gdje ste bili i šta radili, kamoli ne ljubomorani suprug
koji o tome pita zenu i kad od sestre dolazi.

Ljubav i strah, kad složno traze, naci ce izlaz brzi i bolji nego što bi ga našla suha
mudrost da tri dana cuci s prstom na celu. Pomogoh zeni da se popne u sedlo prebravši
je na brzinu još jednom od grla do dlanka, vranca provedoh do ivice smrecanja i ošinih
ga po sapima, a ja se s jataganom vrnuh u šumu, pa pozurih daleko unaokolo.
Namjeravao sam na livadu, na zborište izici otud odakle su kesedzije napale. Neka
putnici vide da se ja posljednji iz boja vracam. Obidem poizdaljeg, a šuma cuti, vlazna i
divlja. Glasovi pobjednika cuju se dalje, blize karavanu. Ja cu odavde prema njima, samo
na drum da sljegnem.
Zakoracim na crnu golemu kladu.
Pod njom - napola lezi, napola sjedi mlad razbojnik, lijevu krvavu nogavicu do prepona
rasjekao, pa pušcanu ranu previja. Cu mene i posegnu za komadom sablje, ali kad me
vidje u zelenom dzubetu sa zelenom ahmedijom oko glave, obje ruke mu klonuše.
Pomislilo je jadan da sam kakva onosvjetska svetinja koja uzima dušu ranjenima.
Odrvenjele usne mrdnuše da šapnu posljednju molitvu.
Taknuh mu tjeme vrhkom noza.

»Ti, koji si ti?«

»Omer, sin Vehabov.«

»Odakle si? «

»Ja... ja sam od Cerske. Allah! Jesi li to ti došao po moju dušu? «

»Ovog puta ti praštam. A otkud ti cak od Cerske ovamo? «

»Za nafakom, efendijo!«

»A dobro te udarilo?«

»Nije plaho.«

»Hoćeš moci sam?«

»Jakako, efendijo!«

»Evo tebi ovaj moj jatagan, trebace ti. A ti meni daj tvoj patrljak od sablje. I evo ti
sitniša, mehlem i platno da kupiš. Gledaj da ranu ne zapoganiš!. Navali sad odmah dosta
bukova lista i privij dok do rakije za ispiranje ne stignek Paa, drugi put ne pucaj u nebo,
nego trgovcu u prsa, magarce jedan, dabili magarce! I skloni se podalje od drumu!«

»Hocu, hocu, šejhefendijo, iz ovih stopa cu ja... Daj da te u nogu poljubim, Bog te blagoslovio!«

Ne dadoh da me u nogu poljubi, Bošnjak je, moze me dohvatiti i naglo oboriti i mojim nozem mi vrat prerezati. Podem ka drumu, a cujem momka iza leda, psuje:

»Kud i na prikaze da udarim, p.... im materina! Eto kakav je vakat došao!«

Na tratini pribire se i ravna karavan, svi zdravi i citavi, ali uzbudeni od bitke, od okršaja. Ugledaše mene, s poštovanjem zacutaše i pustiše ruke niza se, a ja se - posljednji iz bitke, ljuljam s patrljkom otete sablje u desnici (svi znaju da nisam imao sablju), ljuljam se malo raskrecen,

Junak,

najslavniji među slavnim mejdandzijama, gledaju me kao prividenje, ta - kad ja to skocih, kad li jurnuh na hrsuze, gdje li sablju oteh i polomih, nisam li ja od onih svetih ljudi koje Allah šalje pravovjernima u pravi čas u pomoć?

Smrknut, bacim patrljak sablje njima pred noge u travu i kazem samo.

»Dete da se ide!«

Cutke i poslušno krenuše svi sujevno šapcuci molitve. A ja se u bradu smješkam i mislim: boze, koliko li je njih u ovom carstvu cin, položaj i slavu zaradilo lezeci u trnju dok se boj bije, i pojavivši se u pravi čas pred pravim svjedocima o svom podvigu što ga niko nije vidio? I hoće li biti ikad ijednog carstva što će u temelj provjeriti je li svacije junaštvo baš podvig ili prica sračunata da opsjeni i prevari neobaviještene?

Smješkam se i izvirem sta li je s mladom ženom. Na zalost - trgovac je opet drži za nogu. Ja se oblaznem: neka drži! Drzao sam i ja.

Neka je slava i hvala razbojnicima koji napadaju trgovce!

Ne ugrabih više priliku da mladu Avdagincu lijecim ni da je spasavam od hajducije. Doduše, trgovac nas je zvao na konak, ali kad vidjeh kako će ona biti daleko od mene i pod kakav katanac zaključana, ja samo uzinah. Odlazeci, vidjeh lice i ruku na visokom pendzeru, lice je bilo bijelo kao izaprano platno, a ruka je hvatala grlo.

Zamalo i ja ne zaplakah.

Ali nije moje da ginem prije nego sto cetrdesetu namirim. A u ovom zivotu toliko je tih zalosnih rastanaka, pocevši od majcine utrobe, da se jedan prosjecan skitnica kao što sam ja mora na njih na vrijeme naviknuti, ako ne želi prepoloviti svoj zivotopis ili biti sam jednog lijepog dana od tuđeg sjeciva prepolovljen.

Do vrha Kovanja ispratiše nas trgovac, dva njegova brata i gomilica pobožnih i besposlenih. Na raskrcu ja naglas izgovorih molitvu za srećan rastanak. Svi su me složno pratili gundavim aminanjem. Ja zazivam boga, a mislim na cvrsta bedra i sise zenine. Okrenuo dlanove nebu i izvijam o devet stotina devedeset i devet vrlina Svemogućeg, a dlanovi vrište nebu o svojoj gladi za zeninim slabinama. Uzbudeni slušaoci vide suze na mom licu i ushćeni su znacajem svojim i svog mjesta uvjereni da za njima placem, a ja bih dao deset varoši za jedan prelet njenog drhtavog jezika preko pohotnih zivih usana.

S trgovcem se izljubih, ostali mi pridoše ruci.

Tale povede Kulaša i uporedi sa mnom.

Dugo smo cutke klimali uza stranu. Dan blag i čist, dat ljudima za zdrave igre i užitke, a meni se mrkne od tuge za ženom.

Tale u hod u slisti poputninu što mu je trgovac na polasku ubacio u bisage, napi se s Kulašom iz jednog korita, obrisa brke, a kad zakoracismo romanijskom visoravni, gurnu prst u uho i zapjeva tanko i glasovito.

Valjda mu dobra voda i naporan hod brzo svariše hranu, on ogladnje, a tada mu opet padoše na pamet Stambol, Krajina i njegova sirotinja u Ribnici. Uze mi se zaliti na svoje starješine, veli:

»... kad ujutru bijeli dan osvanu, stadosmo mi Krajišnici u bojni poredak da od mora daure docekamo. Ali ispred njih Jankovic Stojane izjaha konja u ravno polje i povika: dete, veli, ljuti Krajišnici, da se danas ne bijemo svi, nego mi isturite najboljeg mejdandzju, s njim sreću i mišice da ogledam!

Poceše se među se moji ljuti Krajišnici gurkati i nutkati. Ali jednoga glava ljuto zaboljela, drugome uzengije nisu nakratko za mejdan namještene, a trecemu, eto, najednom nešto desno oko zaigralo, nije na dobro. Pa nece. Drugi put ce. Dok ti Licki Mustajbeze ne povika: ha, Budalino, krajiška perjanico, ha, naprijed, posijeci cafira, pola cu ti Like pokloniti!

U siromaha pogovora nema. Ja golim petama podbodoh svog mršavog paripa i izidoh na mejdan Jankovic Stojanu, a on sav sjevti u srmi i zlatu s posjecenih aga i begova poskidanim. Zahvalih Allahu što cu dušmanu napakostiti bar time što s mene nece moci ni uckur plijena zadobiti kad me posijece.

Pobismo se ja i Jankovic Stojane. Namlati on mene pernim buzdovanom, tri godine da me majka u prijesne ovnujske koze umotava. Ali i ja sam njemu, bogme, nadodavao što sabljom, što teškom drenovacom.

Nekom Krajišniku se slucajno omace berdanka. U jednih se konji poplašiše. Drugi pomisliše da je zagon nareden, pa se stisnutih vilica i ociju izdreljenih od straha i gnjeva poljem ustremiše. Šta bi i kako dalje bi, ne umijem ti reci.

Ja na Kladušu iznesoh jednu toku u rvanju otkinutu sa strašnih prsiju Jankovic Stojana. Kuna Hasanaga poznade toku svog rahmetli amidzica, pa povika na me da sam je ukrao, da sam hrsuz kakvog na Krajini nema i naredi seizima da mi udare dvadeset po tabanima. A toku rodakovu namjesti sebi na prsima. Jer, veli, to mu dode po nasljedstvu. Tako ti je to sa sirotinjom, moj uceni šejh Kaimijo!

A tebi hvala, ti meni toliko dobro ucini, a ne zaiska ni da ti kundure u potoku operem. Vidi se, nekakav si plemenit i duševan. Mogao sam ja i ostati, molio me Avdaga, veli ostani Tale, s nama, na moju rijec, biceš, postavljen za sejmena. Mozda postaneš i buljukbaša, a za placu ne brini dok je mene zivog. Samo neka ti Allah ocuva mušku snagu i junacku dušu! A ja njemu velim:

zalud ti je, ago, besjediti, da mi dadneš da me do kraja zivota pola beogradskog pašaluka dvori i odrzava, ne bih ti ostao.

Kud bi Krajina bez svog Budaline!

Zar bi Bosna bila inat-pašaluk da joj nije i ovakvih?!

A i kako bih pustio tebe, Hasanefendijo, da putuješ sam tako ucen, tako ugledan, preko ovih strašnih šuma i vrleti. Ima vuk, a ima i hajduk. Kazu, otkako je Sokolovic umro i ovo Carstvo pošlo nanize, bez brza oka i još brze ruke, ne moze se glava kroz Bosnu pronijeti. I, de, tako ti dina i imana, pojaši, efendijo, ti pojaši, a ja cu da povedem, bice i mom Kulašu cast da tako ucenu tursku svetinju prenese do Sarajeva. Bujrum, efendijo, i pridrzi se za oblucje.

I oprostite za ovo što cu ti reci: ne zali za onom zenom, makar ona svisnula za tobom. Ona je od Pilavija, ili unuka ili praunuka cuvenog Muzaferbega. Sa slugom je rodila sina, na svog djevera je iz kubure pucala. U Turciji je lopova na kucnim vratima sasjekla. Dvojicu je susjeda raskucila pokazujuci im urijetko lice na pendzeru. Katkad je snalaze bijesovi, pa grize sebi misice, cupa kose, valja se, vrišti, bjezi od kuce. Za tobom je plakala, ali ti bi propištao majcinim mlijekom da si se kojom nesrecom svezao s njom. Ubila bi te, da oprostiš, milovnjem.«

Cutim ne otkrivajuci sagovorniku da sam ja preko majke lozom od Pilavija, ni šta se sve sa mnom i mojom - rodakom dogadalo. Ako ima neko ko prašta, oprostite nam rodoskrvnuce. Oboje smo mladi i gladni zivota.

Samo se cudim, kako to - još na odredište nisam ni stigao, a zemni vjetrovi vec razbucaše moje svete namjere.

Mogao sam uci u Sarajevo neprimjetno i u njemu pozivjeti ne skrecuci paznju na se. Ali bih umro kao hamalin ili s prosjacki pruzenom rukom na pragu imareta. Sarajevo na caršiju treba banuti ili kao sila ili kao zapanjujuca opsjena. Onda ono rširi ruke i kazuje dobrodošlicu kakvu ni najlaskaviji stambolski jezik ne bi umio.

Kazem, Talu, šta god ja na Višegradskoj kapiji radio, on neka drži ruke dignute nebu i vice - amin! Ja stanem uz debeo kameni dovratnik i zaucim dugu a beznačajnu molitvu koju niko u Sarajevu još ne zna, i to tako glasno da su prolaznici s dvjesto aršina morali svraćati ovamo da vide ko to ibadet čini na mjestu i u vrijeme kad niko drugi ne uobicajava. Ja zavijam i tezem, a moj Tale grmi amiiiiin!

Samo se Kulaš pokunio i cuti. Nije mu zamjeriti. Onom ko nosi, nije do sprdnje. Zraknem desno i lijevo i vidim, okuplja se i natiskuje svjetina i pomalo primice u tijesno nabijenom polukrugu. Oni prvi zategnuli nazad, odupiru se gomili koja ih tiska na nas, a lica im zmrljana zabunom od nedoumice, sujevjernog straha, sokacke radoznalosti i svrbeza da se bude prvi pred cudom. Cuh kako dva-tri najbliza pendzera zveknuse kukicama. Jer nema rdava djela kome makar jedno zensko oko ne bi bilo ucesnik ili bar svjedok.

Kad sam tako nakupio naroda dovoljno i za docek vezira kamoli Hasana Kaimije, okrenem, obrnem širokim rukavima i pocnem toboz iz temelja kapije isukivati zmiye koje samo Kulaš i ja ne vidimo, a svi ostali vide dovoljno jasno i za san i za javu.

Pošto se poigrah s njima, ja ih sabih pesnicama i nogama u zemlju i objavih da sam za iduce desetljece otklonio sve opasnosti od grada Sarajeva. Onda udarih u jedno mjesto u zid, a iz sura kamena potece snazan mlaz vode. Napih se, zahvalih bogu na ovakvoj vodi, pa jednim zamahom rukava ugasih mlaz.

Prodoh malo ulijevo kako, bih pogledom mogao obuhvatiti i Vratnik i Bistrik i Bašcaršiju i Hrastove i lugove prema Ilidzi, pa podigoh ruke i ilaknuh tonom koji bi i bezvjercu natjerao pobožni strah u kicmu. Prisutni me nisu mogli razumjeti jer sam vikao na jednom provincijalnom narječju persijskom. Pracen Talovom amin-grmljavinom, urlao sam sto mi je padalo na pamet nadohvat i ofrlje,

drago moje rodno Sarajevo,

jest da sam te se ja, Hasan Kaimija, plaho zazelio. Uvijek ljudsko srce vuku zvuci i oblici zapamćeni u vrijeme kad se uzivalo u carstvu majcina krila. I lijepo si mi kad te ovako svisoka pogleda covjek koji na tvom sokaku kruh svagdašnji nije zaradivao i koji nije osjetio surovost tvojih zatvorenih kapija i sumnjicavih ociju. Prosto da klekne preda te i pokloni se cudima tvoje ljepote namjernik koji ima dovoljno groša za pojasom, dovoljno da ne mora od tebe u zajam zaiskati i dovoljno da moze pobjeci kad mu ti i ono drugo lice svoje pokazes.

Pa pošto ja dosad na tvom sokaku hljeb svagdašnji zaradivao nisam, niti mi, čini mi se, moze nauditi surovost tvojih zatvorenih kapija i sumnjicavih ociju, a imam podosta groša za pojasom i u njedrima i imacu uvijek dok je ove magije i širokih šejhovskih rukava, dok ja dolazim ovakav, a tvoji zitelji me docekaju ovako, bicu sit i zdrav i moci cu da ti se divim, a ti mene da poštuješ. Ja u tvoju sitnicavu sujetu dirati necu.

Ali necu ni kao Gazi Husrefbeg po tebi zidati zaduzbine, pa da ti meni na kraju odmjeriš od šake do lakta i da ja odem na onaj svijet šutnjom i mrznom zatrovan kao sto je odlazila vecina onih koji su ti neko dobro ucinili. Necu, da znaš, tako mi ovih mojih snazih šaka, hitre dovitljivosti i opsjene za priproste pomocu kojih se jedino moze izici s tobom na kraj.

Budi mi zdravo, moje drago Sarajevo, da bog da i ti jednom bilo prijestonica makar i bez vladara. Ali za prijestonicu potrebni su širok duh i carsija na kojoj je slobodno i viknuti i precutati. A ti to bar dosad nisi imalo. Kako ces imati kad je u te navali gladan Hercegovac, lukav Focak, razmetljiv Nikšicanin, svadljiv Vlasencanin i galamdžija Kladrjak, pa se svaki do nedjelju odjene po šeherski i naziva sebe - Sarajlijom, a Sarajlija - nije.

I, molim te, moje drago rodno Sarajevo, primi mene, Hasana Kaimiju na svoje sokake i u svoje deftere, i ne budi grubo i pakosno prema meni, kao sto to vec znaš prema svom rodenom biti, nego pruži mi ruku, a povjeri dušu, inace, ja, Hasan Kaimija, napravicu od tebe takvu sprdnju, a na te navuci takvu nesrecu kakvu ne moze ni gradom opterećeno nebo. Hocu, tako nam obadvome onaj cutljiv Trebevic pomogao!

Amin!

Amin, grme prisutni uzdignutih ruku i ociju zacakljenih od pobožne zanesenosti.

Ja ne htjedoh dalje da zloupotrebljavam njihovo poštovanje prema meni, sirotom putniku u pohabanom dzubetu, prljavim razvaljenim kundurama i sa zelenom ahmedijom oko glave. Neka koje amin ostave i za kasnije. Istorija je obilna iznenadenjima. Aminanje treba pametno rasporediti duž citavog zivota.

Podoh pognute glave niz Vratnik.

Za mnom jeci talasavo gundanje salavata i drugih molitva. S pendzera i s kapija pobožan šapat prati svaki moj korak. Iz jednog mušepka poletje zlatom optocena cevurma prema meni, ali je kao ruzinu laticu vjetric zanesse nazad, nad glave gomile. Digoše se mnoge ruke, ali djevojacko grlo zamoli:

»Šejhu Kaimiji, šejhu Kaimiji, Allah ga blagoslovio.«

Doturiše je meni, a ja je zadjenuh za kapu, neka bude moj sveti bajrak. Jer meni je tek dvadeset i šesta godina.

Preda mnom trce momci i prostiru serdzade i cilime da po njima hodam. Kako je Tale za mnom vodio Kulaša, neko izokola bojazljivo primijeti da bi cilime trebalo izmicati odmah iza mene da konj ne balega po skupocijenom tkanju, ali ga neko drugi, pobožan i strog, opomenu da u ovim uzvišenim trenucima ne misli na bijedne stvari ovog svijeta.

Ja okrenuh lijevo prema Podmlinima i potrazih kucu u koju su me moj red, teskera i moja namjera uputili.

Gomila nagrnu za mnom gundajuci molitve slozno i neprestano.

Tako udoh u Sarajevo. Cim sjedoh da se odmorim, sjetih se cevurme. Uzeh je svu u šaku i zagnjurih lice u njene mekote i mirise. Kao zvijer, kao najputeniji kurjak omamljen mjesecinom i zovom ljubavi, njušio sam, udisao, halapljivo srkao obecanje bluda. Ljubeci njedra o kojima je cevurma šaptala, zaboravih otkud i zašto sam tu. I da sam nosio licnu poruku sultanovu becom cesaru ili mletackom duzdu, zaboravio bih je, kamoli ne neodredenu izmaglinu svojih svetackih dobrotvoriteljnih namjera.

Molba covjeka iz vlasti za obicna smrtnika je samo lijepo receno naredenje.

Zamoli mene kadija da mu ispunim jednu zelju, ali što dalje od mahalskih i caršijskih ociju i ušiju. Kasno nocu upustih u svoju odaju dvije zene. Kadijina sestra Esmehanuma, uvede nevjestu Omeragincu s Vratnika. I šapnu meni:

»Šejhefendijo, ona ce ti sve reci. A ti, pomoz kako znaš, mehlemom ili molitvom!«

Zamolim Tala da Esmehanumi, koja je prekoracila pedesetu, posvijetli da prede u drugu sobu. Zena odmjeri kršnog granicara i zamoli me da dopustim Talu da s njom posjedi za sve vrijeme pregleda. Strah je da samuje u praznoj sobi; u ovoj kuci kroz koju prolaze i andeli i davoli i gdje je svaki šušanj znak njihovog hoda ili lepeta krilima.

Ja dopustih Talu. A Esmehanumi rekoš da nipošto ne ulazi k meni dok je ja ne zovnem. Nahvalih joj junaka i uvjerih je da ce on, koj i tako vjerno i dobro cuva granicu carstva, znati cuvati i njenu glavu i njen obraz i od stvarnih opasnosti i od pricina.

Pa se vratih bolesnici. Mlada Omeraginca sjedi savijenih koljena skrivena u krpju skupocjene feredze.

»Skinu se!« naredim.

»Ja? «

»Necu valjda ja!«

»A što da se skinem, pobogu efendijo? «

»Ne mogu razaznati bolest kroz toliko krpja u koje si se zamotala! «

»A šta sve da skinem, efendijo?«

»Zasad samo feredzu!«

»Ah, a ja mislila...«

Ustade nevjesta i smace feredzu i baci je kraj sebe, a ja zamalo ne jauknuh od bola što mi sijevnu i proze eve srcane damare. Obeznanjen stojim pred njom kao da je neko otvorio rajske dveri. Drhtim raspamecen, a davoli pohote zajahali mi na oba ramena i pritišću me - pokloni se, Kaimijo, pokloni se, udri celom o pod, ovo je tvoj bog! Stoji i ona. Dva oka, dva sjajna mjeseca gledaju me kroz zlatnu izmaglinu trepavica kao što bog gleda svog roba koji se savija u prašini - svisoka, podsmješljivo i pomalo zacudeno.

»Paa, efendijo? « kaze ona, srecom - trijemo i malcice nestrpljivo, i tim udarcem me vrati opet u položaj lijecnika.

Oslušnem joj bilo.

Ni svemirski casovnik mijena ne radi pravilnije.

Pipnem joj celo.

Blaga toplota zdrava djeteta.

Premjerim je, izmjerim okom, sve na njoj sliveno i srezano po savršenoj mjeri i razmjeri. Beonjace bistre, zubi snazni, zdravi i u dlaku raspoređeni kao u Ibni-Sinaovom udzbeniku, bokovi, bedra i stopala u harmoniji kakvu postize samo pokoja igracica na dvoru. Dah cist i mirisan. Nokti rumeni i sjajni.

»Sjedi! «

»Hocu. «

»Kazi šta te boli?«

»Ne boli mene ništa. «

»Nego? «

»Meni su i tetak i tetka naredili da ti otvoreno kazem sve. Ja cu ti reci, ali ti se molim, šejhefendijo, nemoj me reziliti, ni kriviti... Golema je nevolja, kunem ti se! «

»Da cujem!«

»Moj je Omeraga preklani s janjicarima otišao na vojnu i nije se vratio. Vele - sasjekli ga nekakvi kozaci. Eto, otkad mog Omerage nema, mene je snašlo. Legnem ja, a ono pocne. Najprije u trbuhu i prsima kao da nešto raste, raste, kvasa, pa onda navali na srce, na grlo, guši me, oci da mi iskoce - koliko me guši. Jedva dokopam snage da vrisnem. Sjate se oko mene moji i pitaju šta mi je, a ja im ne umijem reci. Samo, eto, gušim se... A onda, kad se oni razidu, ja udarim u plac, pa ridam, cvilim, zalost u srcu se ugasi i mogla bih vala i da se nasmijem, ali ja placem, placem... I bude mi malo lakše. A sad da ti još nešto kazem, ama ti se opet molim, nemoj me rezil uciniti!«

»Samo ti pricaj! Bolest nije sramota.«

»Mene pohode šejtani.«

»Baš? «

»Jest, pejgambera mi! Kad me plac prode, a ono prvi, golem, rumen, lijep, da oproetiš, eto takav kao ti... ama nema ahmedije i brkovi su mu malo dulji, sjedne meni kraj dušeka i pocne da se umiljava: ustani, bona, Zumreta, eno Halid kazandzija sa sazom pod pendzerom, zar ne cuješ, kako pjeva?! Ja ustanem, a sokak pust... samo fenjer na raskršću zmirka. Legnem, a on opet: ustani, bona, Zumreta, eno svatovi došli po te, cekaju pred avlijom da im kapiju otvoriš! Ja ustanem, pogledam, pred kapijom nigdje nikog. Onda ti mene uhvati nekakav strah, pa bjezim iz sobe, bjezim tetki ili sestrama u dušek, i jastuke na glavu nabijam da ne cujem, da ne vidim. Ali on provri odnekud iz potiljka, ali nekakav drukciji i vice meni na uho: ustaj, eno te ceka Sejdo kasapin, cakšire skida i šake trlja, na te ceka... Ja placem, placem... šta cu, pobogu! «

»Glava te ne boli?«

»Ne boli.«

»Taj strah te ne progoni danju? «

»Nece ako šta teze radim i ako ima celjadi i galame po kuci.«

»Aha! A kad je rahmetli Omeraga bio ziv, nisi to imala?«

»Nisam.«

»Hm! De najprije popij u pet gutljaja ovo što cu ti dati!« Pruzim nevjesti cašu jakog hercegovackog vina s dva grumena šecera. Ona prošapce bismillu i polako ispije. »Sad, cekaj malo dok ljek ne potece s krvlju kroz zile!«

»Hocu, efendijo!«

Sacekamo, ja premro od ushicenja njenom ljepotom, ona sva od umiljatog čistog povjerenja zdrave zene.

»Kako se osjecaš? «

»Nešto mi grije uši. I po prsima zmarci hodaju.«

»Dobro je. Znci, djeluje lijek!«

»Vala, efendijo, ako treba, ja cu bogme još tu jednu cašu lijeka da popijem. Bog ga blagoslovio i ko izmisli ovaj lijek. Ah, kako lijepo grije. Pa mi sve nekakva snaga i radost teku kroz noge. Mogu ja još jednu cašu ako treba...«

»Dobro, na još jednu!«

»Oh, kako grije!«

»A sad lezi! Eto, tu na šiljte! S koje ti strane sjeda šejtan? «

»Nece pri svjetlu!«

»Dobro, ugasicemo cirak! «

»Tako! S lijeve mi dode...«

»I ja cu sjesti s lijeve. A veliš, pocne od trbuha, pa udari u prsa? «

»Jest, od pupka, pa ce... da oprostiš u sise obadvjje... a onda u grlo!«

»Aha! E, deder sad raskopcaj se! Da te ništa ne steze!«

»Hocu, efendijo!«

»Ja cu sad šakama da ti pokrijem prsa i pupak. Da vidimo hoce li on doci. I, hoce li te gušiti.«

On ne dode.

Cekali smo ga i ja i Zumreta cvrsto stisnuti jedno uz drugo, cekali, a mogla je i sva vojska pakla da dode da igra i skici oko nas, mi sigurno ne bismo ništa ni culi ni vidjeli.

Negdje u gluho doba noci, place meni na mišici lijepa Omeraginca s Vratnika:

»Ooj, boga ti mladi moj šejhefendijo, ovo je prva noc da mi šejtan ne dode da me prepada i na zlo navraca, pa te molim, i zaklinjem te tvojom zelenom ahmedijom i tvojom ucenošcu, pomoz mi, ne daj me, a ja cu tebe slušati i sve ciniti kako ti kazeš. I ne karaj me ako ti kazem da je suza udovicka teza od sirotinjske i da je noc udovicka duza od tavnicke.«

Milujem ja lijepu Zumretu s Vratnika i šapcem joj u mirisne kose i tješim:

»Ne brini, nevjesto, ja cu tebe izlijeciti, makar ti morao svoja jetra ili svoje snazno srce presaditi. Ti si najljepši alem što nad Sarajevom sja, i svaki bi se dragi kamen u kruni podišahovoj postidio pred tvojom ljepotom, a Bakija bi, kad bi vidio tebe, takvu pjesmu od sklada i ljepote, znavijek zanjemio. Da Kovaci i Saraci znaju kad ti prodeš u hamam, ko to pod feredzom prolazi, ugasil bi zvon i ciku metala, i sve muško, od muškarcica bez gaca do Latifage s bijelom bradom do pojasa, poustajalo bi i pobožno se poklonilo.

Ne brini, košuto iz rajskog vrta, ja cu da bdim nad tvojim zdravljem dok u meni hoda ijedna kaplja muške krvi, dok prstom mogu micati. Samo ti meni dodi u isto vrijeme, svake... recimo, druge veceri. I ponesi svoju veceru da je preda mnom veceraš, pa na nju lijek da popiješ, a onda cu ja da te cuvam od prokletog šejtana i da ne dam mori da ti pritišce pupak i prsa, amaan, umrijecu ti lijececi te, kumrijo moja!«

A kad prvi pijetli zoru zapjevaše, obuce se lijepa Omeraginca s Vratnika i na sobnom pragu poljubi me u ruku u znak zahvalnosti. Iz druge sobe izide Esmehanuma i zabrinuto me pita:

»Hoce li biti kakve fajde, šejhefendijo?«

A Zumreta sama odgovara:

»Hoce, tetka, Bog pozivio našeg ucenog Hasanefendiju Kaimiju, a i onog koje onaj lijek izmislio!«

Od brige o bolesnici ja zaboravih sve razloge svog dolaska u Bosnu i svog postojanja u svijetu. Lijecio sam je melemom sacinjenim od jedne desetine umijeca i devet desetina ljubavi.

Sedme noci moja Zumreta dode bez tetke, ali s dvije sluškinje, koje su nosile veceru kakva se iznosi valjda samo veziru. Sluškinje predadosmo Talu da ih on cuva u drugoj sobi, a nas dvoje sjedosmo da nastavimo lijecenje. Lezi meni na ruci mlada Omeraginca, odozdo mi cupka brk i zapitkuje me:

»... a ti mene, biva, izlijeci?«
»Ti to sama najbolje znaš.«
»A kad sam prvi put došla, ti si, je l' de, odmah vidio šta mi falí?«
»Odmah. «
»A što si me onda skidao i pipao kad si odmah znao? «
»Takav je lijecnicki propis.«
»Ti si jedan bezobrazan hajduk. Reci, zar nisi?«
»Nisam.«
»Reci da jesi, pa cu ti i sutra doci!«
»Jesam.«
»Ti si jedan obican macak pod ahmedijom.«
»Jesam. Pravi sam macak pod ahmedijom.«
»Ti njištiš kao zdrijebac kad te ono snade. Reci, zar nisi zdrijebac? «
»Jesam. Šta sam jos? «

Prevrne se gola meni na prsa, gricka me, štípka, lize, draška, izaziva i mami da se s njom opet strmoglavim u obijest i pomamu. A ja se neckam i ustezem, ljudi, umorila me ova sedmica lijčenja kao da sam mjesec dana butmirske livade kosio. Šta ce biti sa mnom ako bolesnica produzi lijecenje na godinu-dvije? Sasušicu se i lipsati od njene ljubavi. Ali ne mogu joj odbiti molbu, bar još veceras. Makar još jednom, njoj, rospiji, koja ima pazuha slada od najslade rešedije, a sve ostalo ukusnije od najukusnije stambolske hurmašice. Porvemo se, borimo, valjamo se kao ziv koloplet uza sobu, niza sobu, rokćemo i davimo se, gubimo se, dok ne dodem svijesti, ali u neobicnom položaju: puzem cetvoronoške po cilimu, go, rzem kao uhranjen i razigran parip, ona gola jaše na meni, drzi moj parip kao uzdu, cima, cokce i golim me petama podbada po trbuhu i bedrima. Klonem na tle iznemogao od trke. Zumreta sjede kraj mene, miluje me između plecaka i tepa mi:

»... pa što mi ne kazeš, dobri moj šejhefendijo, da si malaksao? De, odmori ee, odahni! Hoćeš li malo onog lijeka što si ti meni davao? «

Jedva je ispratim do predsoblja, gdje je prihvate sluškinje. Na rastanku, bezazlenija od djeteta, bezobraznija od Lucije iz Latinluka, pita:

»Hocu li i sutra doci, šejhefendijo, ili cu sama uzimati lijek kod kuće? «

»Kako zeliš!« stenjem ja, iscijeden, obnemogao.

Ujutru, budim se naglo, oteví se mirisima zene što me zamalo ne ugušiše u snu. Pustim drhtave gladne nosnice u mekote, a one traze, dozivaju dragu zenu vajajuci joj lik prema kazivanju karanfila i miloduha cije je daške ostavila po postelji i mojoj mišici.

Zarijem brkove, zasijecem zube u jastuk i zavijam:

Zeno, jesi li svrha ili njena pritoka? Jesi li sladak mamac stranputice ili lazna zamjena za materinstvo koje nas je napustilo prije nego što smo prema njemu postali ravnodušni? Da li si samo zenka koja je doba parenja protegnula na sva cetiri godišnja doba, ili rodulja naše nade da nam se krug neće zatvoriti?

Ko si

Šta si

kazuj, pobogu!

Ne lilaj ispred mene kukovima, ljepotice, kazem ti, heej, milost! Ne zovi! Poješcu jastuk s vunom, izgrišcu dovratke koji su te propustili, bogohulno cu opsovati suncu i mjesecu, ljubomorán na njih što oblijecu svjetlošću oko tebe.

Ili cu se sklucati udno zida da placem što sam nemocan da ti se oduprem. Ima precih stvari od cepanja tvojih oblina, kucko, ima, da znah, otecu se ja, vidjećeš. Ne zaboravljam ja, ni- sam slijep da ne vidim - svi mi gazimo niz matice ljudske patnje, do pasa, do pod pazuha, niko ne smije da pita o prarazlozima, a ja cu upitati, dokucicu ja njih, kazem ti, i razbucacu ih. Nisam još poceo, ne daš mi ti, zavodiš me u zamršene vrzine, ali neka, - dokopacu se ja treznijeg jutra, a ti onda cvili i uvijaj se oko mojih nogu, u podnožju mog velikog poziva što sam ga sebi nametnuo polazeci u Bosnu.

Nešto se sa mnom cudno dogada. Ponekad mi se ciní da su mi nekakve mutne vode bez broda i mosta preprijecile pristup svemu stalom. Ali u picu i pjesmi išcezne njihov tok i huk. Ne zanosi se zeno! Ti nisi lijek nicemu. Svejedno što za tobom puzem cetvoronoške, kevcem i ljubim svaki otisak tvoje slatke papucice. To ja trazim sebe, a ne tebe.

Pred mrak Zumreta poruci po Haši Ciganki da ce s tetkom u Podlugove na imanje i da ce tamo ostati deset dana po Ilindanu. A meni šalje svilenu košulju i cevrmu sa zlatnim granama, i po stotinu puta mi zahvaljuje što sam je onako svojski u temelj izlijecio. Haša pruza darove, meni vid sleti s darova na Hašine ruke. A ruke mlade Cigancice, dugoprste i sjajnonokte, ljepše su od bilo kog dara koji nose, osim svoje ljubavi. Pogledam pazljivije, premjerim, procijenim: nije Zumreta, ali jest nešto novo i na svoj nacin izazovno.

Zatvorim vrata iza njenih leda i povedem je da i ja nju darujem.

Zacudo, ne zaboli me razlika izmedu njih dvije. Nakon što ssm bio bezobrazan hajduk, obican macak pod ahmedijom, zdrijebac kog je ona krotila i ukrotila, dode vrijeme da budem malo i domacin koji uziva u svojoj nadmoci i zeninoj krotkosti.

Mladoj Haši je bilo prece da se prilagodi meni nego da tjera svoje bijesove. Na to je djelimicno bila obavezna prokletim siromaštvom. Ono što bogata naziva ljubavlju, ona je vršila kao uslugu, kao zanat, ali znalacki i na obostrano zadovoljstvo, a ponekad i kao molitvu siromaha vjernika pod vodstvom mene sveca i uicenog bogougadnika.

Nastojao sam zato da za svoj trud bude placena bolje nego kladanjski kadija za svoj. Ona je bila pazljiva, ja darezljiv. Noci su nam prolazile u blagom talasanju uzitka i prijateljstva. Zorom je ispratim, okupam se, pa probudim Tala da zajedno stanemo na molitvu. On moli zijevajuci i češuci se, ja se klanjam, a rvem se s davolom koji me na pobunu nagovara, gurka me da se okanem corava posla i metanisanja. I uvjerava me da ni molitva, kao ni zena, nije ono. Treba samo okrenuti leda jugoistoku i izici na sokak, na caršiju, pitati, ili je mozda dovoljno samo pazjivo pogledati.

Tale završi i side na avliju da timari Kulaša. Ja ostanem kraj pendzera, toboz - dodajem jutarnjoj molitvi još koji lanac pobožnog šaptanja. U stvari, mamuran, bolestan u utrobi i mozdini, sam sa sobom se nadbijam. I prisjecam se teška sna: odnekud dotjeran prilazim rijeci, a rijeka nadošla, preko obala se razbacila. Moram precu, a precu ne mogu. Podem natrag, ali i tamo voda. A neko goni, pobjeci moram. Opkoljen, vratim se i vrištim i s vriskom se probudim. Pa se nasmijem: sigurno je to rakija damare obatalila, pa naopako san snuju.

Glava boli. Raso ne pomaze.

Zovnem Tala, pa idemo na Bašcaršiju, prijateljima na ducanska vrata ili u han u beskrajan i beskoristan mucki razgovor.

Tale deblja. Ja mršavim. On je u nedoumici da li bi se junak ovdje prizenio, pa ostao i šta bi radio. Mame ga gradske olakšice, ali sluti junak strahobu velikog tijesno nabijenog ljudskog staništa. Pa se zabrinuo kud bi, šta bi, jer ocigledno Sutra kuca glasno i izvikuje svoje pitanje. I njemu i meni.

Ništa ne postigoh.

Danju sam samo varošanin, jednak medu uglednima. Kad naide noc, bjezim u nesvjestice uzitka. Poludjecu od pitanja. Danju me ljudi pozdravljaju sa strahopoštovanjem uvjereni da jedva dišem od tereta mudroeti. Nocu zena klikce i cvili od ljubavi, uvjereni da sam najputeniji i najvjerniji ljubavnik. A nisam. Ja sam samo bjegunac.

Nigdje škrtost nema tako zlehud oblik, ni zavist širinu, ni tiha mrznja dubinu. Ali nigdje ljubavna pjesma nije od tako tananih niti izatkana kao u šeheru.

Sve mi se cini da je veliki Husrev, pretvarajuci ga iz gluhe kasabe u grad, pogriješio što se tice izbora mjesta. Sarajevo je trebalo graditi u pitomini sa prostranijim vidicima, a ne u ovoj tjeskobi nad koju se nadnose svi mrakovi planinski. Ne ovdje, gdje ce sura, surova i svemocna okolina ulijevati ziteljima u krv i mozdinu navike - da malo vole, sitno misle i mnogo brinu. Tek pjevani sevdah otkriva ono što bi Sarajlija htio i mogao da bude, što jest u biti - dostojanstven i puten velegradanin.

Ali, racun u glavi, Stambol za vratom, gladno selo pred vratima i radoznalo komšijsko oko ili uho na pendzeru dovoljna su opomena da se čak i jedan rođeni plemić kao što je Sarajlija savije i sklupca u guku sumnje i potajnog straha.

U nedoumici sam da li da potvrdim zajedljivoet da Visocanin više popije za dan, Bijeljinac ispjeva za nedjelju, a Kladnjak pojede za mjesec nego Sarajlija za godinu. Jer znam kako se Sarajevo tanko hrani. Ali, vidim, tekija je krcata tepsijama pita i baklava i sahanima cevapa i pilava kojima Sarajevo dolmi mene i mog saputnika Tala Licanina. Čak se i Kulaš odvikao od sijena, pa jede samo lepinje s kajmakom, i to probire one mekše i toplje.

Htjede Tale da se ozeni nekakvom Refijom, sakatom postarijom udovicom s Bjelava. Baš kad smo se spremili za proševinu, namamiše Tala bjelaveki momci u društvo, opiše ga do besvijesti, pretukoše i baciše u najdublji deriz. Malo su bile četiri velike kace vode dok ga oprasmo.

Rane zadobijene u tuci nisu bile ono najgore. Po Sarajevu puče bruka junakova. Kad je poslije desetak dana lijecenja izišao na caršiju, grajala su djeca za njim, a ljudi po ducanskim vratima zacepljali nosove i sasvim ozbiljno pitali jedan drugog:

»Komšija, šta li ovo zaudara? «

»Da nije kakav bjelavski deriz? «

»Ili necije junacke čakšire?«

Tale se nije srdio na caršiju. Vratio se u tekiju nasmiješen. Kao siromah, često vrijedan i blacen, znao je da ne treba otporom podjarivati zadirkivanje. Ali, zato, te noci pogorješe bjelavska sijena, stogovi jecma i pšenice i dva ahara A Sulju Mahovica, veselog pijanduru i sevdaliju, nadoše u njegovoj bašci, smrskane lobanje.

Sarajevo nije poznavalo granicare.

Tog jutra, dok je grad gasio bjelavski požar, Tale zamoli mene da mu dozvolim da pode kuci. Osim mog prijateljstva, nisam vidio drugog razloga da ostane.

Ja potplatih kjatiba u caršiji te on sastavi pismo, a udari visoke muhure i dva slavna imena potpisnika, da je Tale Licanin zaduzio ovaj vilajet velikim junaštvima i drugim uslugama i da je obavezan licno Licki Mustajbeze da ovakvom junaku sagradi kulu dostojnu Talovog imena i carske paznje prema njemu. Pa pošto mu nakupih para po caršiji i nabavih još tovarnog konja da mu drugu i trecu praznicnu i mejdandzjsku opremu i odjecu nosi, pruzih ruke da se oprostim. Rastajali smo se na semizovackom raskršću.

Govori meni moj Tale Licanine:

»Hvala ti, Hasane Kaimijo,

hvala ti na pomoci u putu i u Sarajevu, hvala ti na silnim dolmama i burecima i baklavama što su ih preda te i preda me toliko Sarajlije iznosile, hvala ti na vinu i rakiji i smijehu i bijesu po tekiji, na pjesmi i drugim zadovoljstvima! Tolikim darovima ne bi me Carstvo tursko obasulo ni kad bi se sve u jedno blago i junaku naklonjeno srce pretvorilo! I na prijategskoj ponudi da ostanem u tvrđavi na carskoj placi, hvala ti! Ja moram na Krajinu. Čeka me već dugo ostarjela majka. A i granice sam se zazelio. A ako kad čuješ da sam kakvo golemo junaštvo pocinio, onda imaj na umu, moj poštovani Hasanefendijo Kaimijo, da sam ga ucinio ne dajuc zlu da se tebe i takvih kao ti takne rukom nesrece. «

Poljubi me u skut i u ruku i zajaha svog Kulaša. Ja placuci digoh ruke na strasnu molitvu sudbini,

»Ti, što ravnaš živim i mrtvim,

pomozi ovakvim da ih zablude o vjernosti ne staju uzaludnih muka, prosvijetli, pomoz da im tuđ racun i lukavstvo kapa vjerovanja ne bude. A pomoz i meni, varalici, pijanduri i nezasiatom pohotljivcu, da mi zivot prode u djelima dostojnim pohvale nevinih i iskrenih!

Ljepšeg razloga za hvaljenje ne bih našao, makar moje postupke zakon nazivao - zlocinom, a ljudi prevarom, makar na kraju, zbog njih, visio o orahu kraj druma ili stenjao nabijen na kolac na najvišoj zidini stambolskoj.«

Revnosni boluju bolest carstva kome sluze.

Razbolje se sarajevski kadija. Izmijenjaše se lijecnici i travari, ali mu ne bi bolje. Neko se sjeti i mene. Pozvaše me. Ja namjerno dodoh tek sutradan. Neka se vidi da mi nije stalo mnogo do zdravlja jednog kadije, pogotovu ako je revnosan. Sa sobnog praga ustremih naglo sva cula k njemu. Razglobih ga, razabrah, pa opet sastavih. Bi mi odmah jasno.

Kadija boluje od bolesti carstva na silasku.

Lijeka mu nema. Moze iz mrtvih ustati Ebu Ali al-Husein ibn-Abdulah ibn-Sina i lijeciti ga, ali bi bilo uzalud. Da iz groba ustane Ebu Muhamed Abdullah bin Ahmed Zijaheddin ibn El Beitar el Malaki i da mu nabere ljekovitog bilja od Kordove do Horosana i probere ono najljekovitije, zdravlje kadiji nece vratiti.

»Ima li lijeka, Hasane, brate?«

»Ima, prijatelju.«

»Kazuj! «

»Piši u Stambol da ne zeliš dalje upravljati kadilukom! «

»Pa, onda? «

»Pa onda, kad saglasnost dode, ti i ja cemo zajedno da se otisnemo. Rakija ce ti uvece tugu razagnati, a ujutru utrobu procistiti da sva mahala zamiriše na suhu šljivovu košticu. Kad ti na mamurluk mlada Lucija iz Latinluka svojim pupkom tvoju trbušinu obaje, proci ce tegobe i nadimanja, tako mi boga, i vazdan ceš vedar poigravati kao da ti za potiljkom tambure i defovi udaraju, a mošnjama vrve mravinjci mladosti. Drugog ti lijeka nema «.

Viknu kadija na tankonoge kjatibe i poslugu da istjeraju mene, i napsova me

»sram te i stid bilo tvoje učenosti i svetosti, gdje si ti vidio da carski covjek carska dobra dragovoljno ostavtja drugome!«

Iskocim rugajuci se, prijeteci momcima da se koji ne našali da izmahne na me. Imam takvu pesnicu da bi jednim udarcem smrvila lobanju i covjeku bukove glave, kamoli ne izgladnjelom pisaru s glavom tankom i krtom od tanka taina i nezdravih gomila zapamcenih cinjenica.

Rastuzen sidem niza sokak i zalegnem u krcmu oko podne. Šta se sa mnom dalje zbi, - ne znam. Oko ponoci zatecem sebe u društvu mracnih i cutljivih pijandura, od kojih svaki mukom i šutnjom vice:

još po jedan, jarani, još po jedan fildzan rakije i jedan trzaj niza saz terzijanom, još samo jedan, pa da se rastanemo - ko kuci, djeci i ruznoj vjernoj zeni, ko medu mrke zidove svog samovanja, ko na rakitu što je taze grobnicom zazinula još jednog nesrecnika prije vakta da pojede.

Još samo jednom jedan drugom da se pojedamo, na kostobolju, na bol pod desnim vitim rebrom, na nesanicu, na miševe i arape što nam na budne oci mamurlucke nasrcu, na ruzan vakat, na crvotocno carstvo što se osipa, na kadiju koji se bijesan zbog malene place na nas pijandure okomio.

Još jednom samo, pa da se rastanemo, mi mirne bekrije i sevdalie, mi bjegunci od ovog svijeta, mi nesrecna kopilad gladne ljubavi i surovih granica, još jednom samo, pa da se razidemo - ko kuci, djeci i ruznoj vjernoj zeni, ko medu mrke zidove svog samovanja, ko na rakitu što je taze grobnicom zazinula još jednog nesrecnika prije vakta da pojede.

Otpratimo jedan drugog i pred svakom kapijom se izgrlimo. Ja nemam ni djece, ni ruzne a vjerne zene. Pa ostanem sjedeci u jarku, voda mi u krsta bije i niz pruzene noge mi romori, pobozni se zgrazaju -

»Oo, Hasane Kaimijo, zar si dotle dotjerao? «

Ja placem i slušam svog sinocnjeg jarana iz krcme, modrog i drhtavog Sulejmana Celebiju kako na drugoj strani sokaka kuca u hanska vrata i moli:

»Oj, boga ti, handzijo Mehmedaga, iznesi mi oku prepeke i dvije jabuke senabije, ja ti više placti ne mogu ni u zlatu, ni u srebru, ni bakrenim sitnišom, ostala je samo ova

posljednja ponjavica, od tolikog imetka moga babe Dzermaludin-bega Pilavije - Celebije, što ga je on na sablji, na lukavstvu, na dadvoravanju i kmetovskoj mucu stekao i na svojim ustima uštedio. Pa neka i ponjava ide kud je i tolika ocevana otplovila. Uzmi, tako ti boga i Muhameda pejgambera, jer cu ti trijezan od straha i gadenja izludjeti!

A sutra -

sutra ti ni ponjavicu necu moci donijeti, ali kad ti kucnem u vrata, dragi handzijo Mehmedaga, i ruku drhtavih uhvatim za halku, unezvjerene oci upravim u pendzere, a usana odrvenjelih zaištem milost, ti iznesi oku prepeke i dvije jabuke senabije, a uzimaj s mene šta ti za oko zapne -

kundure,

fermen,

pojas,

kapu s glave,

i glavu - ako ti šta vrijedi! «

A kad mu ja saspem u šaku preostalu svoju srebrninu, sve pare što mi je kadija dao svetu tekiju da opravim i citaba iz Stambola da narucim, ja ga potapšem i kazem mu - popij, Celebijo, nazdravlje ti bilo,

on zaplace i svjetuje mene -

»Dragi Hasane Kaimijo, bog ti platio, jer ja nemam cime da ti vratim, ali te molim i u ruku te ljubim, ne idi za mnom, ne sjedaj kraj mene, jer ako zagaziš u duboke vode našeg sevdaha i meraka, i mozdane navikneš na raskošne odaje izmišljenih ljepota, prodaceš i posljednji kamen iz temelja tekijskog.

Neko na ovom svijetu mora ostati trijezan.

A ako vidiš da hoce mene da otrijezne, prileti, Kaimijo, pomози, ne daj im! Jer ta strahota što je javom zovu nije za nas mirne bekrije i pijanice. Za nju se treba roditi s grubom šakom, tvrdom glavom i oštrim nozem za pojasom. A mi - mi smo ti, Hasane Kaimjjo, za drugo nešto rodeni.«

Slova i znakove nisu izmislili mudri sebi za zabavu. Pismo ubrzava poznanstva, širi krug prijatelja, brani od lukavog i od zaborava i hrani onog ko je gladan blizine drugih. U Bosni se samo jedan od hiljade razumije u sitan vez pisma. Ostali ili ga se boje, ili su - ravnodušni.

Dvije noci placem nad sudbinom nesretnog naroda koji još ne zna ni da je narod. Dvije noci placem i pijem. I pijan, s rukom na Kur'anu se zakunem.

Popišem trideset momaka da ih naucim pismu i racunu. Poceh od Salke Imširova. Ja njemu - elif! a on meni - jah! Ja njemu - be, a on meni - jah! Ja njemu te, se, dzin, a on meni - moze biti, šejhefendijo!

Bacim ja divit i hartiju i izletim na sokak.

U svitanje ljuljam se ja sokakom pijan, uzasnut, i vrištim, odakle, odakle poceti, pobogu braco?!

Pendzeri se otvaraju, cujem ogovaranje, podsmijeh i psovku,

eno, Kaimija se opet nalokao pa nešto vice, izgleda, šejtani mu mozak zatrovali. Ah, što li, tako ucen, ne pusti svijet na miru?

A ja urlam svoje uzaludno pitanje.

Ja srocim pjesmicu za narod - okan'te se, ljudi, duhana, to - niti je vino da te u rumene oblake ushicenja vine, ni hašiš da ti rajsko naselje u ubogu kolibu domami, ni šapat drage da te neizmjerjem sreće obeznani. To je ljut i otrovan dim što prsa tijesni, srce steze a mozdane razara.

Ali Sarajevo dimi li - dimi.

Mutesarif puši, smješka mi se i veli:

»Ee, moj Kaimijo, vidiš li ovaj cibuk? Moze li on ovakav, lijepo srezan i izvijen, biti nekome dušmanin? Okani se pjesmica, nego, deder, zadumani zajedno sa mnom! Što je slave - u dimu je, što je štete - u djelu je, što to je otrova - u rijeci je. Sjedi, puši i cuti!«

Odem posramljen. Umraku i tišini valjam se po tekiji i kunem mutesarife i njegove istomišljenike, dao bog pa oni sami sebi u vlastitim cibucima izdumanili. Zbog tromosti, zbog ravnodušnosti, zbog lijenosti i zbog proklete moci koju im položaj u upravi daje da šire crvotocine svog duha kao vrline.

U meni se rada ona pomalo zalosna pronicljivost što dode s bolnim spoznajama o svojoj nemoci ili nesposobnosti. Nedovoljno strog da optuzim sebe, pocinjem traziti korijenje nevolja van svojih odgovornosti. Ceprkam po zakonima svemira, ali se spotaknem o nerazjašnjive tajne harmonije. Zaronim u uzroke i uslove nastanka i nestajanja covjeka, zivotinja i bilja. Ali udarim celom o zakljucane kapije iza kojih se krije majstorija prelaska nezivog u zivo.

Vrljajuci tako s kraja na kraj lobanje, nadem se na caršiji. A s nje se ne vidi daleko ni duboko. Gmizu jadni ljudi, krve se i kolju oko zalogaja hljeba, oko zlata, oko ugleda, gonjeni strahom za sutra i zudnjom za gomilanjem. I cim ljudsko bice izide na ovu caršiju, cim se upusti u krvavu igru odnosa što vladaju njome, izgubi cistocu ociju, zakrvavi bionjacama, stišće pesti, postaje surovo ili, što je još gore, - lukavo nasmiješeno. A ipak, ipak, oko svakog obigravaju mutne hucne vode, svaki bi nekog zvao, ali se s obale niko ne odziva. Neko primjecuje prokletstvo, pa se zatvara u šutnju, ili se gnjavno baca da satre ili da bude satrven. Vecina ne vide. Trpe i cute, uvjereni da su uzroci van moci ljudske spoznaje.

O uzrocima ni ja ne znam gotovo ništa. Prije mjerenja treba imati mjeru. A ja sam se otisnuo na pucinu diveci se zvijezdama, ali ne znajuci kako se pomocu njih putuje. I zudeci za obalama, a ne znajuci kako se mora brode ni gdje su pristaništa.

Ne pomogoše ni poduka pismu, ni pjesmica o štetnosti dima iz cibuka. Ne bi pomoglo ni da stanem na caršiju, pa magijama stanem prepadati svijet. Izgleda, ništa više ne moze pomoci bicima vezanim za zemljište i upravu ovog carstva. Njemu su dzigerice natrunule, a srce sporije bije. Negdje je neko zaustavio uspon i sve je pošlo nanize osipajuci se u svoja podnozja. Šta ja o tome da kazem kad su od mene rjecitije izgubljene bitke. Hvala nebu, jedna ljudska zabluda o snazi i svrsi carstva raspašće se naocigled sviju. Bojim se samo da ovaj moj narod ne moradne biti kusus u krvi.

Dok Bošnjak odgoji jedno, umre mu osmoro. Od deset odgojenih, dvoje doceka cetridesetu. Ostalo pozobaju bolesti, ratovi, komšijske razmirice, glad i zvjerad. Dva dana placem nad sudbinom Bošnjaka, placem i pijem i pijan s rukom na Kur'anu se zakunem. Pocnem da lijecim. Dan, sedmicu, mjesec, dva mjeseca.

Navaljuju meni ucenom slijepi i krastavi, salom optereceni ili zuticom satrveni, ludilom zapaljeni, frenjkom izjedeni:

amaan, Kaimijo, pomози!

Tješim rod svoj bošnjacki vedrinom i podrzavam sokom trava i lijecim svojom strasnom zeljom da se ne napate.

A oni, Bošnjaci, cim se zdravlja domognu, opet izviruju s cepenaka, iz avlija, sa pendzera i vicu: sram te bilo, Hasane Kaimijo, zar je tvoja ucenost u lokanju vina, tvoja mudrost u psovanju, a tvoja šejhovska cednost u kurvanju?

Ja se ljuljam sokakom tijesnijem štucajuci i popijevajuci i zaklinjem se - nikad, nikad više ljudskom uhu oboljelom necu tješiti dušu vedrinom, ni srce podrzati ljekovitim sokovima trava, ni tijelo lijeciti strasnom zeljom da se ne napati.

Ujutru, mamuran, ipak otvorim tekiju i podviknem: navalite, slijepi i krastavi, salom optereceni, zuticom satrveni, siromaštvom iznureni, ludilom zapaljeni, frenjkom izjedeni, navalite! Golemo je srce u Hasana Kaimije, sve mu Sarajevo ni dva coška ne bi ispunilo. Navalite!

Lijecim ja tako rod svoj nesrecni, zaboravim se, kad jednom, dok sam dahtao od umora na podu, ne iskrсну racun: stotinu izlijecio, hiljadu nisam, deset hiljada ih cekao na red, a trideset puta deset hiljada i ne znaju za me.

Zavidni proture vijest da sam četvero otrovao, pa otruju mene. Pobjede me. Ocajan, ostavim bolesnike bogu, vremenu i vidarima čija sva umijeca imam u malom prstu. Opijem se do nesvjestice da umirim savjest. Ujutru trijezan i prazan grizem svoje mišice od zavisti prema onima koji nešto stvoriše.

Aaj, da ne bi Sadika kujundzije, sagnjio bih u tavnici knjiške logike, ucrvao bih se u društvu mudrosti u svoj pupak zagledane, ili bih do kraja, razdražen, tumarao od sitnih dobrocinštava do bijesnog srljanja u pice i blud. Ali naide Sadik kujundzija, mojom srecom, njegovom nesrecom, niz Sagrdzije, pocijepan, izubijan, krvav, u tanke konopce vezan, a za njim dva kadijina momka pod oruzjem. Zaboli me njegov bol. Zastidim se što ja, zdrav, ugojen i slobodan, pored njega prolazim. Zaustavim ih. Pitam Sadika:

»Šta je to, komšija, pobogu? «

Sjetni, mirni Sadik kujundzija s osmoro djece i zenom koja trecu godinu ne ustaje sa slamarice, gleda u me, rekao bih, kao i uvijek, malo molecivo i ljubazno smiješkom siromaha i pobožnog podanika. Krvave usne se jedva razmaknuše. Mali mršavi Sadik kujundzija iznenada vrisnu:

»Šta-Šta je? Šta se tebe tice - Šta je? Koga ti hraniš, mrcino debela? Šta ti znaš pošto je zito? Placaš li ti sve namete? Ziviš od prazne price, je li? Ti s pljackašima sijeliš, trbuhe svoje dolmiš, ucene im marifetluke prodaješ, a ja... a mi... de, skloni se, jer ako te odalamim nogom u to salo...«

Sa cepenaka, iz sokaka, s caršije strkaše se na njegovu viku zanatlje, seljaci zaboraviše vreće zita i toware sijena, momci se prepadoše gomile i gurnuše Sadika kujundziju da pozuri, da umaknu ka sudnici.

Do njenih vrata gomilica se pretvori u rulju. Braca Sadikova, prijatelji iz kujundzijskog esnafa, jedna brkata skitnica od Vlasenice, pod oruzjem, kao da je sad iz hajducije, djeca, kalfe - obradovani nemirom, seljaci, dvojica hodza s kundurama na golim nogama, zbiše se pred sudnicom u uzavrelu, vrihtavu guzvu.

Polako, stidljivo zbog Sadikovog prijekora, podem za njima, provucem se oko zida zbijenih tjelesa, naoruzani momak na vratima propusti me kao kadijinog prijatelja i dobro došlu pomoc, ja ulazim kadiji u sobu, dizem prste k celu na pozdrav, a još ne znam zašto sam tu ni šta u stvari treba da uradim. Kadija je cuo viku pod prozorima, razabrao o cemu se radi, kao covjek od vlasti zna šta je nemir gomila, pa na sporedna vrata razaišlje momke po vojsku. Ali zacudi se - otkud baš sad ja, Hasan Kaimija. I šta hocu.

Skoci, pretece me dobrodošlicom, ponudi mjestom do sebe, nabaci na me mrežu sve svoje vještine da me sputa, da me savije, da me udobrovolji, kako bi me se što prije i bezbolnije otresao a da ne stignem ni da zazinem. Teška zuta tjelesina igrala je po sobi osmanlijsku srdacnost, jeziviju od zmijine prijetnje.

Ja odvalih pola Trebevisa pitanja:

»Zašto goniš Sadika kujundzju?«

»Ja njega gonim? Njega pravda goni«

»Šta je skrivio? «

»De, sjedi, tako ti boga! Nisi valjda zbog toga meni došao! He, šta je skrivio! Ono... ako cemo pravo, ja nisam duzan nikome odgovarati na takva pitanja, ali pošto smo prijatelji, dragi moj Hasane, tebi cu reci... to je jedan opasan buntovnik.«

»Ne vjerujem.«

»Eh, eh, A ja, vidiš, vjerujem. Znaš li ti gdje je on bio protekla cetiri dana? Ne znaš? Naravno da ne znaš A ja, vidiš, znam. Moje je da to na vrijeme saznam.«

»Gdje je bio?«

»Opet pitaš? Paa, dobro! Bio je u selima i podbadao seljake da sidu u caršiju, bunu zbog nameta zajedno s esnafima da dizu, nered meni ovdje u šeheru da prave. Još su dvojica s njim bila, ali nisam otkrio koji su. Kazace mi ovaj razbojnik cim ga popritegnem.«

»Pusti Sadika! «
 »Šta kazeš? «
 »Pusti ga na moju rijec! «
 »Jesi li pri pameti, Kaimijo? «
 »Pusti, bice zlo! «
 »Dodi sebi, dragi Hasane Kaimijo... pa prekosutra u petak seljaci treba na caršiji da se skupe, da zajedno s esnaflijama zagalame pred mojom meščemom, da od mene ištu oprost od poreza i daca, da im ja otvorim hambare i zito podijelim, a kako cu, kazi - kako njega, krivca, iz šaka da pustim, njega glavnog za taj dogovor, iako nije baš glavni, ali jest... anamon, cafir, prvi i najgrlatiji, da ga pustim da mi sutra zorom šiljte poda mnom zapali? «
 »Nece, pusti ga! «
 »Ne mogu. «
 »Moraš. «
 »Kako rece? Moram? E, vidih, necu. Šta ceš sad? «
 »Baš neceš? «
 »Ne. I izidi, Kaimijo, dok se i na te nisam naljutio! Šta tu na me sjevceš ocima! Izidi! Idi svojim knjigama ili nastavi sa lokanjem i terevenkama. Izlazi, i nemoj da ti padne na pamet drugi put da se miješaš u moje poslove! «
 »E baš hocu. «
 »Kajaceš se, Kaimijo! «
 »Prije moje, zakotrljace se tvoja glava! «
 »Napolje! «
 »Dobro, dobro.«

Istrcim, stanem na prag sudnice, raširim ruke, treba nešto znacajno reci, a ja na takve rijeci nisam navikao. Treba sazeci, zavitlati, razbacati na sve strane - nešto, treba reci... golemu strašnu rijec. Preda mnom vrela, gundava gomila zamrije, vidim lica, obicni srditi, mali ljudi, tu velikim rijecima nema mjesta, treba reci nešto jednostavno kao hljeb, zito, akca, aspra, brat, covjek, ali... kako?! Kako, kad nigdje u ucilištima nema savjeta kako se to u ovakvoj prilici kaze? Stojim raširenih ruku pred njima, znam da ocekuju od mene vijest ili zov, ali ja stojim otvorenih usta kao balavo dijete pred nepoznatim znakom pisma, tresem rukama, hvatam vazduh kao da cu kriknuti, ali krika nema. Rijeci nema.

A u meni narasta nekakvo gnjevno ludo ushicenje sobom, trenutkom, neizmjereno radosnim razlogom za napor, za brigu, za bitku.

»Bracoo! «, vrisnem, a još nikako da smislim šta da im kazem. »Bracoo, tuku Sadika! Tuku neduzna covjeka. Nece kadija da ga pusti. Za mnoom, ljudi, da se dogovorimo! «
 To, toliko, mogao je izgovoriti i seljak koji šezdeset godina nije micao od goveda. Ali, eto, valjda za takav podvig i nisu potrebne mudre i vješto satkane recenice, nego kamenje psovki, po komad brda ljudskog dozivanja.
 Propuste me cutke, sa strahopoštovanjem, ali cini mi se i - s nevjericom iznenadenih. Pobjah se: gomilu je samo tanka srdzba okupila i dovela pred sudnicu. Nije sazrela za gnjev, za tešku odluku, prepašce se rijeci - dogovor, jer on znaci pocetak bune.
 Ali ljuti Sadikovi prijatelji i rodaci zavikaše:

»Za Kaimijoom! «
 »Na dogovor, 1juudii! «
 »Da cujemo našeg Kaimijuu! «
 »Skloni se, napravi put Kaimiji! «
 »Da pocnemo odmah! «
 »Da zazdijemo meščemu?! «
 »Bracoo, neka Kaimija kaze! «
 »Za Kaimijoom! «

Idem preko caršije razmahujući peševima dzubeta - srećan, a još ne znam zašto, zurim, a još ne znam kuda. Čujem kako se za ledima svjetina povećava, brze diše, grije, vuče sebi i goni ispred sebe, i pali me nekim opasnim, ljudi, nikad nisam bio toliko pijan, toliko divalj. Da sam kriknuo da popalimo Sarajevo, ne bih se sutra trijezan čudio tom svom zovu i urliku.

Topot za mnom sve brzi i glasniji. Uzvici sve oštriji i opasniji.

Miriše na krv.

U prepunoj tekiji navikasmu se

necemo nameta,

isjeci cemo gulikoze kadiju i muselima,

ambare aginske i trgovacke razvaliti, neka sirotinja jede dokle moze,

vikasmu, pa se smirismo. Skup u prepunoj velikoj sobi tekijskoj pretvori se u sijelo.

Popricasmu o slaboj ljetini, o sve tanjem prometu, o nezagrađenim grobljima, o nekakvoj gorickoj sirocadi koja ne mogu na noge od gladi, o necijoj kobili koja lunja po sokacima ranjava, krmeljiva, gluha, o necistim bunarima i o rakidzijama koji nocu urlaju sokakom, aj, kad bismo osvojili vlast, pokajali bismo se koliko bi briga sebi natovarili na vrat!

cinilo mi se, sve ce se sutra svršiti mlakom svadom nas nekolicine uticajnijih sa kadijom.

I bi mi zao onog neponovljivog uzbuđenja kad su za mnom dahtale ljute gomile ljudi, dragih, pobunjenih, nesvakidašnjih mojih Sarajlija. I svršilo bi se sigurno tako nekom bezopasnom srdzbicom caršije i mahalâ, kakvih je bivalo i bice, da ujutru na sarajevske sokake ne provališe hiljade gnjevnih seljaka, naoruzanih kamenjem i toljagama i ponekom zardalom sabljom.

To ponovo zapali caršiju, zanatlije pozatvaraše ducane, u trku se opasaše i cvrsto obuše, iz sokaka pokulja sarajevska sirotinja, provrvje nekakav svijet za koji nisam znao ni da postoji, mada sam rođeni Sarajlija, izmiješa se sa seljacima.

Zaljulja se Sarajevo psujući i prijeteci.

Stotine grla vikalo je:

»Kaimijaa! «

»Gdje je Kaimijaa? «

»Kaimijaa! «

Ja sam plakao pred tekijom.

Braco, zar je moguće da sam baš toliko potreban ljudima?!

Pograbiše me, ponesoše, uspraviše me na jednom cepenku da govorim, a ja sam vikao - eeh, sva sreća te niko nije pamtio šta govorim, i što su svi culi, samo ono što su željeli da čuju, vikao sam, a čestiti Bahrudin Bratuncanin, jedan od starješina u esnafu kujundzijskom, vuče me odozdo za peš i opominje:

»Ne tako, Kaimijo, nemoj odmah - u krv, ne prenađluj, sami smo, valja se najprije s drugim gradovima dogovoriti! «

Kad skocih, kako se nadoh prvi s teškim štapom u ruci, jesam li ja zvao ili sam samo ponavljao uzvike drugih, ne znam, tek - razvalismo sudnicu, izbacismo kadiju kroz prozor, razjarena gomila ga utuče nogama u kaldrmu, seljaci razgrabiše zlatnike, cilime, namještaj, dolje na sokaku opet rastrgnuše nekog ko je malocas vrištao na turskom zovuci u pomoć.

Odatle posrljamo dalje. Kao u dječijem snu, lijecem ja naprijed gologlav sa štapom podignutim kao sablja u jurišu, trcim leputajući peševima dzubeta, za mnom grmi svjetina, ja je vodim na zitnice, a ne znam ni gdje su. Nije ni važno gdje su, ni imali ih u ovom uvijek oskudnom Sarajevu, najvažnije je da nismo podanici i strašljivi zitelji, da

trcimo u slijepe cikme, pa opet natrag na sokake, preko ograda koje se krše, preko bašci, kroz avlije, alacuci, pjevajući, da hocemo nešto jednom zeljom, makar i pomamnom, makar nerazumnom.

Hvala Sadiku kujundziji!

Da ne bi njega, umro bih ne osjetivši visinu dokle može da dobaci ljudska mogućnost.

A rastrgnutom kadiji neka svemogući podari bolju pamet na onom svijetu. Ne bio se inaditi sa sirotinjom. I sa jednim, da recem, Kaimijom!

Sarajevo je grad u kome ni veselja dugo ne traju, kamo li bune.

Zalihe gnjeva potrošiš se brzo kao i zalihe zita. Pobuna splasnu. Seljaci se vratiše kucama pošto uvidješe da svoju vječnu seljacku muku ni ovog puta ne mogu naplatiti, zadovoljni donekle što su odgodili namete bar za koji mjesec, bar do iduce zetve.

Zanatlije jedan za drugim otvorše ducane.

Age i trgovci rekoše da se narod otriježnio, pa su finim ruganjem, za koje najbolje zna sarajevski bogatiji svijet, podgrijavali stid kod ucesnika, osjećanje da su u jednom trenutku bili neozbiljni, da su se pred nekim većim i mudrijim obrukali neznanjem, nesposobnošću da sami išta ozbiljno učine. Nisu još smjeli da ištu razneseno. Čekali su carsku kaznu za buntovnike. A platili su nekoliko galamdžija koji su išli od ducana do ducana, od čovjeka do čovjeka, i vješto se vajkali:

»Kaimija nas navede na zlo! «

»Kaimija je kriv. «

»Neka vlast traži Kaimijinu glavu. «

»Ako je car zatraži, sami ćemo je odrezati. «

Vidim, gudi potvrđuju i ne potvrđuju. Ali svi zure da zaborave bunu kao svoju veliku nesmotrenost i krivicu i obradovali bi se da se nade jedan krivac koji će platiti za sve. Još se ne usuduju da upru prstom u me. Ali ja poznajem naš svijet. Budem li neoprezan, to će mi se dogoditi najdalje za sedmicu.

Zatvorih se u tekiju. Zamandalih vrata. Napunih dvije kubure. Naoštarih jatagan.

Sjedim povazan, sam na seciji kraj prozora, i čekam najavljenу silu i strahotu iz Stambola koja će da ispituje i kaznjava. Miran sam. I, kao nikad, - nekakav sam samom sebi lijep i čist. Mudriji sam za stoljeće od onih koji su za mnom išli, pa se povukli, a za dva koplja sam viši od Frenk Hasanage, koji dolazi s presudom u njedrima i trlja odnjegovane ruke, koje su podavile tri hiljade carskih protivnika. Jer moje djelo je dovoljno za jedno zdravo i izdržljivo samopoštovanje.

Pa neka dode taj Frenk Hasanaga, ljubazan i otmen gospodin koji je svojim fino odnjegovanim šakama podavio tri hiljade carskih protivnika. Neka dode, neka zove, šipak ću mu kroz prozor proturiti. A ako baš ushtjedne da se bije, jatagan visi spreman na duvaru. Neko će prije mene na mom pragu poginuti.

Čekam dan, noc, nedjelju.

Ne puštam nikog.

Ali niko i ne navaljuje da ude. Oni s kojima sam se bratimio po krcmama zaboravili su u prvom mamurluku pobratimstva. Oni koje sam učio slovima ostali su nepismeni. Nemaju za šta da zahvaljuju. Oni koje sam izlijecio zaboravili su bol i razlog za zahvalnost. Oni koje nisam ni lijecio, ni izliiecio, nemaju potrebe da me poštuju. Ja ih i ne očekujem. Ali hoće li me se sjetiti makar oni kojima sam pomogao da jednom u životu osjete nešto više u sebi, nešto svjetlije od prizemnih jadnih zadovoljstava svakodnevice?!

Ponekad neko kucne zorum ili kasno u noc, tiho zove. Ne javim se. Frenk Hasanaga je otmen i lukav gospodin. Izmamice me, glasom komšijskog djeteta. I zasuti me pred vratima šumom placenickih sjeciva.

Jedanaeste noci cuh tezak hod po avliji i konjsko rzanje. Topot potkovane obuće primice se vratima.

Pokuca bojazljivo. Zovnu. Jednom, dvaput. Onda udari jace. Viknu. Moja šutnja ga rasrdi, razbjესni, uze tresti i cimati vratima da ih izvali.

»Ma, otvori, cuješ li me! «

»Ko je? « pitam tiho, sakriven uz dovratok s jataganom u ruci.

»Otvori, pđbogu, otkad zovem! «

»Ko si ti! «

»Tale.«

»Koo? «

»Tale Licanin. «

»Aaa! «

Upustim ga, uvedem u sobu, Tale stane nasred odaje, ja hodam oko njega s cirakom cetvercem u ruci, od zabune ne nudim ga ni da sjedne. Tale stoji, trepce sujevјerno bojeci se da u ovoj kuci osame nisam poludio, obrće se polako kako ja obilazim oko njega... Moj Tale, blatnjav od puta, dronjav od siromaštva, sijed, i specen od nevolja i godina.

»Šta je? « šapće on.

»Ništa. Ništa. Onako! Aaa, baš ti? «

»Ja. «

»Aaa! «

Popustim cirak i zagrlim svom snagom starog prijatelja. On šmrca raznjezen, otima se, i sam mene grli i kori me:

»Ta, de, boga ti, Hasane Kaimijo, nismo djeca, de, da sjednem, razglobio sam se od puta, aa, ljudi, mog Hasanefendije, de, sjedi, da ti kazujem, moj dragi, moj omatorjeli Hasane, ala si se zdebljao i podbuhnuo! Sreća, te saznadoh. Znaš, pokupiše nas Krajišnike u Posavinu da sidemo. U putu cuh od jednog softe da je Sarajlija, pa ga upitah za te i za tvoje zdravlje. Vino? Nemoj vino! Ako imaš rakije i što god da prezalogajim... Jah! A softa veli, bogme ti je tvoj Kaimija sablju podigao, bajrak razvio, vojsku kupi, hoće na Stambol da ide, sirotinjske muke da naplati. Kakvu vojsku, kakav bajrak, mislim ja, gdje si ti vidio da se bez Krajišnika išta u Bosni može poceti, bogme je to neko mog Kaimiju u golemo zlo uvalio. Pozvah svoje Krajišnike da podu sa mnom, ali rekoše da oni imaju svoju Banju Luku, a Sarajevo ih se ne tice. Još manje nekakav lud hodza kome je dojadilo s mirom sjedjeti. Te ti ja zapnem sam... Ko velim, makar cetvoricu da posijecem dok do mene i mog Kaimije dopru.

Heej, ne trazi hljeba! Izidi, zaboga, pred kucu! Ne može ti se ući od casa i sahana. Ja sam, da oprostiš, zavirio u dva-tri suda. Nije bog zna šta, sirotinjska pura zejtinom preliveana, pite krompiruše, popara sa suhim sirom. Svijet donosi, a ti ne cujes. Da ti pomognem unijeti? Mnogo toga ima. Ono bajato mogli bismo odvojiti mom Cilašu. Ee, za Kulaša ne pitaj! Umrije jadnik jedne zime od gladi i starosti, umrije, Allah mu dao konjski dzenet! A ti, biva, još rakiju trošiš. Na boga ne misliš. Hahaha, cudna sveca, ljudi moji! A veliš, bunu dizeš!?

E moj Hasane, tijesan je vakat za tvoju golemu dušu. «

Zasjednem s Talom za bogatu trpezu što nam je nanijela sirotinja sarajevska. Pijemo, jedemo, placemo, pa opet pijemo i pjevamo, nas dva stara pijanca i nesrećnika na ovom svijetu. Oko ponoci ludujemo, ganjamo se po svetoj kuci - po tekiji, ja njega gadam mudrim i pobožnim knjigama, a on mene ukoricenim defterima u kojima sam na stotinama i hiljadama stranica za ovo nekoliko decenija pokušavao da sredim pitanja i da

nadem odgovore svojoj i covjekovoj nevolji na ovom svijetu. Bijemo se, lete mudrosti, pobožnost, oholost, grijeh i sevap, strast i kajanje, kad ja Tala odalamim Knjigom o cudoredu, on meni vrati hrpom uvezanih predavanja o trezvenosti.

Pred zoru otvorim sva vrata i prozore na tekiji. Zagrljeni, oba zazivamo otmenog gospodina Frenk Hasanagu da dode da nas posluzi, da nam noge opere i Cilaša napoji i otimari. A mogao bi, vala, i u caršiju trknuti i donijeti nam lonac rasola, mamurluk junacki da razbijemo.

Hohoho!

Eej, jadni Frenk Hasanaga, koji je odnjegovanim rukama podavio tri hiljade carskih protivnika! Da zna samo na koga ce u Sarajevu naletjeti!

Stize i taj strašni Frenk Hasanaga s gomilom ubica od zanata. Prije nego što je iko uspio da pripremi sebe ili druge na krvnikova ispitivanja i sudenja, da se dogovori o medusobnom cuvanju od teških ili nesmotrenih izjava u istrazi, posmica Frenk Hasanaga nekoliko ljudi iz caršije i sa sela, a medu njima Bahrudina Bratuncanina i Sadika kujundziju.

Krvnikov glasnik upade meni u tekiju i prezrivo na turskom izviknu poziv da dodem pred Frenk Hasanagu da odgovaram. Tale uhvati glasnika za toke na prsima, savi ga sebi medu noge i upita:

»Hasane, da ga rasijecem uzduz ili poprijeko? «

Sprijecih ga da ne prosipa krv po tekiji. A glasniku rekoh:

»Ako ta baraba, taj uišljo, taj pasji sin Frenk Hasanaga ima o cemu sa mnom da razgovara, neka dode ovamo! Samo neka najprije opere noge. I pred mojom kucom izuje kundure. Ja sam po majci od roda Pilavija, na lijepu rijec nije nas stid propuzati, ali nam je zato u gnjevu i sam šejhulislam do koljena. Marš napolje, paskovicu, i drugi put Kaimiji udi uctivije! «

Nisam se bojao Frenk Hasanage. Da li se on bojao mene, ne znam. Tek, dvadeseti dan donese glasnik dug svitak papira. U njemu spisak mojih vrlina i blagoslova meni i mojima, zelje za dug zivot i dobro zdravlje, i na kraju - molba ako zelim još da zivim, ako zelim da i vecina mojih prijatelja ucesnika u pobuni ostane ziva, onda neka izvolim odseliti iz Sarajeva u carski grad Zvornik. Ako to ucinim, carska uprava ce i dalje mene smatrati covjekom ucenim i dostojnim svake svoje paznje i zaštite.

Da ne bih izazvao pogibiju svojih prijatelja, pristadoh na progonstvo.

Izlazim na Višegradsku kapiju, a prate me Tale i preko dvije hiljade mojih Sarajlija. Preda mnom se steru ciste uske ponjave, jer oni koji me prate nemaju cilima.

A u progonstvo idem uspravnije nego sultan na svecanu sjednicu Divana poslije najvece pobjede na bilo kojoj strani svijeta.

Neka je slava pobuni i prkosu!

Lajao sam na sve svetinje. Pa i sad, iduci tamo odakle se ne vraća, gdje su ruke pod kamenom, a usta šutnjom zakovana, ja opet rezim i lajem na sve svetinje, vezire i padišahe, na sve prikaze kojima vlast plaši podanike, zainat sebi i tebi

oo, Frenk Hasanaga!

Seljacka jadikovka

Rodi se covjek. Majka sanja o sinu bozjem poslaniku. Otac racuna da ce iz sina istesati sultana ili makar na Bosni valiju. A ono - nebo doceka sina zestinama, a zemlja mu zatruje krvotok isparenjima. Nevolje ga u stotinu voda preperu, pa bude covjek lukav od opreznosti, trom od straha da se ne zaleti, pobožan da ne bi izludio od nemoci i osame, a krvolocan zbog iznevjerenih njeznosti. Postane seljak. Svi ga se boje, a svi ga biju. On sve hrani i na svojim plecima drži. Nema vremena ni suzu da utre, ni radi psovke da zazine.

Jednom naidje neko s jednostavnim mamcem. Pomognut bratovim blagoslovom, povedu seljaka. Ubiju seljaka ako ne podje. Ubiju ga kad se vrati. Ako se vrati.

Podje bezazlen seljak da izvrši bozju i carsku zapovijed. Povedu ga ajani i tabor-imami kao krotko zivince, natjeraju, namame ga svetim smislom sandzak-bajraka. Ode bezazlen seljak. Kad tamo, ni svetinje ni smisla nema. Bog negdje daleko gdje je i uvijek bio, ako je bio. Car se zabavio pisanjem novih fermana, ukoliko su mu oni na pameti kod onolikih ljepota i uzitaka. I došao bi seljak kuci ipak uvjeren da je casno izvršio obaveze prema svetinjama kad vec nije izdahnuo na bojištu, ublazivši samrtnu muku uvjerenjem da ce ga Allah primiti medju šehite i gazije. Ali se dogodi nešto... i seljak se pojavi sujevjeren, ali bezbožan, na cara gnjevan, na svijet mrk, na se mrzovoljan. Ni duboka jesenja brazda ne obraduje ga proljećnim obecanjem. Ni modra, meka djetelina ne smiri ga. Niti mu radoznala baci oko gore - hoce li nebo blagosloviti kišom ili otuci rod nevremenom.

A kad ostane sam sa sobom, u nocnoj šutnji i nesanicu, dvije polovine seljaka plutaju niz brzu vodu, traže se, vicu. Jedna drugoj se ne odziva, a obje istom utrobom boluju zudnju za nalazenjem. Nad objema leprša sandzak-bajrak kao zov i kao prijetnja.

Biju bubnjevi, proljeću glasnici - na vojnu da se ide. Stigao ferman da sultan tog proljeca predaje Bošnjacima sveti sandzak-šerif, Muhamed-pejgamberov bajrak.

Serasker Abdullah-paša Muhsin-zade zove vojsku bosansku u Bendersko polje. On se, kazu, samo u bošnjacke sablje i mišice uzda. Nisam jadan znao: cim Bošnjake zovu, mora da je negdje carskom racunu prigustilo. Njih ne mame na svetkovine. Za svoju korist oni moraju ili da otmu ili da se nametnu. Ili ce ostati ono što su - budale koje daju da bi izgubili.

Moj otac Hatemija zivio je u velikoj zadruzi Pilavija u Brankovini. Pošto je bilo mnogo onih koji vicu - he! a malo sjekaca, begovska gordost sviju nije mogla disati na imetku dovoljnom samo za jednog ili dvojicu. Po nesreci, na vojnama je ginula manjina, a vecina se vracala, pa je Brankovina za tolike zasluge i junaštva, hvale i celenke, bila sve tješnja. U svadji oko jednog kokošnjeg batka za meze, moj otac posijece svog amidzu. Ostala rodbina opravda ga pred kadijom. Otac im je ponudio svoj dio nasljedstva, pa su ga vješto i složno branili. Zato se on u poderanim opancima, u iskrpljenim cakširama, ali s pilavijski svjetlucavim tokama na prsima i srebrom pokovanim oruzjem, pješice zaputi da zamoli ili otme novo ognjište. I nadjed komad zemlje ovdje, u vlnim i hladovitim uvalama pod Konjuhom, gdje je medvjed prvi susjed, a kurjak češci prolaznik od covjeka.

Od oca, moj stariji brat Muhamed i ja, naslijedismo slijepu staricu majku, sedamdeset dunuma oranice i livada i nešto šume. I svijetlo, srebrom pokovano oruzje.

Kad glasnik iz sedla viknu da jedan od nas Hatemica prekosutra sidje u Donju Tuzlu pod oruzjem, jer je pred Turali-begovom dzamijom razvijen alaj-bajrak, moj brat Muhamed dodje meni na njivu. Ja vukao, zena rucke drzala. Sin vikao na me i na kravu i prijetio prutom.

Ponudi mene brat duhanom, što je rijetko cinio, i poce mudro i razlozno, kako se i inace radi kad se drugom tovari svoj teret za vrat:

"Znaš, Ismete, brate, ja sam ti uvijek volio zemlju i motiku, i nikako nisam vješ sablji. Tebe je otac povazdan boju ucio dok sam ja radio. U mene je cetvoro djece i zena mi stalno pobolijeva. U tebe je jedno, a zena ti je, da oprostiš, snazna kao tobdzija. Ja znam zemljinu dušu i kad joj šta treba dati, kad uzeti, a ti ne znaš. Da ja odem, i ja i ti bismo raskucili, a celjad bi polipsala od gladi. Ako ti odeš, ja cu pripaziti na tvoje kao i na svoje.

Ako nećeš milom, brate, ja ću te svezati i za noge o orah objesiti i ostaviti dok sam ne zamoliš da ideš. Stariji sam brat, imam pravo na to. Znaš šta ti je rahmetli majka na umoru govorila - da slušaš starijeg brata Muhameda, to jest mene, jer sam pametniji. Cutiš?

Na, zapali još jednu.

Pa... šta veliš?

A i mlad si brate, Allah dzellešanuhu ti eto daje da prohodaš, da svijeta vidiš, nije ni to naodmet. Vojna neće biti teška, a ti, cim deftere otvore, ubiljezi se kao mesar od zanata. Guliš ovna i divljac brze od najspretnijeg Ciganina. Osim toga, na vojni se može i koji groš zaraditi. Preberi mrtve, u njih se uvijek nadje. Neki Salkan iz Kikaca od toga je lijep imetak zaokruglio. Opaši se junacki. Nemaš bogzna kakvu odjecu, ali kad na se oružje staviš, bogme si pravi Pilavija, momak i po! Vrednijeg delije nije Konjuh zapamtio. Velim... podji, jer, ako nećeš, natjeracu te. A ako ćeš bez riječi poci, dacu ti onu svoju stariju junicu i dvadeset groša pride... Šta je? Jesi li izabrao?

Imati brata, i to starijeg, nije svakome dato. Kad zemlja omahne, ima prostrano bratovo srce, nećeš podleći oskudici. Ista utroba i mlijeko vezu dublje od ugovora pred kadijom. Kad susjed na tvoj imetak pohlepno okom zazagri, s bratom imaš dvije sjekire u četiri ruke. Kad carska ili bozja zovne, idi, ako brat ostaje, kao da si i ti ostao. Tako kaže savjet staraca.

Zahvalih svevišnjem što mi je ovakvog brata darivao. Ono malo srdzbe i psovke prozdrijev sa smiješkom. Uzeš dvadeset groša, a junicu prevedoh u svoj ahar.

Bi srijeda uveče.

Zena moja Kumrija povezala glavu mokrom šamijom i place klececi kraj ognjišta. Jer moj brat nije njoj brat. Jer ona ostaje, a ne ja.

Pri svjetlosti vatre s ognjišta čistim oružje i pjevušim stare junacke pjesme ne bih li sinu odvratio uho od majcinih jecaja. Sin se zanio, ushicen ocinskom sabljom, niz koju pažljivo klizem cakmakom. Tri matere da placu kraj njega, otjerao bi ih ako bi mu usmetale da gleda, da uziva. Ja pjevušim, a pljuvacka mi u grlu grkne. Ako sin ne cuje majku, ja cujem svoju zenu i majku svog sina. U drvenoj zdjeli večera se tine. Ni zena ni ja i ne pomišljamo na jelo.

Sin zaspao s glavom u mom krilu i s koricama dugog jatagana bjelokorca u rukama. Ja i zena dočekasmo ponoc cuteci.

Sutradan, bješe četvrtak, opet upregnuh sebe i svoju kravu drugotelku da dooremo i dodrljamo tanku zavlatku svježe krcevine. Ja teglim, trbušno mišićje i listovi da popucaju, pjevušim i bodrim svoju kravicu hraniteljku. Sin stao na drljacu, izmahuje ljeskovim prutom kao dimiskijom i pozuruje nas upregnute.

Zena bije celom u kruškovo stablo i cvili. Ona zna kako je meni teško i šta se krije iza moje preglasne vedrine, pa jadi i za me i za se. A kad saberem sve što se dogodilo poslije i usljed mog odlaska u vojnu, shvacam da je jasnije od mene predviđala. Cudo se tog dana nije preklala kosijerom.

Sin podvikuje i prutom izmahuje. Ja se, jadan, smijem. Svejedno što mi zglobovi pucketaju od silnog naprezanja. A strašno sutra crni pred ocima.

U petak, pred zoru, zena ustade s moje mišice placuci izidje da mi pristavi putnicku kahvu.

Ja se okupah.

Obuвам se i opasujem. Cutim. Suzdržavam jauk.

Opasujem se, i kako slabine stezem, cudno se nešto sa mnom događa. Ispravljam se, cvrsnem, postajem sebi veci i znacajniji, topi se tromi seljak, a ustaje na moje noge, mojom kicmom se uspravlja nekakav vjetrogonja, skitnica i leventa. Znano mi je osjecanje nadmoci što ga remenje i oružje sobom donosi. Ali sad, kad je pravi boj sigurna izvjesnost, carski poziv je sve više sveta neminovnost ciji sam ja vjernik i bajraktar, a zemlja, kuća, zena i dijete sve sitnije zrtve koje treba podnijeti za tu vjeru i obavezu. Kad kajas prebacim preko ramena, a sablja me kucne po nozi, sa strane, gotovo da i nisam više Hatemic, seljak ispod Konjuha, nego alajbeg koji polazi na vojnu da bi ušao u carsku pohvalu, u pjesmaricu i predanje. Proklet neka sam! U me ugmizu zudnje za dalekim putom i skitnickim hazardom. Zazelim da ovako nakicen oružjem, lijep i pomalo mrgodan ratnik prodjem kroz selo bogato djevojkama i svetkovinama. Ili kroz

guste klicave gomile koje me slave zbog nekog podviga. Ili... ja stojim, s prašinom bitke po prsima i rukama, stojim, a sultan ustaje sa šiljteta, nasmijan i srdacan, pa - pravo meni da mi prizna nešto za što sam samo ja smogao hrabrosti, snage i vještine.

Zena mi place u zagrljaju, a sin pipa balcak sablje. Tapšem zenu po snaznim pleckama, nestrpljiv kad ce da se odlijepi od mene. Od njenih jecaja i od sinovljevihi ociju punih suza, razalostim se i ja, koliko da se ne kaze da sam jedva docekao da njih dvoje ostavim.

Najzad nabih torbu s poputninom: dva koluta krompirske pite, maslenjak i tikvica jabukovog pekmeza. Zeni odbrojah na dlan šesnaest groša i upozorih je još jednom da dobro cuva sina i junicu. Poljubih je u celo, a sina u oba obraza.

Znam, od seljaka koji su minulih godina ovako, na carski zov polazili, mnogi se nije vratio. Seljak je valjda i stvoren da ore zemlju, znojem da je zalijeva, a povremeno da truplom svojim natori oranice carskih pobjeda. Uхватim sebe da zurim, ne da se otkinem, nego da negdje cim prije stignem. U meni se, moj prijatelju, nadmecu draga strepnja od neizvjesnosti dalekog puta i potreba, otvorena kao glad, za skitnjom i podvigom. Cekaju me sigurno slava i zvek dukata zaslužene nagrade. A kad se vratim - kukuruz usvilio, tikve se raskrupnjale, junica steona, takiše da polome grane od roda, a sin i zena... eh!

Luda glavo seljacka!

Oo, da bijaše neko da me presretne, da me sirovim kocem izmlati, ali da me vrati! Ali, osim moje zelje, postojala je i zapovijest. A kad to nešto ogromno i svemocno što se zove - carska uprava naredi da se ide, a rodjeni brat priprijeti i pogura te s ledja, ne preostaje seljaku ništa drugo nego da izmisli kako mu se baš i ide. Tu negdje lezi tajna odgovora zašto se i skrušen magarac razigra u svatovima, i zašto i blentavi Redzo iz Poljica, jedne godine, posta junak hvaljen i slavljen, a nije znao ni pobrojati groše što ih je dobio na jedan dlan, kamo li navesti više razloge vojne na koju je dignut i objasniti razliku izmedju vojske u kojoj je i one protiv koje je.

U podne sidjoh niz Ilincicu u Donju Tuzlu.

Pred Turalibegovom dzamijom poboden alaj-bajrak. Oko dzamije po livadama razapeti cadori. Izmedju njih se muhaju spahije, seizi nose vodu, sijeno, zobnice, naoruzani ljudi cuce oko vrata ili pod šljivama, mjerkaju i pipkaju jedan drugom ormu i opremu. Kišica iz niska neba gasi zivost, umrtvljuje boje. Zurne se ne cuju. Nema pjesme. Na ruznom danu logor je gotovo - ciganski jadan.

Ja kroz vojsku trazim svog bašcauša, a iza sebe cujem sašaptavanje i mrmor:

"Vidi! Hatemic!"

"Ona sablja je još od Mehmed-paše."

"Golac. Na što je spao!"

"Cuti, cuce, opasni su Hatemici."

"Hitar, zdrav momak!"

"Ne znam kakav je na sablji."

"Stani mu na rep, vidječeš odmah."

Ogovaraju, a meni i drago. Da ima gdje blizu ciji povisok konj da ga preskocim, da zapanjim, da zablještim. Idem kroz vojsku i nisam ojadjen seljak koji je ostavio dvije sirote na kucnom pragu, nego - skitnica, kavgadzija s cekrkli-celenkom na glavi, mlad Hatemic s više sile u balcaku nego pameti u glavi. Prsim se i istezem, da mi je da budem još viši, ali bol u ramenima od vuce rala na oranju opominje me. Umor stiska gvozdenim noktima bedra i listove. Ipak hodim uspravan i gord.

Nadjoh bašcauša Arslanagu, cuci kraj vatre, pece raznjice od ovcje dzigerice na dugu štapu.

Miris pecena mesa zgrci mi utrobu. Zamalo mu ne oteh razanj. I postidjeh se: kakav, more, kavgadzija, kakva cekrkli-celenka! Ljudi i braco, dajte mi malo mesa! Cetiri bajrama sam prezivio, a od svog brava nisam mesa okusio!

Bašcauš me zagrli i u oba ramena poljubi. Pruzi mi šiš, a ja u dva zalogaja cetiri odreska progutah.

Tad me starješina povede cadoru Derviša Hasanbega, kapetana donjotuzlanskog i zapovjednika nad ovom vojskom koja se pod Tuzlom okupila.

Sjede bezi, ko na sedlu, ko na naviljku sijena ili paprati, pijuckaju i na cibuke dumanaju. Jedan gricka pekmeznu gurabiju. Ja jedem ocima njihove djakonije. Oni mene i ne

primjecuju, mene, golju, seljaka ispod Konjuha. Puce usne. Pljucnuli bi i zakrenuli glave. Kao - ne cuše moj selam. Ne odgovaraju. Ali ja više nisam seljak siromah odozgo iz divljih krcevina pod Konjuhonom, ja sam Hatemic, ohol, sujetan i brz na kavgu. Kad nijedan ne htjede da otpozdravi, prihvatim balcak i dreknem:

"Selam alejk, kurvini sinovi!"

Poskakaše, nozeve isukaše. Samo Derviš Hasan-beg, kapetan donjotuzlanski, sjedi, smješka se. Pa kaze:

"...dobro mi došao! Sjedi! Braco, vratite nozeve, ovo je Ismetbeg Hatemic, od loze Pilavija, po fermanu je stariji beg od vas sviju, a kakav je junak, to i sami vidite. Suljo, dajder prostri begu naviljak sijena, a po sijenu moj pokrovac!"

Znam ja cijenu begovske hvale. Ona je ili prazna uctivost višeg koji se dosadjuje, ili prethodnica nekom racunu. Ali ne bi mi mrsko ovo potezanje mog porijekla pilavijskog mada sam od oca naslijedio mrznju prema tom rodu.

Uvrijediše me oholi koljenovici. Ali mi cestiti Derviš Hasan kapetan, makar i bio nadmeno Osman-pašino kopile, pruži ruku i time ih nagna na poštovanje prema meni, dublje nego ono na koje sam ja bio obavezan prema njima, zbog razlike u bogatstvu, godinama i ugledu. Za to jeftino zadovoljenje moje taštine kupi mene Hasan kapetan tako da sam bio spreman svunoc na lancu kao šarov lajati pred njegovim cadorom.

Sprva sam ipak bio na oprezu prema ovoj kapetanovoj ljubavi bojeci se da je ona samo prolazan hir gospodicica koji sebi svašta smije dozvoliti. Kako je vrijeme odmicalo, uvjeravao sam se sve više da je njegova paznja sigurno osjecanje s dubljim korijenjem. Tada nisam znao kako racun zna da se do ljudskog oka i uha razgrana u plemenitost koja bi prevarila i najproncljivijeg. A cesto i svog nosioca. Ali o tom, po tom. Kapetan me izmiri s begovima i nagna ih da sa mnom popiju po fildzan-dva rakije. Onda naprica o Pilavijama, o mom ocu Hatemiji i o meni toliko uzbudljivih poluistina iz boja i lova da su opanci i grubo seljacko sukno na meni najzad izišli kao još jedan dokaz viteške skromnosti za kakvu su samo veliki junaci sposobni.

Trijezan i priseban kapetan mi dariva... cetiri dukata i jednog isluzenog konja. Po susjedu, koji je dopratio svog sina jedinca u tabor, poslao dukate i konja bratu Muhamedu. On ce sigurno kao rodjeni brat najbolje umjeti da upotrijebi i jedno i drugo na korist ono moje dvoje sirocadi.

Ej, pameti seljacka!

Bezi posijeliše dok se dobro ne smrce, pa se razidjoše. Kapetan me ostavi da spavam u njegovom cadoru. Ja nisam imao ni kabanice. Da ne bi njegova cadora i dobrih pokrovaca, probdio bih noc na studenoj sukišici zajedno s ostalom sirotinjom iz sela i sa sonih kazana.

Ujutru, doruckovah s kapetanom iz jednog sahana. Umismo se iz jednog ibrika. Jedan do drugog klanjasmo kasni sabah. Onda mi on izvuce iz bisaga nove visoke franacke cizme i kao brat ili roditelj obradova se kad vidje kako su mi taman i kako pristaju mom stasu i koraku. Tako, s cizmama, pod oruzjem, povede on mene na livadu, pod Trnovac. Iz gomile snenih cutljivih seljaka izdvoji dvadesetak sposobnijih, a bili su to momci iz Kikaca, Kalesije i Bulatovaca, naredi im da stanu u vrstu i ushoda se pred njima. Najprije ih napsova što su pošli tako odrpani i slabo naoruzani. Pa im rece da cu ja biti njihov zapovjednik i zaprijeti im za najmanji neposluh mojom pilavijskom sabljom, koja je, po njegovim rijecima, posjekla toliko cafira i kojekakvih - carskoj upravi neposlušnih vratova, da bi malo bio kadijin defter da im se imena popišu. A meni šapnu - izvjezbaj ih i da si s njima uvijek blizu mog cadora. I mojih ledja!

Pošto on ode, ja se raskoracim pred njima. Malo mi jedno nebo da ga kalpakom dohvatim. Malo mi dva oblaka da se starješinski na njih namrštim. Mjerkam ih - dronjave i pokisle, a spreman sam da ih zagrlim što su mi pruzili priliku da osjetim slast starješinstva. I zaklinjem se u sebi - bicete vi ljuta vojska kako kapetan zeli, makar i meni i vama koske popucale od naprezanja.

Oni se poredjali kao roblje pred pokolj u tatarskoj najezdi, tuzni, mokri, namršteni, ceškaju se, zagledaju se. Da nije oceva oruzja na meni, i ja bih sigurno bio poput njih. Izruzim ih. I koliko-toliko poprিতেgnem i poravnam. Pošto im pridjoh blize i svakog ponaosob pregledah, ustanovih da su svi vrlo snazni, hitri i vecina - lukavi. Ali nijedan ne

imadaše u sebi ni zrnice nekog svetog razloga za boj. Ali oko toga ce se vec potruditi tabor-imami, a i ja, ukoliko i meni ti razlozi budu jasni.

Tog dana pred podne krenusmo.

Spahije na konjima uporediše po dvojica praceni bubnjevima i zurnama. Na celu dva mlada papracka bega Ferhatbegovica zapjevaše. Negdje na caršiji ili na Dzindic-mahali pukoše topovi. Desetak hodza i hadzija digoše ruke k nebu. Jedan mlad hafiz glasno zauci molitvu za srecan ishod puta i boja.

Svjetina nas isprati do mosta na Solini.

Dotle bijasmo junaci koje stariji s poštovanjem, a mladji s ushicenjem prate. Ne znam da li nam je ko zavidio na slavi što nas ocekuje. Od onih što ostadoše ne vidjeh nijednog da se ote svojim i dobjeze nama. Dotle, kazem, bijasmo junaci, pomalo slijepi od ponosa, kao tetrijeb od ljubavi, u Konjuhu, a odatle gomilice ljudi koje je golema nuzda natjerala da po vjetrovitom danu, po kiši i susnjezici mijese nogama drumski glib.

Kao što se staracke rijeci vuku od dima do dima, tako smo i mi putovali od konaka do konaka. Begovi i age jašu, u dobre kabanice umotani. Psuju mokrim modrim usnama babje huke. Krivo im što od svakog nocišta ne mogu da naprave poguzijsko tefericište. Mi seljaci gacamo jedan za drugim, urijetko zapjevamo, mahom cutimo, ponekad kikocemo na racun onog koji skrene s puta poradi sebe. Mjerkamo zirate, medju prstima mrvimo crnicu i rastiremo na dlanovima uporedujuci joj masnocu s našim njivama. Nagadjamo koliko još ima do Djurdeva dana, sedam ili osam nedjelja, i kakvi su izgledi zitu i zobi. Ponekad se zaboravim, svadjam se s njima oko seljackih mjera za sjetvu ili najboljeg lijeka za krvopišnu kravu. Ali me franacke cizme opomenu. Šutnjom se izdvojim. Pa sam strog zapovjednik s cijom se šakom i nogom nije šaliti. Jer vec sam blizi starješinama nego vojnicima.

A silno mi je godilo kad mladi kapetan uporedi sa mnom, pa mi pruži duhansku kutiju da napunim kratak putnicki cibuk. Seljaci se utišaju, nacule uši, reklo bi se da na prstima hode kako bi culi o cemu mi caskamo, ne bi li u našoj nehoticnoj brbljivosti otkrili štogod od tajni - o cilju i izgledima na ishod. Konj je pod kapetanom mlad i nemiran. Zanese nekad jahaca naglo, pa me kapetanova cizma ili široka uzengija ošine po mišici ili rebru. Ja precutim bol i ne dozvolim kapetanu da me zamoli za oprost. Zahvalan sam mu što me pocastio razgovorom toliko da i njemu i njegovom konju praštam sve uvrede. Cak - potapšem konja po sapima i tepam mu kao da je moj.

Kad kapetan ode nekud prema celu, seljaci se sjate s pitanjima - šta veli, kuda cemo, dokle cemo, gdje je iduci konak. Razgonim ih blagim glasom dobrodušnog starješine koji sve to zna, ali ne smije da odaje zapovjednicke tajne. I drago mi što njihovo strahopoštovanje prema meni raste, makar je lazju i vješt看 razmetanjem zaradjeno.

Oo, ko li je našu lozu zatrovao taštinom? Pa ja tako usrdno zaigrah po udaranju njenih bubnjeva! I je li to baš stvar neceg što se lozom u krvotoku nasljedjuje ili u svakom vremenu svaki siromah tako, na najljudji nacin kamci od drugih priznanja da je neko, da je dostojan poštovanja!

Ne znam, prijatelju moj, ni danas ne znam.

Putujemo mi tako, i kad kroz koje selo naidjemo, pa vidim zenu kako bjezi ili dijete s prstom u ustima, zacudjeno i uzbudjeno mnozinom ljudi pod oruzjem, ja se sjetim svoje sirocadi. Cutim, oskoruše cemera gutam. I od straha da ne zaplacam, strogim povikom pozurujem vojsku.

Gazimo njive i livade, brodimo vode, brojimo planine. Sreca te ima noc, pa niko ne vidi kad uzdahnem, kad zacvilim za svojim. Još veca je - što ima jutro, pa na njih zaboravim.

U putu najzad stigosmo bosansku ordiju koja se sporo valjala prema istoku. Potrazih Pilavije s Brankovine da se izljubim ili pobijem s njima. Ali njihova kapetanija nije dignuta na ovu vojnu.

Sad smo i mi putovali sporije u vojsci koja je brojala sedam hiljada i dvjesta momaka, a zapovijedao joj Becir-paša Cengic, od Rataja, bivši beglerbeg hercegovački. S njim još bijahu braca Korce, Avdibeg i Hasanbeg, Muhamed-paša, unuk slavnog bosanskog beglerbega Bujuka Dzafer-paše, pa Husejin-paša i Gazi Sulejman-paša i nekakvih još paša i pašica i begova i prdibegova, pamet da ti stane koliko ova Bosna ima slavni h koje

drugi hrani. U vojsci se sastavilo hiljadu i devet stotina i osamdeset sabalja - što zaima, što spahija, a preostalih pet hiljada bijasmo mi, narodna vojska takozvana.

Mene ubrajaju medju koljenovice i mudro precutkuju moje siromaštvo. To mi godi, ali stralno strahujem da neko ne potegne pitanje mog imuca. Zato postajem revnosniji. Poceo sam bivati i ulizica koja tajom boluje svoj prljavi napor, a nagrada mu uvijek izgleda suviše mala prema velicini zasluga.

Becir-paša je strog i prijek Hercegovac. Sasuo je vec dvojici bjegunaca i jednom kesarošu kuburu u oci. U putu je posjekao dva muhtara jer nisu spremali vojsci što je naredjeno. On je jednom ranije predvodio Bošnjake i Hercegovce u rat na nekakav Krim, u tatarske zemlje, pa su mu slava, strogost i brza šaka drzali vojsku u dobru stanju.

Samo, teško kadilucima kroz koje prolazimo!

Bajraci, sveto znamenje, s kugom su se izjednacili u ocima stanovništva.

Tako putujuci danima, na istok, stigismo u Bendersko polje. Tamo zatekosmo golemu tursku vojsku kojom je zapovijedao benderski serasker Abdullah-paša Muhsin-zade. Bio je dvaput vezir na Bosni, ali zbog svadje s Visocanima i Sarajlijama, bi svrgnut i poslan ovamo. Mi se prikljucismo njegovoj vojsci.

Tu u polju Benderskom, svakog dana, do rucka, vjezbali smo sabljom, kopljem, flintom, trcali, lijegali, rasipali se i na kapetanov zov opet se sastajali. A popodne bismo cistili oruzje, timarili ili napasali konje, meli logor i kopali nove rupe, da oprostiš zarad onih potreba. Ili bismo zajednicki klanjali na otvorenom, a onda bi neko od ucenih hodza drzao vaz šta je duznost pravovjernika prema Bogu i prema caru. I kako se treba boriti za din i iman kad nas ovako carska naredba pokupi i od kuca odvede. Meni vjezbe i posao nisu teški: otac me je oruzju, a nevolja radu ucila. Ali su bezi, bogme, mehke guzice dobro nazuljali. Sprva su se opirali vicuci da oni znaju ratovati i da je sramota njih u vjezbi izjednacavati sa seljacima i sejmenima. Ali strogi Becir-paša nije vjerovao hvalisavcima, niti se osvrtao na njihovu begovsku sujetu. Vec na prvim vjezbama pokazalo se da vecina aga i begova ne zna ni dvostruk izmah iz sedla, kamoli odbranu - na dvije sablje. Surovi Hercegovac natjera ih da nauce.

Tu, u tom polju, i onaj koji je dotle licio na covjeka iz naroda, izmijeni se, potamni, ocvrsnu, ogrubje. Nije više bilo ljudi cestitih, nepoštenih, umnih ili samo snaznih. Postadosmo vojska koja poznaje samo nekoliko ratnickih prednosti ili slabosti, koja priznaje samo redosljed starješinstva, do sultana, i iznad njega - Boga. Svi ostali zakoni uljudnosti i strpljenja, navike i radoznalosti, ljubavi i dostojanstva - pootpadaše. Neki su se vrtjeli - bilo ih stid. Nekima dobro dodje, oslobodiše se osjecanja da su beznacajni, pa im je bilo mnogo bolje pod tudjom rukom i stegom ogranicenja nego kad bijahu sami i prepušteni opasnoj takozvanoj slobodi, koja je više sloboda kako da se lipše nego kako da se zivi. Za divno cudo, moji seljaci i siromasi s tuzlanskih kazana pretvoriše se u bojovnike, u bahate razbojnice koji slijepo slušaju samo starješinu. Sve ostalo je samo prilika za pljacku, paljevinu i pokolj.

Kapetan je upirao prstom na me kao na primjer kako se pravi vjernik i carski podanik usrdno priprema za strašni obracun s dušmaninon. Ja sam krišom crvenio. Cinilo mi se, on mene hvali više zbog toga jer me voli nego što cijeni moje starješinske sposobnosti.

Mudrost me brzo naucila da ne smijem biti nametljiv kapetanu ni dosadjivati mu prisustvom, ni vrijedjati njegovu visoko mišljenje o sebi svojim pokušajima da se izravnam s njim. Mada sam dalekim porijeklom bio koljenovic koliko i on. I mada sam za tri najmudrije knjige bio od njega uceniji. Stajao sam podalje, uvijek gord, pamteci svoje porijeklo, ali ne zaboravljajuci duznost. On me zivkao na begovska sijela i terevenke pod cadorom. Sjedio sam medju uglednim ravan njima, ali brz da bez pogovora usluзим prijatelja. Seljacki sam škrtario na rijeci, pa se nije znalo dokle mi pamet doseze. Smatrali su me pametnijim nego što sam u stvari bio. Ali od mene nisu mogli sakriti koliko su oni gluplji nego što bi svijet povjerovao da mogu biti. Ujutru sam se pravio kao da sinoc nisam niti šta cuo ni vidio. Na kapetanova pitanja - je li bilo kakve sramote u rakijanju hvalio sam njegov razbor u picu, a zaboravljao sve ogavnosti.

Tako omiljeh kapetanu potpuno. Postadoh njegova potreba. A on moje obecanje da me, ako prezivim vojnu, ceka lakši zivot.

Prometnuh se u dobrog starješinu. Sve sam se rjedje prisjecao ko sam i odakle i kakvu sam sirotinju pod Konjuhom ostavio, a sve češće mislio kako da dobijem zapovjedništvo

nad još dvadeset momaka. Zivu covjeku, pogotovu siromahu, starješinstvo omili, pa mu osjecanje nadmoci olakša obaveze, a vojnicke propise zivota i ophodjenja ucini tvrdjim od vjere. Aj, da sam znao šta nas ceka!

Nogu bih odrezao da me otpuste, pa bih kuci dopuzao i prag kucni poljubio. I ne bih se od njega micao ni na Allahov, kamoli na carski zov.

Cetvrtog dana po Vidovdanu naglo digoše bosansku vojsku. Još se zacelje nije obulo, ni opasalo, a bubnjevi i zurne na celu udariše - što brze da se krece.

Osmog dana stigismo u Oziju. Oo, da zakasnismo, jedan dan, samo jedan dan! Moskov bi zauzeo Oziju, a mi bismo se vratili zdravi i - po vojnickom obicaju, toboz kivni što do boja nije došlo. Na nesrecu stigismo u posljednji cas. Mi, kao danas u tvrdjavu, a sutradan u polju osvanuše desetine hiljada Moskova i kozaka. Derviš Hasan-kapetan, objesno dijete gospodsko, gleda s tvrdjave, pa ce meni:

"Hatemicu, beri kozu na šiljak! Bice mesa bez kupusa!"

I nasmija se kao da ce sad na veseo momacki drmoguz.

I ja se nasmijem iz pristojnosti pred starijim, a i iz neke puste oholosti što obuzme mlada i nedotupavna zapovjednika pred opasnošcu ili pred rijetkom prilikom za podvig.

Ozija je varoš s dvadeset hiljada zitelja. U sredini je tvrdjava, a u tvrdjavi i oko nje - mahala, iza njih redovi tvrdih visokih parmakluka, pa dubok šanac vode. Sa sjevera primaklo joj se polje, a podzidje joj s juga bije Crno more.

Zapovjednik u Oziji je uctugli vezir Jahja-paša Hatib-zade zet doskorašnjeg velikog vezira Ali-paše, Hecim-oglijje, a kad mi stigismo pod Oziju, duznost velikog vezira vršio je Jegen-Muhamed-paša, j..o im pas mater firaunsku, svima! A vidjece se razlozi moje psovke.

U Oziji zatekosmo oko hiljadu Arnauta, hiljadu janjicara i dobrovoljaca, zvanih serdengedzije, i oko hiljadu naoruzanih ljudi iz naroda. a ovim posljednjim je zapovijedao nekakav Silivrili Mustafa-paša.

Oni i narod nas docekaše s velikim veseljem, ali nam vec sutradan prisjedoše i pecena ovnovina i smokve i šerbet iz djevojackih ruku.

Prvog dana Moskov nas opasa uokrug od rijeke Ozije do rijeke Barazana i do mora. Kopnom nismo imali kud osim preko protivnika. Osta samo slobodan pedalj obale za ledjima, a mi Bošnjaci, odrasli u planini, jezili smo se od hucnog beskraja modrog mora. Drugog dana Moskov topovima i sabljama istjera naše posade iz kula što su branile prelaz preko Barazana. Treceg dana zauze i kulu zvanu Hasan-paša, na ušcu rijeke Ozije u more. Kad se smrce, Becir-paša naredi te popalismo sve kuce i konjske i vjetrene mlinove izvan parmakluka.

Kazem, kad smo ulazili u Oziju, zitelji su klicali od veselja, ljubili nas i trpali nam jelo u ruke i u torbake. Jer Moskov se bio primaknuo, a grad se nije mogao pouzdati u posadu, osim u ono nešto malo janjicara i dobrovoljaca. Mi smo na sabljama nosili, kazu nam, nadu i spasenje. Ali kad po zakonima pametne odbrane pocemo paliti, omrznuše nas zacas. I rekoše nam da bi ih nagodba s Moskovom, da su ga bez boja upustili unutra, manje stajala nego bošnjacko pritanje u pomoc. Kad cusmo ovo, mi popalismo i ponešto što nije trebalo, da se osvetimo domacinima. Nagovori nas, prijatelju, kapetan na to. Sprva sam se sujevjerio neckao, jer paljevina i nasilje nisu meni u krvi. Ali na njegovu rijec, laznuh i taj grijeh. A ono, kao i svaki grijeh, zanese covjeka pa pocne osjecati uzitak.

Iznenadi me kako je vojska uzivala u paljevini, kao djeca u opasnoj igri. Nisam znao da je slast razaranja tako draga zamjena za radost gradjenja onima kojima je rad uvijek bio teret i prokletstvo. A od takvih su, izgleda, vojske uglavnom i sastavljene. Rušenje nas ucini osionim i nama u nama sakri nesigurnosti i strepnju. Sjetih se svog ucitelja u donjotuzlanskoj medresi Hadzi Osmana i njegovih zaklinjanja da nikad ne uzimamo oruzje u ruke. Ali ja sam bio zaboravio i mrtve roditelje i zivu svoju sirocad kod kuce, pa me se uspomena na jednu ostarjelu plemenitu dobricinu ne kosne duboko. Moja najveća radost bila je kapetanovo priznanje da radim ispravno, bar za stepen bolje od mene ravnih.

Te noci kapetan donjotuzlanski rece meni da je naš zapovjednik Becir-paša Cengic htio da posijece Jahja-pašu, ozijskog zapovjednika i da mu je psovao osmanlijsku i lopovsku majku, a zašto - ne znade mi kapetan objasniti.

Sutradan Moskov napade na Oziju.

Mi stojimo za tvrdim parmaklucima, a preko nas zvizdi, cvili i urla nebo i s ognjenim grohotom se srucuje na varoš. Lete krovovi, prevrcu se sokaci u kovitlacu zemlje, kamenja, cerpica, greda, vrište pomahnitale zene s djecom u narucju bjezeci oko zidova i nestajuci s lelekom u iznenadjenim bokorima vatre, dima i grumenja zemlje. Iza nas hoda s rukama na ledjima, Becir-paša Cengic, kao aga kad obilazi mobu, i domacinski brzno i aginski strogo svjetuje:

"Samo mirno, samo mirno! Dace Bog bolje cim podju na noz! Samo mirno!"

Derviš Hasan-beg, donjotuzlanski kapetan, propeo se do šiljka na parmacima, gleda, smije se, okrece se nama i kazuje:

"Da vidite, koji je bajrak! Sve im se šareni. He-ej, pa ono su kozaci, ono s lijeva! Hatemicu, dodji, osmotri da imaš kasnije šta djeci pricati. Eno jednog ... piša. Ljudi okrenuo nama, pasji sin. Dajder mi taj dzeferdar!"

Arnauti, vicni samo klanju jataganom, sabili se u gomilice u podnozju parmakluka, zapijevaju - da li pjesme ili molitve, ne znam. Cekaju da se protivnik primakne nadohvat oštrice. Janjicari se dosadjuju, puše, gadjaju kamenicama tvrdjavske pacove koji u coporima nasrcu iz podzemlja osjetivši drhat zemlje.

Mi seljaci cutimo strahom opcinjani. Da li vicem ili samo tako mislim, braco, drzite cvrsto balcake sabalja! Nas su doveli ovamo kao krotku zivinu pod sjekiru. Umrijeti nam je i tako i tako. Pa... prodajmo ove lude obrijane lobanje što skuplje. A ko prezivi, neka panti! Dajte da se samo ovo preturi preko glave! Drzite cvrsto balcake sabalja!

Prerano sam bio poceo zapomagati jer nisam znao šta cemo sve još dozivjeti, mi nesretnici dovedeni u Oziju nalogom neprikosnovenih svetinja.

Kad topovi ucutaše, a vjetar s mora razagna dim i prašinu, iz polja podjoše nepregledni lanci protivnika. Naprijed bubnjari tukuci iz sve snage. Pa starješine, kao i u nas, nakiceniji i gospodskiji od vojnickih talasa, koji se za njima gibaju.

Primicao se strašni trenutak, kad covjekov um više ne pita zašto se ko bije, nego se zvjerinje u ljudskom obliku bije da prezivi. A sile - zametnice pokolja - mirno prate ovo svoje poslovanje i smišljaju sljedece.

Cuvši bubnjeve u tišini, Arnauti poskakaše, janjicari i dobrovoljci se izopraštaše potapšavši jedan drugog po ramenu, i isukaše krivošije.

Na najviše mjesto utvrde ispe se Sabit, mujezin iz Knezine, i zauci posljednji salavat - pozdrav onima medju nama koji ce za neki cas pod Ozijom poginuti.

Zadahtane i oznojene hiljade i desetine hiljada protivnika trupkajuci i arlaucuci primakoše se šancu. Od naše strane planuše topovi i kumbare, šišane i dzeferdari i uhvati se dim kao kad tjestene mitrovdanske magle nagnu s Konjuha u podnozja. S uzvisine Sabit mujezin iz Knezine neprekidno izvija molitve za pokoj duše onih koji su umrli, onih koji jauca a umrijece, i onih koji se biju uvjereni da ce prezivjeti ovu strahotu a nece. Ziv smrtonosan val sve je blize i sve jasnija mu je strašna prijetnja.

Uuuuu... a... aaa... aaaaa!

Talasi nasrnuše na šanac, oo, ljudi, zar je tome koji napada toliko stalo do Ozije? Zar se, kako kazu, izlaz ruske trgovine na toplo more mora platiti tolikim zivotima? A ko nas Bošnjake upetlja u ovo, braco, pa ovo se više ne moze ni gledati, ovo urlikanje ranjenih, koprcanje, bauljanje izbodenih, ova vriska konja koji gaze preko mekih tjelesa, a miris ljudske krvi drazi im nozdrve pa mahnitaju! Neko za mojim ledjima vrišti, ja sa svojim Sprecacima zario nokte u parmake i s isukanom sabljom cekam kozake da predju, ili zapovijest da se mi bacimo na njih. Neko vrištavo kune iza mene, cujem kroz lom i urnebes bitke, ali ja trazim okom svog kapetana jer on je moja sigurnost. Kapetan se naslonio na urez izmedju dva uspravljena brvna, posmatra krvprolice oko šanca kao s dvorskog pendzera neciji nestašluk dolje u bašci. Ponekad pipne sablju u krilu, provjerava da li je pri ruci, ili podigne kuburu, gadja smiješeci se - nekog dolje u krvavoj guzvi, veseli se pogotku, a sluga za njim brzo pruza nabijenu drugu kuburu, a onu cisti. Neko vrišti meni za ledjima, a ja, zaljubljen u svog kapetana, nadajam se njegovim

mirom i vedrinom. Pa tješim i hrabrim svoje seljake koji zgureni uz drveni zid cute i iščekuju smrt šapcuci molitve. Dok kapetan ne viknu:

"Hetemicu, ukloni tu kukavicu!"

Tek tada svatih da to neko naš iza mene vice.

Okrenem se. Mlad seljak kleci nasred ledine, bije se pesnicama po goloj lobanji i zavija:

"Aooo, ljudiii, nemojte! Ljudi, hocu kucii!"

Pokušasmo nas dva-tri da ga sklonimo, ali nas on poce tuci, grepsti, ujedati. Tad kapetan odozgo naredi da se razmaknemo. Momak osta sam, zapjenjen, izbezumljen, moleci suludo da se prestane s vatrom i pokoljem. Vidjeh samo kako mu glava prsnu. Truplo se uvrnu i sleze.

Pogledah kapetana. On je drzao u ruci kuburu, a iz cijevi još se dimilo. Trenutak samo bio sam u nedoumici da li da skocim i posijecem kapetana. Ali se prepadoh: zar kapetana? U taj cas doletješe glasnici i narediše tuzlanskom i još jednom kapetanu da sa svojim izlete na kapiju i pomognu da se napadac odbije.

U gomilama posukljiasmo napolje.

Aaj, neka ni mom dušmaninu ni njegovom devetom koljenu ni na san ne dodje ono što sam vidio za taj nepun sat sjece i lomljave pred Ozijom. Skakao sam uz kapetana i pomagao mu da se krš sabalja i maceva sa strana ne sruci na njegov vrat. Tukao se zvjerski pocikujuci. Ja tada još nisam razlikovao nastrojivost od hrabrosti.

Tako prvi napad odbismo.

Pa drugi.

Noc sidje na bojište, ali se boj ne smiri. Topovi protivnikovi zapališe ozijski sjenjak, a vatra, respirivana sve novim plotunima, laznu po tvrđjavi. Za nama bukne kuće ozijske, a mi, pocrnjeli, cekamo noc da mine.

Samo janjicari i serdengedzije, što ce reci - dobrovoljci, na smjenu veceraše i polegoše da se odmore. Ovo što se dogadja, njihovo je redovno zanimanje, a poslanik mora misliti na obrok i san.

Jadna moja majko!

U samu zoru po rosi sumracici protivnik opet nagrnu tukuci u stotine bubnjeva i vitlajuci mnogim bajracima. Poklasmo se s njime na parmaklucima i odagnasmo ga. U podne smo se opet vrtjeli u krvavom kolopletu na prvoj crti odbrane, davili se, rvali, sjekli, udarali oštricama, ašovima, trnokopima, kamenjem... Opet otjerasmo protivnika niz polje, a janjicari uhvatiše nešto roblja i donesoše cetiri bajraka i bubanj.

Taman bubnjevi najaviše novi napad, a Sabit mujezin s uzvisine jauknu molitvu za mrtve i one koji ce to uskoro biti, kad se nešto nepojamno dogodi. Zemlja iza i ispod nas zastenja, zapuca, poce da se cijepa poradajuci neku stravicnu huku iz svoje utrobe... Izludjeli od straha, razbacani po zemlji, osvrtoismo se: ugao tvrđjave podize se u nebo, a na vrhu stravicnog iskoka zemlje, ognja i kamenja lebdi prema nebu Sabit mujezin iz Knezine raširenih ruku i nogu. U urliku i uzasu nebo se smraci, a nas zasuše zemlja, kamenje i drvena grada ozijskih kuća.

Tek što se pribrasmo, kad ono opet...

Pozar što je zario po varoši i tvrđjavi dosegao je barutane.

Trecina grada išcezla je s njima.

Mi s parmakluka umakosmo u zadimljenu zapaljenu tvrđjavu da se otud branimo. Bjezimo tvrđjavi, o mrtve se spoticemo, okrenem se, vidim - preko parmakluka i prvog zida za nama naviru kozaci, skacu, vec se kolju s našim ranjenim i sustalim, i samo na svom dijelu zida stoje još cutljivi dobrovoljci pošteno radeci svoj strašni zanat. Prvi kozaci trce leputajuci širokim šalvarama, zure da nas s ledja isijeku, a otud se crne sve gušce zive gomile, preskacu s bajracima, s kopljima, sa sjaktavim sabljama... Dok u vrisci, leleku i psovkama ne cuh glas kapetanov:

"Hatemicu, pomози, ne daj mee!"

Cetiri kozaka pritjerali mladog kapetana uz trošan cepenak, s golog tjemena vri mu krv i prska niz lice, zalijeva mu uši i vrat. Sablja mu jedva hoda u vodoravnom polukrugu, znak da je ruka onemocala ili su oci zamagljene. Vratim se, pritrcim, dvojicu kozaka izranjavim, mladi su, nevješti janjicarskim kruznicama sjeciva, dvojica koji ostaše na nogama izmaknuše se i povikaše svoje da pristignu, da pomognu. Ali nas dva smo vec umicali ka zidinama.

Podvig spasavanja ugrija me srecom, kao da sam dijete iz brze opasne matice izvukao. Po kapetanovom stisku ruke shvatih da je medju nama utvrđena vjera kakvu samo bojište moze roditi ili provjeriti. Bili smo oba radosni, svejedno što smo jurili u metez koji je znacio izgubljenu bitku, neminovnu posljednju sjecu i smrt.

Na zidinama vidjeh Becir-pašu kako sredjuje i našu i ozijsku vojsku, bicem, sabljom i pljoštimize, nogom, lijepom rijecju, psovkom, a ljudi slušaju, ljudi se vracaju, strah vjetri, a radjaju se hrabrost i nada da se moze izdrzati. I odbranili bismo se, kazem ti, ali Jahja-paša, ozijski zapovjednik, vezirski zet, istace bijele bajrake i predade se protivniku. Otud pozva Becir-pašu kao da ce i on da porazgovara s moskovskim oficirima i kozackim atamanom, ali ga odmah, na Jahja-pašinu rijec i mig, kozaci ubiše, a mi vidjesmo kako kozak na vrhu koplja nosi po polju glavu Becir-paše Cengica.

Protivnik navali preko zidova, preko gomila naših i njihovih mrtvih i ranjenih, mi se tukosmo s njime, i odbili bismo ga ipak da neko ne povika da se spustimo niz zidine na obalu. Tu smo se, izmiješani s Arnautima, janjicarima i serdengedzijama i gomilama izbezumljenog naroda, odupirali dugo. Arnauti su, zbijeni u gomilu, odolijevali neko vrijeme, a onda na nerazumljiv povik jednog, brzo se izgrliše, pa slozno navališe u guste redove protivnika da izginu.

I izginuše.

Janjicari i dobrovoljci su pokušavali da se protuku do vode, do ladja, ali ih protivnik satjera u vodu do pasa. Tu sam vidio šta je to krvavi zanat vojevanja. Svaki naplati svoju glavu s po dvije-tri protivnikove. Ali je Moskov nasrtao u sve gušcim redovima, koji su izviralı odozgo sa zidina.

Talasi ponesoše i posljednjeg janjicara i dobrovoljca. Ostadosmo mi i stanovnici Ozije. Djeca nam se hvataju o cakšire, o ruke, zene vrište, stariji se ubijaju sami, ucevniji digli ruke k nebu i zazivaju Allaha.

Tad se protivnik najednom povuce s obale. Pomislismo, Allah je poslao nekakvu pomoc pred kojom se Moskov povlaci.

Zamalo nam bijaše radost.

Protivnik namjesti topove gore na tvrđjavi i uze nas na goloj obali na nišan.

Tu se izgubih ne osjetivši gdje me je udarilo.

Kad se probudih, krvav i u vatruštini, ugledah jednog brkatog Moskova u neobicnoj šarenoj odjeci, stoji preda mnom, smješka se i nudi me vodom ili rakijom, ne sjecam se. Kapetan me drma za ramena i kao s dalekog brda vice:

"Hatemicu, ustaj, sve je gotovo!"

Zamalo ne zaplakah od radosti što sam ziv i što je moj kapetan uza me. Jadan ja, nisam ni znao da sam potrebniji ja njemu nego on meni, da se ne moze biti kapetan bez ovakvih budala kao što sam ja, a ovakva budala i nesrecnik moze se biti i bez kapetana. S njima - pogotovu. Ali daj ti otkrij šta se koti u srcu jednog ucenog, oholog vezirskog kopilana. Brkati Moskov pruzi cuturu kapetanu, te mi mokrom cevrmom izapra ranu na licu. Boljelo me, ljuljala mi se Ozija u mrkom kovitlacu, nisam još bio svjestan da sam jedno oko izgubio, ali bilo mi je iz casa u cas lakše... Jer sam imao uza se kapetana.

Aaj, luda glavo hatemicka!

Neko me gura i - kao s drugog svijeta zove da podjem. Dronjavi, ranjavi, unezvijereni Bošnjaci gomilaju se i radjaju, a glasovi cudno tupi i daleki u neobicnoj, u neizdrzljivoj tišini. Osvrnem se - talasi morski podišli mnogim leševima, ljuljkaju ih i mame pucini. Po pijesku, po kamenu - isjeceni janjicari, Arnauti, Bošnjaci, gomila izbodenih, iznakazenih Hercegovaca uz jedan zid, oko njih u polukrugu leševi u šareno odjevenih Moskova. Podjem ponesen gomilom koja nekud krece, a ono... po bašcama u podnozzjima zidova, oko dzamija, po sokacima - mrtvi, mrtvi, mrtvi, majko moja,

kad se sjetim,

Ozija za nama gori, strogi ozlojedjeni pratioci pozuruju nas, a tišina, pritisla tišina, mozdane da mi popucaju od praznine oko glave, koracam, vidim, glavinjamo gotovo svi bosı i gologlavi, hiljade obrijanih glava, ljuljkaju se u neurednom hodu gomila, pa mi dodje smiješno, da kikocem i vicem,

Hatemicuu,

gdje ti je sablja pilavijska, a gdje srmom optocene ledenice?

Nabadamo bosni. Nama seljacima to nije neobicno, tabani su nam kao i dlanovi - tvrdi, roznati, kopita. Mi umijemo da idemo i kad nas vruca boljka obuzme, a ici se mora, mi znamo za ralom i drljacom da skakucemo povazdan golih stopala i kad je zemlja zitka od kiša i kad je sva od šiljatih sjeciva prepecenog busenja. Ali age i begovi, mehkoguzi! Da i moj kapetan njima ne pripada, kazem, valjao bih se od neke zlude sreće što ih vidim takve, gorde, koljenovice, kako stenju postidjeni, dronjavi, porazeni i rugao bih se na sav glas,

hejheej,

gdje su gusle i tambure, gdje su pjesme o mejdandzijama i sevdalijama, hohoho, gdje su toke i celenke?

Strah da ne uvrijedim kapetana sprecava me da to ucinim. A poce me i nekakva jeza obuzimati od pomisli - da ja to ne ludim kad mi je u ovakvoj nevolji do smijeha. Smogoh snage i svijesti da ocutim.

Stupismo na vreo, prašnjav drum. Pred nama se prostrije pusta, sprzena ravnica. Krvav seljak iz Kalesije rece mi da su od naših samo trojica prezivjeli, on je treci.

Meni se zvono nad glavom poce tanjiti i nestajati. Misli navriješe svojim tokovima pribranog rasuda. Osjetih da jasnije razbirem gdje smo bili juce i šta se danas zbiva... i zavikah:

oo, majku vam gajtansku,

oo, kurve i hrsuzi nad hrsuzima,

oo, gdje nas dovedoste da izginemo, pa nas - kad vam guzici prigusti, - predadoste kao sitan kusur svojoj lopovskoj stambolskoj racunici,

aaj, nas budala, ljudi i braco!

Podje jedan sitan turkuša da me opomene da ima padišah, pa sveti sandzak-bajrak, pa Bosna ponosna, i da ne valja tako pred dušmaninom kleti i blatiti svoje nadredjene, a ja stisnem pest i iz sve snage udarim bradonjicu iza vrata, nije stigao ni da kmekne, ostade u prašini... pa nastavim iz svog grla jaukati:

j..o te padišah i sveti sandzak-bajrak i Bosna ponosna, a ti njih, hocu da vicem!

Osamnaest mojih seljaka iz Sprece izgibe, zašto - majku vam bezobraznu! Trideset i jedan siromah irgatin sa slanih kazana donjotuzlanskih - za koga? Ko ih dovede? A ko izdade? Jooj, ljudi, šta se s nama ucini!

Moj kapetan Derviš Hasan-beg drzi me pod ruku da se ne srušim u prašinu, ja se otimam i zapomazem, ljudi, koliko hiljada Bošnjaka je izginulo,

oo, nebo, sazezi i nas prezivjele, kako cemo samo sebi pred ispit izici, pobogu!

Smiruje mene kapetan, a ja ga u sebi blagosivljem, njegovo prijateljstvo i podrška su svjez melem na moje rane od kojih se raspadam u bolu i ludilu.

Ee, pameti seljacka! A ne znadoh, tada da upitam: ako je vezir zvao, a ko nas je doveo? Šta ceš, seljak uvijek kasni s iskustvom za stoljece.

Ja zapomazem i psujem,

dok ti jedan moskovski starješina na ugojenu alatu dokasa meni s ledja i uporedi, taknu me drškom bica u tjeme i upita cistim našim jezikom:

"Šta ti je, zemljace?" ,

"Ništa. Odbij!"

rezim ja ne zacudivši se što cujem od stranca naše rijeci.

"Ne vici, dzaba ti je sad! Budi srecan što si prezivio!"

"Koji si ti?" pita stranca neko iza mene.

"Ja sam od Hercegovine. Bio sam nekad Becir-pašin kmet. Hajdukovao, klao se, golem je zulum u begovini bio. Sad sam ovdje. A vi, zemljaci... nemojte da bi koji pokušao da bjezi. Posjeci cemo ga odmah".

"Heej, a kuda nas vode?"

"Vidjeceš. Niste ni vi kazivali hrišćanskom roblju kud ga vodite. Strpite se malo. Imacete vremena još štošta da pripitate."

Odjaha.

Malo zatim minuše nas gospodske kocije, a u njima Jahja-paša, zapovjednik ozijski, s dvojicom Moskova, nešto prica i smješka se, kurvin sin, zamisli, molim te lijepo! Dozvaov nas, uspio da nam se naredi da dotrcimo, da se za Oziju koljemo, pa nas predao... aa, braco!

Kocije vidje i Derviš Hasan-kapetan, oci su mu odsutno pratile oblacak prašine za tockovima. Zatim je dugo išao cuteci. Na prvom konaku rece meni - da treba sve ljude nasvjetovati da ne prave nered, da slušaju nove gospodare, da strpljivo podnesu robovanje, koje nece zanavijek trajati, a neka uzmu u pamet šta su vidjeli. I dodade da za njega više Stambola - nema.

Nije trebalo govoriti ljudima. Sad je i najvjerniji carski podanik mogao da razumije šta se zbilzo tamo medju starješinama dviju vojski. Putovali smo i plakali, zasijekali prljavim noktima u gole lobanje, jaukali - prevareni i popljuvani. Nije nam bilo zao Ozije ni carevine, sasula se da Bog da u svoja podnozja! Nego nam je bilo teško pitanje - šta smo to mi Bošnjaci muslimani na ovom svijetu pa da nas kurve i hrsuzi micu s naših ognjišta trideset konaka daleko, da bi nas onda po nekakvom svom ceifu i racunu predali kao poklon u govedima ili drvenoj japiji?

Aaj, pa kako da se to dogodi razboritom seljaku koji ne pati od begovske taštine i pohlepe?!

Prijatelju, šta da ti pricam kud smo sve stizali i šta smo radili! Za dostojanstvena covjeka robovanje je teško samim tim što je ponizenje. Da ne dodajem druge nedace, koje se takodje ne mogu zaboraviti. Putovali smo dugo, trpjeli smo zestoku oskudicu u hrani i odjeci, ali samo prve godine. Kosili smo livade i popravljali putove tamo gdje su turske vojske minulih godina palile i ubijale. Bili smo opkoljeni mrznom ipak blazom od kazne kakvu smo mogli ocekivati.

Druge godine, sedamdeset i nekoliko konaka daleko od Ozije na sjever, bi nam lakše. Svijet nekakav pitom i radin primi nas radoznalo, bez zlobe i pakosti. Naši seljaci i zanatlije snadjoše se bolje od drugih. Oni u radu lakše podniješe tudjinu. A begovi i drugi plemenitaši raspadali su se od zadevica, sitnih uvreda, dosade i nerješivih pitanja ko je kriv.

Kapetan se trece godine razbolje od teške vatrutšine. Opade mu sva kosa, a i na jedno uho ogluhnu. Nosao sam ga na rukama od postelje do zahoda i natrag, prao ga i presvlacio, i razvedravao pjesmama našim bošnjackim kad bi stao da cvili za kucom i rodbinom. Pošto se oporavi, nije mi dao više ni caska od sebe. Ali u drzanju ni prema meni ne popusti: ostao je gord pašinski sin i kapetan. A ja - ja sam bio i dalje seljak ispod Konjuha nagradjen njegovom milošću i blizinom. I na tome sam mu cak zahvaljivao. Jer kad covjek promisli kako je sitan i jadan prema nepojamnim silama koje drmaju carstvom, imecima i sudbinama, podrška jednog kapetana je kakvo-takvo obecanje da ti se nece dogoditi bar ono najgore. A za ostalo neka se covjek, nesrecan jer je rodjen, sam brine.

Vratismo se tek šeste godine. Ja dodjoh bez jednog oka i s desetak oziljaka po prsima i pleckama. Doklimah, dovukoh se kao gubavo pseto, dobjegoh kuci.

A kuce nema.

Ni zene.

Ni sina mog Selima nema.

Od susjeda, koji me jedva poznaše, saznadoh: brat moj Muhamed pronio vijest da sam junak pod Ozijom poginuo, pa mi imetak prigrabio, s onim mojim dukatima i tovarnim konjem što mi ih dade kapetan na polasku, a za koje nije kazivao mojoj zeni, nekako se utrpao medju suvlasnike slanah kazana u Donjoj Tuzli, pa sad sjedi u caršiji, aguje, kadija ga srdacno pozdravlja, a on kadiju uoci petka na veceru zove.

Vrnem se trkom u varoš. Derviš Hasan kapetan, koji se sa mnom vratio, sjedi na seciji, šerbet pije, tek se izljubio s rodbinom. Kazah mu šta sam na ognjištu zatekao i zamolih ga da me nasvjetuje - odakle sad da pocnem. Kapetan skide ocinsku sablju s duvara i pruzi.

"Na! Eto šta ceš."

Strcim niz basamake i u tri skoka preletim donjotuzlansku caršiju.

Moj brat Muhamed prekrstio noge na cepenku. Ugojio se, varoškom se cohom od glave do nogu odjenuo, na cibuk dumani, s visoka nadgleda najamnike, koji se, pocrnjeli i mokri, vrte oko kazana.

"Ee?" pitam ja, a sablja mi u ruci sama poigrava.

"Pobogu!"

"Kako si, brate Muhamede?"

"Aaaa!"

"Gdje mi je sin?"

"Allah, zar si...?"

"Gdje mi je žena?"

"Zar si to ti, brate Ismete?"

"Gdje su dukati? Kuca? Dvije krave? Tovarni konj? Gdje su? Tako ti, je li, rođeni brate, a?"

Izvučem mrcinu na sokak i jednim zamahom odsijecem mu desnu ruku do iznad lakta. Ne htjedoh, vala, glavu, ima covjek djecu, a za ruku je nešto lakše i tamnovati ako do tog dodje, ako još u ovom carstvu ima neko ko bi me mogao svezati i u red i zakon utjerati. Vratim se kapetanu i kazem mu šta sam ucinio. On sabi krvavu sablju u korice i objesi je meni preko ramena rekavši da je cuvam, jer ce nam sablje još ustrebati, ali ne za Ozije, nego za neke domace stvari. Mene posadi kraj sebe, a slugu posla po kadiju. Kad starac dodje, kapetan mu naredi da pola Muhamedove imovine prepíše odmah na me. Zatim, da napiše odluku da se od drzavnih prihoda sa sonih kazana svake godine meni isplacuje po 200 akci zbog mojih zasluga u boju pod Ozijom. Stari kadija se usprotivi, veli, nije po zakonu. Derviš Hasan kapetan mu opsova i zakon i onog ko je zakon uspostavio. Uhvati starca za bradu, a na slugu viknu da mu dohvati bic.

Kadija pristade.

Ja tek tad podjoh po Dzindic-mahali da trazim svoju zenu i sina. Brzo ih nadjoh u Bešlagica, u najmu. Ja nisam patio od begovske sujete da bih zalio što su nekom radili. Bio sam samo kivan na carstvo u kome vojnik ne moze otici da ga brani, a da mu kod kuce bezakonje ne zarije nokte u ognjište. Žena moja gubi se u mojim rukama. Sin pipa sablju, ushicen šapce - jallah! još je krvava! i saziva vrsnike da vide kakav mu je babo junak bio i s kakvom je sad krvavom dimiskijom o kajasu! Udario bih ga, ali ne mogodoh, jer sam drzao onesviješcenu Kumriju. Udario bih ga što tom prokletom sjecivu prilazi kao svetinji, ne pitajuci najprije kakvu mu pricu i poruku nosim s Ozije.

Ostadosmo nekoliko dana u varoši dok ne rasprodah dro bratovog imetka i ne uredih s majstorima da mi dodju, novu kucu da mi prave.

Na polasku u selo svrnusmo Derviš Hasan-kapetanu. Htio sam da se oprostim. On me isprati na konju, preko Ilincice do Dubrava. Prateci me, ovako je govorio:

"Još jednom ti na svemu hvala, Hatemicu. Ne zamjeri! Na Oziju vas nisam vodio ja, svojim cefom i racunom. I ja i svi mi vjerovali smo da iza carske zapovijesti stoji koriste vjere za koju se valja boriti bez pogovora. U svakom fermanu s carskom tugom gledali smo bozju volju i znak posebne milosti što smo izabrani da se borimo. Na Oziji si vidio o cemu se radi. Viša svrha je obican go racun uvijen u opojnu obmanu, a poduprt svemocnom prinudom uprave. Zato, nijedna Ozija nas neće više vidjeti. Ni car, ni vezir, ni musellim neće nam više zapovijedati. Nikad! Dok sam ja živ. I dok moj porod bude slušao moju predsmrtnu selju.

Uzdaj se u me, Hatemicu, ja sam bogat i mocan, mada bi mi trebalo još toliko da bih mogao da ti se oduzim. Stane li ti ko na zulj; ošini ga slobodno - sabljom! Ne pitaj ko je, ni ciji je. Zatrži li ti namet, daj mu sjekiru u glavu, pa neka se zali kome hoće. Pozove li te ko na vojnu, udri ga kamenom medju oci. Ne mogneš li sam dodji ili pošalji sina. Doletjecu odmah na najbrzem konju.

Jer, carstva više nema.

Ostali smo mi sami sebi.

A Stambol ce zapamtiti bosanske kapetane. Odsad pa za stotinu godina!"

Treba biti kapetan da bi se tako mirno i samouvjereno moglo prijetiti. Ja povjerovah njegovoj pruzenoj ruci. Rijeci su bile izgovorene sigurnošcu kojom se covjek zaklinje u svoje zdrave oci. U ovom svijetu, gdje su samo majka i pobratim s bojišta sigurno utocište od straha pred svemocima neba i uprave, trebalo je biti ili lud ili bezobrazan, pa odbiti, pa posumnjati bar u iskrenost rijeci kapetanovih. Ja ih primih gotov da zaplacem od ganuca.

Oo, prazna glavo seljacka!

Šta je dalje bilo, po znacaju nije za pricu. Kucu smo novu i jaku sagradili, stoku sabrali, drva nasjekli, sve je pošlo glatko niz mirne vode mjeseci i godina, a drugi prekid je katkada bolio kao stara posjekotina što opominje na nevrijeme. Danju sam bivao dobro,

ali bi nocu navalile nekakve bijele nesanice i nisam jednom do zore razdrazen presjedio u mraku, ispred peci. Kao da me je, da oprostiš, neko presjekao po srijedi, pa nekako... izmedju mene i mene tece široka mutna voda. Ja zovem, ja se sam sebi ne mogu da odazovem, nemam snage da s druge obale sam sebi pritekнем u pomoc. Ostajanje me boli i na jednoj i na drugoj obali. A voda sve šira i dublja, i strah od nje sve otrovniji. Kad u takvim tihim raspadanjima duše uspijem da prizovem sebi lik i glas mladog kapetana, da progovorim koju s njim, snaznim, vedrim, srdacnim, prije svitanja se preda mnom pocne bistririt svijet, a ja sam sebi postajem snošljiviji, lakši i ljepši. Srecom rad, djeca, sunce i zdrave tišine sela istanjiše mrke magle ocaja, razrijediše ih. Osta samo pramenje što ponekad prosvila kroza me, opominjuci na prelezanu boljku. Mislio sam da sam se izlijecio. Izgleda, uspio sam samo da zaboravim. Tješio sam se: neka šavovi carstva pucaju, neka na me iz Stambola rigaju paklene vatre, ja cu da se smješkam. Jer, ima Hasanbeg, donjotuzlanski kapetan. U njegovu se zaštitu mogu pouzdati. Ako se Bog ne javi na molitveni zov, hoce kapetan na molbu druga s Ozije. Dao je rijec. A tvrda je vjera uglavljena na bojištu.

Kiša me omete da i posljednje krstine pšenice ovršem. Odgadjah dan po dan, sedmicu po sedmicu. Jednog jutra - vidim, šuma pocela rumeniti. U svjetlost dana, u boje neba, u toplinu sunca utkiva se prva mlaka zebnja jeseni.

Vrijeme je.

Naslagah debele dušeke snoplja po gumnu, sastavih tri svoja dobra konja, konopac, što ih sve tri drzi uporedo, vezah uz stozer, izmahnuh ljeskovcem i kliknuh:

"Haj haaaj, ha, sokolovi!"

Sijevnuše potkovi, kloknuše slezine u sitih i napojenih zivotinja. Djeca zagrajaše pozurujuci paripe.

Dan poce vedro i srecno.

U prve rucanice moja Kumrija donese na glavi tepsiju pite, u jednom loncu jaku tezacku corbu, a u drugom kiselo mlijeko i povrh lonca vrucu golemu kukuruzu ispod peke. Ja i sin i copor naše djece, koja su nam smetala po gumnu, nagnusmo sofri. Kumrija lomi kukuruzu. Uхватim joj pogled i pitam okom bekrijskim, kao da nije bilo Ozija, gladnih zima, brata, dirincenja, nesanica, pitam je:

"Da te obidjem u kuci?"

Pocrveni. Kao da još nijedno nije rodila. Dok dijeli uokrug, nagne se, pruzajuci najdaljem djetetu, ali joj cujem šapat:

"Zar ti je sad do toga, pobogu?"

"Kad si lijepa..."

"Ima noc!" šapne, a onda kori dijete... "Cekaj, Osmane, najprije otac da zahvati!"

Kusnem. Za mojom, sruci se snop kašika u casu. Alapljivo zdravlje mog poroda me krijepi da bih mogao sad kao od šale s najvećim medvjedom iz Konjuha po ovom strnjiku da se ponosam. Slistismo sve do posljednje mrve.

Kad dodje vrijeme vodi, sin skoci da donese ibrik sa zdenca. Ozenjen je vec, troje djece u tri godine, a preko strnjika poskakuje kao djecarac s darivanim grošem u šaci. S ledja, samo da mirnije kroci, bio bi puki - djed. Obraduje me poredjenje. Loza Hatemica se drzi, ponavlja i obnavlja, uvijek svjeza i sposobna da preboli pad jednog, da podrzi drugog ako mu je kakva Ozija red i sigurnost u duši poremetila.

Djeca se rastrce, koje na jabuku, koje u vir u Oskovu. Zena kupi sude nagnuta preko sinije, a ja joj zirkam u njedra i nestrpljivo se osvrčem: Boze, gdje li bismo sad? Uštinem je za mišicu, uvucem šaku u širok rukav i napipam orošeno pazuhu. Podjem dalje. Ona se otme, smijuci se izmahne praznim zemljanim loncem, a s jabuke se prodere najmladji moj sin:

"Selimee, eno babo dira mater, potecii, pobice se!"

Sin Selim ide preko strnjika s punim ibrikom, ali... šta je to njemu! Zvjera, osvrce se, pa pozuruje, kao da ga gone, kao da je kod zdenca nagazio na koloplet zmija. Pridje - blijed, ceka da Kumrija ode, ocima sepitamo i preko nje sporazumijevamo - šta je sad? Šta se to uvaljuje da mi zamuti ovaj vedri dan? Bol cupne u zlicici. Da je kakva porodicna nevolja, rekao bi pred majkom. Nije. A šta je drugo?

Kad Kumrija ode sa sudem, on se nagne.

"Babo, trazi te nekakav covjek..."

"Ko je?"

"Ne znam. Bos je i pocijepan. U ranama. Sigurno bjezi odnekud izdaleka. Pošto sam mu rekao ciji sam, veli - reci ocu da ga trazi jaran iz vojne pod Ozijom, u golemoj je nevolji, tako mu reci!"

"Aha! Ostani ti ovdje i ne daj nikom da ide za mnom!"

Pod lijeskom u vlaznom lišću sjedi covjek krvavih tabana, modar oko ociju, izbicevanih ramena i prsa. Pljuje. Cucnem pred njega. Zagledam se.

"Jesi li to ti, Kavga Mustafa?" pitam.

"Jesam, Hatemicu."

"Otkud ti ovakav?"

On izvuče iz obašve svitak hartije i pruži mi.

"Vješt si jaziji, citaj! To sam oteo od pratioca. Aaj, što me nagrdiše, sestru im osmanlijsku! Pomozi mi, Hatemicu, ako znaš šta je nevolja! Ne, ne diraj sad, najprije procitaj! Tu smo svi upisani... Citaj od pocetka!"

"Oho, ovo piše glavom Ebu Bekir - paša iz Travnika, a napisano je cetрнаestog dana mjeseca ševala hiljadu sto šezdeset i druge godine po Hidzri. Vidi, majku mu! De ti, Mustafa, smotaj jednu, a ja cu citati. Hm! E pa ovako je to..."

Stubu poznavaoča šerijata, gospodinu kadiji tuzlanskog kadiluka, Bog mu znanje povecao, zatim ponosu sebi ravnih i slicnih kapetanu i ostalim agama i vojnim zapovjednicima, Bog im stepen povecao, stavlja se na znanje sljedece:

kako je potrebno da zatvorenici odmetnici Kavga Mustafa, Mehmed-baša, Ibrahim spahija i Sulejman koji na prošli dan arefe izazivacki i razbojnicki s macevima upadoše u caršiju i cestitom stanovništvu nanesoše mnoge, po šerijatu osudjene i nedozvoljene štete..."

"Vidiš li, Hatemicu, vidiš li kurvaluka, majku im njihovu?!" stenje Kavga Mustafa. "Bolani, bolani, ja se vratio s Ozije, a u naiba vacetinskog moj vo. Moja žena voda dijete od tri godine za ruku. Velim - otkud ti dijete kad mene nije bilo šest godina? Ona sagnula glavu, kaže - posijeci, morala sam ostalu djecu ishraniti, nisam ih mogla u vir pobacati. Ko je? - pitam, a ona opet - posijeci, Mustafa, ali tako ti je... eno naib-efendije, on mi je ponekad davao po varicak brašna, ne mogu duše griješiti. A vo? - pitam ja. Vo je u njega, kaže ona. Zašto? Za brašno... De, citaj Hatemicu! Oo, majko moja, što me nagrdiše! Citaj!"

"...po šerijatu osudjene i nedozvoljene štete, i koji na zahtjev caršije i uz saglasnost šerijatskog suda biše uhapšeni i smješteni u tvrdjavu, da u svrhu popravka neko vrijeme ostanu u tvrdjavskom zatvoru, a tuzlanska tvrdjava je od greda i dasaka i njen zatvor nije cvrst, i kako su u vezi s tim sve age, vojni zapovjednici i stanovništvo Tuzle zamolili da se navedeni odmetnici prevedu i zatvore u dobojsku tvrdjavu, te shodno tome kadijskom ilamu, a u saglasnosti s mubašiom i vojnim zapovjednicima, da se doticni zatvore u navedenoj tvrdjavi u jaci i tezi zatvor, to je u vezi s tim napisana i ispostavljena ova bujuruldija i šalje vam se po agi Zejn Kadinu..."

"Što ste to uradili, Mustafa?"

"Koliko ima otkako smo se vratili s Ozije? Ha! eto, toliko se godina ja tuzim s naibom. Ali daj ti izidji sa stambolskom kurvom na kraj! Ja trazim vola, a on meni - ti si hajduk, ti si cafir, tebe cu ja na kolac. E pa nećeš na kolac, tri ti majke, prije cu ja tebe ziva zazeci. Tri puta sam u Sarajevo hodio, pravicu da trazim. Prvi put ne stigoh do vezira. Ali-paša Hecimovic tek je bio došao u Sarajevo, ali ga Sarajlije zbog zuluma i nameta otjeraše. Drugi put, pred povratak pašin, vidim - biju Sarajlije carskog kapidziju, ganjaju ga kamenjem da ga utuku, psujuci mu carski ferman kojim je naredjeno da se kupe golemi nameti od naroda. Treci put zaputih se u Travnik, u koji je zasjeo Ali-paša. Bijaše rana jesen, prvi bostan tek iznesen na caršiju.

Ja se spremam da nicice padnem pred vezirom. Pobožno prilazim konaku. A Cigani i jedan cauš iznose na travnicku zidinu kolje. Vidjeh kad nabiše glave cetvorice Bošnjaka, taze posjecenih. Vele, bunili se protiv nameta. Meni dodje nekakva pametna pa velim sebi: bolani, bolani Mustafa, u kog se ti uzdaš?

Vrnem se trkom.

Hodao sam po Bosni, i... nešto sam, bezbeli, i naplatio od one svoje muke, ali - uzeljeh se kuće. Selu me gonio i naum da sagrađim novu kucu na Medjašu, da kraj nje otvorim han. Dovoljno sam zlata nosio u njedrima. Vratih seja kuci, kad - kod kuće poziv da se

javim kadiji da pred njim i casnim starcima odgovaram što sam vrijedjao vlast, da kazem gdje sam dosad bio i kako sam smio mimo kadijina znanja ici u Travnik veziru.

Opašem sablju i podjem u Donju Tuzlu s namjerom da sabljom odgovorim.

A ova trojica su zbog slicnih nevolja seljackih. Nadjemo se mi tako u petak, slucajno, i u pozarnickom hanu se od nesrece napijemo... pa, pijani, sidjemo u caršiju i pocnemo traziti kadiju. Bismo ga isjekli, nema zbora.

Bolan, bolan, koliko godina ja pravdu trazim! Zena umrla, dvoje moje djece pomrlo, ono kopilo ostalo, uza me se privilo, ja ga uspavljujem i presvlacim, svuda ga uza se vodam, i kradom mu u oci zagledam, naibove oci, sestru mu lisciju, ali šta mozeš - drago mi, a da oprostiš, zenu sam volio mnogo, umrije, eto, što od gladi, što od sramote... a nisam je vala ni korio, kamoli udario, znam ja šta je glad i gladno djecje oko! De, Boga ti, da cujem to do kraja... aah, što me nagrdiše, pasji sinovi!"

"...kad vam ona, ako Bog da, stigne, ti ceš, navedeni dizdaru, povedene odmetnike izvesti iz tvrdjave i sa znanjem vojnih zapovjednika i navedenog mubašira poslati u dobojsku tvrdjavu.

Ti ceš, opet, kapetane, od svoje strane i u sporazumu s agama i vojnim zapovjednicima odrediti potreban broj pouzdanih vojnika za pratnju i sa znanjem mubašira navedene svezane otpremiti u dobojsku tvrdjavu.

Ti ceš opet, navedeni dizdaru dobojske tvrdjave, kad ti gore navedeni odmetnici stignu, njih zatvoriti u tvrd i tezak zatvor te tvrdjave..."

"Pa šta ceš sad, Mustafa?"

"Pomози ti meni da se malo oporavim, a za ostalo, ne brini! He, još sam ja u snazi... Vode oni nas, i biju nas, mogu ti reci, da je lakša sablja od kandzije, jer sablja ne sramoti, biju nas i pozuruju, a pogledaj moje tabane, oguljeni, rodjeni brate, gulio mi ih... ovo s kraja vidiš li, gulio mi ih Hasan-cauš da kazem koga sam bio nakanio da ubijem... gone oni nas... a kad bismo Miricini, zamolim ja, da oprostiš, poradi sebe, da skrenem s druma u trnje, jer - ako mi ne dadnu, smrdjece i njima cijelim putem do Doboja. Prevari se Hasan-cauš, pa naredi ostalima da produze, a mene zavede u trnjak. Eto, tu sam mu bujuruldiju našao u njedrima, a sablja njegova je eto tu... u travi. Ti meni samo pomози da se osovim na noge, a ja znam šta cu dalje i kako cu. Naib ce mi vratiti vola, hoce, tako mi Boga! Kakvog mi je vola od celjadi oteo, moj Hatemicu, ja se po Oziji bijem, a na vola mislim, vrijedio je koliko neciji citav dzelep. I, evo ti dvadeset groša za trošak što ceš me hraniti... ako ceš me hraniti."

"Pare mi ne trebaju. Sjedi tu, i cekaj!"

Ugrijah bakrac vode i pomogoh Kavgi Mustafi da se okupa. Dadoh mu svoje rublje i stare cakšire. Tabane mu namazah mehlemom i u krpe lojanice uvih. Pa ga nahranih mlijekom i medom i kukuruzom, a kad se smrce, iznesoh ga na ahar u sijeno, lijepo mu prostrijih i zašuškah ga, a kraj glave mu ostavih napunjenu kuburu i sablju Hasan-cauša.

Prodjoše dvije hajke po poljima i oko kuca trazeci Kavga Mustafu. U jednom smo i ja i sin hajkali i pretrazivali ne bismo li našli odmetnika i ubicu.

Danju se svi ukucani razidju po polju, a ja izmislim posao u avliji, na ahar pazim. Uvece, poneseh veceru na aharski tavan, a zatim - kahveni takum, pa pijemo i pricamo.

Jednog petka sidjem u Donju Tuzlu da posjetim kapetana i uz put da pokupujem nekog sitnjeza za djecu i unucad. Nadjem kapetana pred hanom na Poljskoj kapiji, kahvu pije, sluša varoške ulizice koje se ulagljivo vrte oko njega, smije se. Kad vidje mene, cibukom mahnu i zacas se prostor njemu zdesna ocisti od suvišnih. Ustade i stojecke me doceka, što je najveca pocast koju on moze uciniti podredjenom.

"Suljkane", viknu on handziji, "šerbet i kahvu za najbolju desnicu s Ozije!"

Pošto se nasrkasmo i napitasmo za zdravlje ukucana i rod ljetine, podjosmo u njegov konak. Tamo mu nasamo ispricah za Kavgu Mustafu. Kapetan pohvali moju plemenitost prema suborcu s Ozije i nasavjetova me da gosta dobro pripazim i na polasku da ga nagovorim neka se sveti carskoj upravi za svoju krv i patnje svojih ukucana, a ako se kad nadje u golemoj nevolji, neka se dojavu meni.

"Neka dojavu tebi!" rece kapetan. "Ti mu ucini sve što mozeš, a ja cu platiti. Samo ne spominji ni njemu niti ikom drugom moje ime... znaš, nezgodno je, ja sam ipak kapetan, i jedno je moje, drugo je njegovo."

Vratih se kuci sam sebi drag i velik. Nije svacije kapetanu uz koljeno sjediti. A ja sam jedini koji s njim drži tvrdu vjeru urecenu na bojištu.

Kad se potjere smiriše, a Kavga Mustafa prizdravi, dodje vrijeme rastanku. Nisam imao ništa sprocu da on i zimuje kod mene, ali on ne htjede, veli - od saputnika ispod Ozije i iz robovanja dosta je i ovoliko. Ostalo treba da placa carevina što ga je dotjerala dovde.

Ogrnuh ga dugom tankom kabanicom, napunih mu torbu poputninom i sitnom opremom i izvedoh ga na brijeg odakle se u cisto jutro moze vidjeti Karaula, a s Karaule mu je po volji, ili ce Bircu i Drini, ili ce Maglaju ili Zvijezdi i Zepcu. Ne htjede mi reci kud je naumio. To se uostalom i ne pita. Zagrlismo se i izljubismo. On mi rece da ce mi ostavljati poruke pod kucni prag. Što tamo nadjem, moje je, od njega je. Još jednom zahvali i ode u Konjuh. On odlazi, a jesenja nocna kiša bije nemilice.

Nikad nisam tako usrdno molio za srećan put zivom stvoru.

Domalo navališe s Konjuha snjegovi.

Javljao se Kavga Mustafa nekoliko puta. Pod pragom sam nalazio - jednom, u masnoj krpi - cetiri dukata, drugi put šaku groša, jednom nadjoh na pragu drven sanducic, i u njemu, u kadifi, dvije kubure od srebra, jednom opet - belenzuke, a jednom, kad me zimski nesanica trgla do pred zoru, zacuh mukanje goveceta. Izadjem, a ono - za halku na kucnim vratima vezan dobar planinski junac, malo omršavio od dalekog puta, ali mesnat i golem, dva buljuka vojske butovima i pleckama da ishrani.

Tako i ja postadoh u neku ruku roditelj potur-eškiji, siromasima i raznim drugim nesrećnicima koji ne mogoše više trpjeti balvan carske uprave za vratom. Osvete vlasti nisam se plašio. Šavovi carstvu mogli su popucati, mogle su se na me izrigati iz Stambola sve paklene vatre, ja sam se samo smješkao. Imao sam Hasanbega, kapetana donjotuzlanskog. U njegovu zaštitu mogao sam se pouzdati.

Ako se Bog ne javi na molitveni zov, hoće kapetan na molbu druga s Ozije. Jer tvrda je vjera uglavljena na bojištu.

Duga blaga ljeta, mir dubrava i pjesme zetelaca, mrsni praznici i vedre hajke na divljac po Konjuhu navukoše na moje oziljke rumenu kozicu ozdravljenja. Vracao sam se sebi, ali zreliji i snazniji. Kad zbog kakve ruzne rijeci ili vijesti propište mrakovi sa dna kazana zapamcenja, mirisna nana i svjeza zetica smire mi damare i razvodne uzvrištala osocja otrova po utrobi. Opet sam seljak, domacin koji se strpljivo nadbija s vremenom, a siguran i trajan kao i ono samo.

Ljetinu snesem, jabuke u stupi otucem i pekmez u fucije razlijem, tri najdeblja ovna na tavanu razapnem, gomile bukovine u avliju nagnem. Kad studen kucne u okna, sjedim s najmladjom kcerkom u krilu i ucim je da udara dlanovima - tašun tašun tanana, ko tašunu hljeba da...

Katkad, da oprostiš, Kumrija uhvati u mojoj zjenici ili nasmiješenom brku - zelju supruzansku. Ja se obrijem, prsa i ramena natrljam suhim ruzinim laticama. Ona posluje po kuci kao i prije, ali mi ne moze sakriti nemir: njeznija je prema djeci, ljubi ih u prolazu, nutka i draganjem pozuruje da veceraju i legnu. Za tu vecer oprostice im što nisu noge oprali i carape i opanke poredali po peci da se suše. Kad se djeca smire, ona nekud nestane. Zadugo. Onda se pojavi obucena za svetkovinu, stane nasred sobe, ceka, zarumenjena ispituje mene okom - je li sve na njoj po mojoj zelji. Pridjem uzbudjen i dignem je na ruke, a ona mi obgrli vrat.

Pod mojim krovom, pod mojim tjemenom, srebro se neizmjerja zdravlja i obilja. Oo, kako je ponekad i malo dovoljno da seljak osjeti mnogo i zaboravi sve što zaboraviti treba: i zavidna susjeda, i nezajzljivu pohlepu uprave, i bolesti potajnice koje na celjad i mal vrebaju, i Oziju, što mi osamljenu misao ceka u zasjedi.

Djeca dišu i poneko povremeno kaze nešto u snu. Moja Kumrija zaboravi se, pa cici, da oprostiš, drago joj, eeh, zensko! A pošto se okupa i iznese nam kahvu predjutarnju, šapce -

snaha je opet zaniijela, a bice muško, zute i velike su pjege na njoj, a lakše nosi!

Seljaku je povremeno sreća data samo zato da moze izmjeriti kolika je njegova vjerna nesreća, da se na nesreću ne navikne, da je ne olakša. Zabijelje jednom snijeg na neobrane kukuruze, jedva digosmo dvije trecine u klipu, i od toga nam jedna cetvrtina propade dok isušismo po sobama. Ne stigoh ni pola jabukovog roda da otucem u pekmez. Takiše okasniše, gladne ptice, pritisnute iznenadnom zimom, iskljuvaše plodove

pa ostadoh bez hošafa. Šljive ne obrah, ne osuših. Otavu ne digoh. A snjegovi viju, vjetar s Konjuha jauce dan i noc, zima se ustremila zemlju da uništi. Sunce se ne pojavi više. A snjegovi nastaviše da debljaju od danonocnog gustog sipanja od kog covjek da pomahnita. Jedan mjesec prodje, pa drugi, pa treci, pa cetvrti, a ono... ili pada, ili.nocnim mrazevima sasijeca. Navali zvjerinje na sela da odnese što oskudica nije pozobala. Sjekaci iz Lupoglava izginuše u mecavi. Dvije zene pošle iz Kovaca u Donju Tuzlu da mole koga da ih uzme u najam i povele cetvoro djece, ali ih pred Dubravama pokolju kurjaci. Pred Kladnjom nadju smrznutog vezirovog glasonošu, zagrlio mrtvog konja. I baš tada dodje vijest da muhtar i ja idemo u Donju Tuzlu da cujemo carski ferman.

U kadijinoj mešcemi okupilo se nekakva svijeta, zimska odjeca ne da da po nakitu, tokama i oruzju raspoznam ko je beg a ko aga. Ali poznadoh Derviš Hasan kapetana i on mene poznade cim na prag stupih. Ustade, zagrli me i potapša po plecki i posadi pored sebe. Korio me što mu cešce ne sidjem u Donju Tuzlu, što sam se otudjio, a ja sve hocu da ga pitam, cuje li se gdje za Kavgu Mustafu i nije li uhvacen.

Ustade kadija i pošto nas opomenu:

"Dobri ljudi, dete, da, s bozjom pomoci, pocnemo!" uze da cita svecano i pobozno:

"Poštovanom veziru... cuvaru reda u svijetu, onom koji razborito vodi brigu o javnim poslovima i koji ispravno rješava narodne stvari, koji se stara o izgradnji sreće i napretka i koji ucvršcuje stubove blagostanja i velicine, obasutom raznim milostima svemogućeg, bosanskom valiji, mom veziru, Bog mu slavu ovjekovjedio, zatim uzvišenim i casnim zapovjednicima, slavnim velikanima, nosiocima velicine i poštovanja, casti i slave, odlikovanim narocitom milošcu Svemogućeg, bosanskim mirmiranima, Bog im sreću ovjekovjedio, casnim kadijama navedenog vilajeta, izvorima vrlina i mudrosti, Bog im vrline povecao, te stubu slavnih i uglednih, zapovjedniku janjicara, Bog mu slavu povecao..."

"Predji na stvar!" kaze nestrpljivo kapetan.

"Ovako piše..." pravda se kadija.

"Ne tice se mene što tako piše, nemoj samo da naprdjuješ po njihovom, nego ti velim: predji na stvar. Hm! te stubu slavnih i uglednih, te... nosiocima velicine... hajde jadan! Nemoj dalje, krv mi odmah prokapa na oci!"

"Dobro, dobro! Ovaaj, ha! Tu."

"... kako sada nastupa proljetno vrijeme i drveće ce se okitati listom, to ce razbojnici pohrliti u brda i tamo se skriti. Tokom vremena, iskorišcujući pogodne prilike, ti odmetnici, mjesni razbojnici..."

Kapetan primakne brkove mom uhu.

"Hatemicu, selam ti je Kavga Mustafa!"

"Otkud...?"

"Ššš". Nadstojnik je u mene nad konjušnicama."

"Otkad?"

"Od ove zime. Uzeo sam ga na zimovnik. Kad okopni, otici ce. De, da cujemo šta onaj krmak iz Stambola hoće, pa cemo kasnije pricati..."

"... odmah ih bezuslovno hvatati, po zakonu kaznjavati i na taj način ocistiti i osigurati putove..."

"Meho, donesider kahvu!"

"I meni!"

"Tri ponesi!"

"Dete, ljudi, da se procita, pa onda - kahvu!"

"Tii... zavezii!"

"... cuje li se, medjutim, da ste tom prilikom pokazali lijenost i nemarnost u ukazivanju pomoci onima koji su je trazili, onda se ti, navedeni vezire, kao i navedeni sluzbenici i vojni zapovjednici..."

"Šta je s tom kahvom, Meho?"

"Ljudi, pa carski se ferman cita, trebalo bi stojecke da saslušamo, ko je vidio još i kahvu..."

"Ti ustani i stoj ako hoćeš do Djurdeva dana, ja necu. Da si sa mnom bio na Oziji, ne bi ni ti."

Pošto saslušasmo ferman, kadija htjede da se odmah pobilježimo ko će šta i u kolikom krugu da povede i ucini, ali ga kapetan omete rekavši da se ne može ništa početi dok se snjegovi ne dignu i prvi ustade povukavši mene za rukav da idem s njim. Za nama izidje više od pola, psujuci onog ko ih po ovakvoj zimi dovede da slušaju prazna blebetanja o hajduciji kad ni zvijer ne može da izdrži hladnoću kamoli živ čovjek.

Rucah u kapetana. I dogovorimo se, ako po Konjuhu i Ozrenu na proljeće udari hajducija, da ništa ne činim bez kapetanova znanja, a on će uzeti na se odgovornost za sva odgadjanja potjera. I ponovi mi:

"Stambol će upamtiti bosanske kapetane... a za svog prijatelja Kavgu Mustafu ne brini, na sigurnu je mjestu."

Ja se vratih s muhtarom. Starac je, vukuci konja oznojenog od gaganja kroz smetove do trbuha, zalosno uzdisao:

"Hatemicu, turskom carstvu je svijeca pri kraju. Nekad se na carski ferman nice padalo, i samo su najugledniji imali pravo da stoje. Danas ni običan spahija iz Kalesije neće da ga sluša do kraja, kamoli da izvrši. Kakva su ovo vremena, ne znam! Ili je ovo ovako samo u nas, po Bosni, u našoj kapetaniji!"

Na proljetnu ravnodnevicu stoka još gazi bijeli cjelac jedva izvlaceći oslabjele noge, luta i lunja, grize suhe grede, guli stabla, mucu se da sazvace izmrzlo granje. Djeca zanemogla, izgladnjele majke se nesvijeste, sirotinja mre u otkosima.

Deset dana prije Djurdeva dana, sunce se naglo probi, dunu jugovina, toplina se razgoropadi bujicama, vode odnesoše mlinove, sela u dolovima, plodne obale, stoku, slabu i neopreznu celjad. Od zege, što ne prestaje, vode naglo splasnuše, vratiše se u korita i za dvanaest dana počese da sahnju. Vrelo proljeće i još žešće ljeto dotukoše sela.

Ja sjedim na specenoj oranici i vicem u bijelo od zege nebo: molim te, kišo, sestro, rosuljo, podari, jedina, pregršt kapi, zemlja mi je, vidiš li, posivjela i u tuc se utvrdnula, ne može klica iz zrna zelenim percem da probije. Poškropi, posestrimo, djeci mi pjenica na usta udara, noge otanjile, trbusi se naduli, koprivu i zelje smo oko kuca i pojata do korijena obrstili. Mršavu stoku poklao sam da održim u životu ženu i mališane. A i stoci je meso ovodnilo i oslipavilo od nesolice i suhe ispaše.

Smiluj se, dobra i duševna, zalij zemlju, nadaj zile bilju, vrati seljaku snagu, molim ti se! Ja molim i jaucem, a sijedi muhtar Hamza dodje gušeci se od zaduhe i gladi, i gudi meni: "Moj Ismete, stigla je carska zapovijest, grdan kuluk udaren je na sela. Vele, granica se Savi vodi primakla, od nje je do Donje Tuzle samo dobar dan hoda. Golemu tvrdjavu su u Tuzli zamislili, valja navuci kamen, krec i grede i još u novcu doturiti. Tebe sela štiju. Ako ti podješ, poci će i drugi, kako-tako. Ako odrekneš, niko poci neće. Doci će carski asker da vas goni, a mene će vrgnuti na vješala."

Starca spasiše moje poštovanje i sujevjeran strah od staracke klevete ako podignem ruku. Moje ga zle oči otjeraju. On odgega ne prekorjevši me. Seljak je, pa je razumio.

U meni uzvište zapretani mrakovi, sabijene mrznje, ukatancene goropadi. Utrcim u kucu i pograbim sablju i nadzak sa duvara. Sjednem na kucni prag i viknem u gluho podne - ko prvi radi kuluka naidje, poginuce.

Zena izidje iz sobe, baulja, pridržava se uza zid, od gladi joj se muti um, predje dlanom po mom cvornovatom tjemenu i moli me tiho, kao na umoru, da ne činim zla. Ali kad me bolje pogleda, prestraši se. Otpuze u sobu. I samo su me oči napacene zene i rasplakanog djeteta prisilile na obazrivost, bar toliku da ne postanem pomamna krvolocna zvijer.

Padoše meni na konak Kavga Mustafa, jedan razrok šutljiv seljak iz Vukovija i neki Adem Malkoc, irgatin sa sonih kazana koji je jedno ljeto hajdukovao s Kavgom Mustafom. Svaki dobro oboruzan. Ali svaki razmetljiv malo više nego što je stvarnih junaštava pocinio. Pamet i hrabrust njihova ne izazvaše bogzna kakvo moje poštovanje, jer su se drzali zavjerenički tajnovito i kad to nije trebalo. Ali, kako su dolazili s vijestima od kapetana, primih ih kao drage i cijenjene goste.

Pod kruškom krstanom, gdje se ljeti u dobroj hladovini odmaraju zeteoci, razapesmo cador i kraj vatre počesmo dogovor. Kavga mi prenese kapetanove pozdrave i uvjeravanja da je sad vrijeme da se Stambolu odgovori sabljom i barutom. I naprica mi divnih čudesa o ozlojedjenosti seljaka od Borogova do Lipca kod Doboja. Kapetan će, veli, kad mi udarimo, javiti Stambolu - kuluk ukidaj, inace - pogorje carevina!

Ja nisam vojskovođa i nikad nisam želio voditi gomile u velikim događajima. Kad na mojih nekoliko pitanja - o tome ko će zapovijedati, koliko ćemo sabalja imati, ko će odgovarati za hranu, odakle će se kretati, kud udarati, a šta poslije! - njih trojica ne znadoše odgovoriti, ja vidjeh, da u pothvatu nekog razbora nema. Mogao sam daci ruke od toga, a svoju mrznju seljacku iskazati psovkom ili zatezanjem nameta, pa opet mirno pozivjeti do kraja života. Ali, kad kapetan nešto svjetuje, onda ja treba taj savjet da primim kao obavezu. Pa neka je taj nemir, što će da se zaljulja po selima, njegova želja samo, dužan sam da mu želju ispunim. A on će sigurno naci priliku kako da se kasnije sve - makar samo po nas dvojicu - što ljepše svrši.

Pristadoh da i ja podjem i da podgovorim sela koja su mene poštovala. Odredismo dan i čas.

Pred zoru njih trojica odoše pošto popiše dva bardaka rakije i pojedoh tri oke pecene ovnovine i nadobijaše sve bojeve i mejdane, bivše i buduće. Smješkao sam se za njima jasno videci koliko su malo mislili, a koliko će malo moći. Ali, eto, kad kapetan tako zeli, neka bude. I nisam mu se nicim oduzio za onolike lijepe riječi.

Za dvije, za tri noci glasnici obletješe zaseoke, od kuće do kuće raznoseći poruke. Oni koji su prezivjeli Oziju naoštrije sablje, sjekire, kosijere, i prvi glasno rekoše strašne riječi na koje su sela čekala -

Necemo
ne damo
udri
zazdij
ubij!

Zaljuljaše se sela po Gornjoj i Donjoj Spreci od Miricine do Borogova, ko nikad na bunu nije mislio ustade da naplati neku svoju mrznju ili nesreću. Ne ustade nijedan beg, nijedan spahija, ali se ljute oznojene gomile seljaka i bez njih pokrenuše drumovima ka Donjoj Tuzli. Gnjev im nije imao cilja, osim svoje ralje da zadovolji. Prizemna pamet seljaka ne zna daleka cvorišta sudbine koja treba razvezati da bi se nešto u temeljima razriješilo. To je poplava, to je naježda gluvih i slijepih gusjenica, požar što briše caršije i završi jadnim cvrcanjem ugljvlja, ne opravdavši posljedicom uzrok izbijanja.

Hodze i hafizi stadoše na raskršće šireći ruke, zovuci i zaklinjuci da se vratimo, da izvršimo carsku volju jer je carska odmah iza božje. Otjerasmo hodze i hafize, a neke išibasmo. Zaptije i nefere, koje donjotuzlanski dizdar i kadija poslaše na nas, pobismo i pogazismo.

Od juga, od zapada i istoka podoše gomile, sprva polako i kao s nevjericom da mogu uciniti ono na šta ih gnjev goni, ali ih put ugrija, zakoni copora zbiše, uvrede zaptija razgnjeviše, krv njihova krv im razdraži, pa potrčaše.

Razbora i rasporeda nije bilo koliko za pamet običnog janjicara, kamoli da neko kao vojskovođa pokuša ovoj bujici dati duh sigurniji od trenutne srdzbe i cilj dalekosezniji od sjece i paljevine.

Zadahtani, zapjenjeni, banusmo Tuzli na caršiju.

Kapetan donjotuzlanski je znao šta se sprema.

Porucio je - ne dirajte u moj konak i Stevanijinu krcmu, a ostalo - od Boga vam prosto bilo! Iselio je na imanje, na Vijenac, a oko konaka postavio sigurne straze. Ja strazama dodadoh još sedam snaznih momaka sa sjekirama, i svog sina, pa se vrnuh i uletjeh u vrevu, u gomile koje su urlale sokacima.

Sabrah trideset ljudi i povedoh ih na drvenu utvrdu usred varoši. Otud azapi pripučaše, dva seljaka mi raniše, a kad ostali čuše kako ranjeni vrište, pobjegoše u sokake, u pljacku, a tvrdjavu ostaviše meni, Kavgi Mustafi i još dvojici-trojici ovakvih kao mi. Kad

vidjeh da utvrdi ništa ne možemo, digoh i ja ruke od nje. I mene je spopala seljacka zudnja za rušenjem, za paljevinom i grabezom.

Lijecem ja sa sabljom u ruci i drazim i raspaljujem oko sebe,

poleti, komšijo,

udri, ne biraj,

eno, eno Ademage zitara, njega, njega braco, de, ko još bjegunca s ledja nije upolovio, ovako, po lijevom ramenu... ohoho! na hambare, ljuuudi, nosite, naše je to zito,

heej, eno stambolije, gledaj kako niz caršiju bjeguca, stigni ga, kurvinog sina, posijeci, gledaj kako se ugojio, majku mu lopovsku, još jednom, još jednom! Pretresi mu pojas, možda je koji seljacki groš u cemeru! Kundure, ponesi kundure, amidza ti bos po selu tabana, hahaha!

ee, ovog pustite meni, ovaj je na sablji vještiji, izginuce vas devet sjekiraša dok mu se glave dohvatite, meni ga pustite! Bilerum turke pasji sine!? A bilerum bošnjacki? Oho, vidi, vidi, pa ti znaš i ravni hod! I kruzni izmah! Oho! A što te ne bi na Oziji, tamo da izmahuješ? Na! Na! Hoh! Tako! Ljudi, ko hoće s ovog Osmanlije šta da uzme, poklanjam mu!

Udri, udri komšijo,

sutra će nas potjere po Konjuhu vijati. Ako mene stigne kuršum neferski ili sablja krdzalijska, sahrani me negdje u potoku, pa mi samo Fatihu prouci, mom sinu reci gdje lezim, a ti bježi dalje, ne daj se! A ako tebe stigne kuršum neferski ili sablja krdzalijska, i ja ću tebe tako sahraniti i grob ti obilježiti kako dolikuje dobrom domaćinu i čestitom tezaku. Kucu ću ti ponekad obici, imanje nadgledati, na Bajram ću te zamijeniti, djeci šećerke podijeliti, pa sjesti za sofru s najstarijim tvojim sinom uz desno koljeno.

Udri, komšijo, uđrite, braco, naše je svakako u krvi mrijeti, u svojoj ili tuđoj!

Ali,

neka lipše seljak, neka mu ljetina pogori u klasu, neka mu porod u oskudici oboli i u ranama se raspadne! Neka bude proklet seljak kad je takav kakav je!

Samo nas četvorica s Ozije posjekosmo nekoliko stambolija i domaćih lizisahana koji su živjeli od carske uprave. Ostali se kao kurjaci ustremiše na ducane, na kuće, na hambare. Čim koji napuni njedra ili vrecu, odmah se trkom vrne kuci završivši svoju osvetu, hvaleći Boga što nije zalud silazio u caršiju i moleći ga da učini da bude što manje svjedoka njegovom učešću i ovom njegovom plijenu i odnošenju. Oni najzakrvljeniji uništiše što nisu mogli ponijeti. Pogalamiše, priprijetiše, pa:

hocemo li, rodjo, kuci! Okasnicemo.

Pred mrak još jednom obidjoh kapetanov konak. Zatim se zaputih kuci preko Ilincice i Dubrava. Na Kolukcinici me stize moj sin. Napljackao oruzja, zenskog ruha i nakita - punu vrecu, a po vrhu uprtio nov djeciji dubak. U hodu mi odbroji jedanaest dukata i osamdeset groša, veli

babo, ovo tebi i materi da se ponovite, a za preostalo cemo kupiti dva vola i dva konja.

Ne rece mi koliko je sebi ostavio.

Putujemo poljem i lugovima, sin poskakuje i hvali se drskošću i junaštvima po tuzlanskim sokacima, a ja otrijeznjen, smiren, sabirem racune proteklog dana: bila je plaha a kratka buna seljacka, neko je cimnuo jednim od stubova na kojima se carska uprava drzi, cimnuo i okanio se. To nije osjetio ni zbornicki muselim kamoli vezir iz Travnika, a gdje je tek Stambol i car u njemu, uho gluho za seljacke nevolje!

Nas, gladne i zbog svakakva zla ozlojedjene, nazvace hajducijom i bezboznicima. Poslace vojsku na nas...

Tvrđjava ce se u Tuzli sagraditi, a krec i pijesak ce neimari miješati s vrućom krvlju seljackom ne bi li utvrda tvrda bila, da Bog da je sirotinja raznijela, sebi bolje kuce gradeći!

Zlo što ga carskom upravom zovu, zvijer je još jaka i svemocna. I što je više spolja biju i ranjavaju, sve je u sebi tješnja i na osvetu brza i krvolocnija. Poklopila je golema prostranstva, kraja joj nema. A strašna joj je moc u sili, zatim u zabludi i strahu podanika.

Pred Durdevikom poškropi nas mirisna kišica, zapjevuši u lišću, zapljeska u vodi kraj koje hodimo. Poturismo oba oznojene glave da nas blagoslovi svjezinom.

U najezdi nije se mnogo izgubilo. Vecina seljaka povelala je kuci ko kravu, ko konja, ili potjerala gomilicu ovaca, ili je uprtila cilim, kazan, kacicu sira, ili makar bakreni sahan s kapkom. Zadat je strah upravi u sandzaku. Kuluka nece biti bar za dvije godine. Za kakvu kaznu i osvetu ne brinem. Šavovi carstva mogu pucati, mogu na me iz Stambola rigati sve paklene vatre, samo cu se smješkatati. Jer ima Hasan-beg, kapetan donjotuzlanski. Ako se Bog ne javi na molitveni zov, hoće kapetan na molbu druga s Ozijske. A ja sam mu ovog puta, izgleda veliku zelju ispunio. I da sam ranjen, ne bih zalio. Tvrda je vjera uglavljenala na bojištu.

I Gornja i Donja Spreca ispratiše jesen krkajuci meso iz tuzlanskih ahara, lizuci med iz tuzlanskih košnica, mnoge sprecanske djevojke se poudavaše s tuzlanskim dukatima oko vrata.

U koga je mozak makar kao lješnik, mogao je predvidjeti da ce vlast traziti krivce za bunu i slati nekakvu osvetu zakona. Ali ja sam mirno smještao ljetinu i posprdno pogledao na Konjuh, odakle treba da dodju snjegovi. Jer, ja i kapetan donjotuzlanski smo vjeru utvrdili. A koga bosanski kapetan štiti, tome ni šejhulisam ništa ne moze.

Eej, tromi umu seljacki!

Mlaka rumenkasta jesen se polako smraci, linuše kiše i za njima snjegovi. Bi i zita i mesa i slatkog hošafa i stoci hrane, a snaha mi rodi još jednu unuku. Po lezanju ovaca na solilu zakljucih da ce proljece doci rano i blagosloveno biljem i toplinom, pa ce biti posla tezakim rukama.

Pred Djurdevdan na dvije sedmice dobih vijest da me kadija donjotuzlanski ceka da svjedocim u necijem sporu. Sidjem ja u Donju Tuzlu bez oruzja, bez sigurna jarana, i pravo kadiji ne pitajuci, ne razabiruci po caršiji zašto kadija zove, jedna mi majka seljacka, nikad dovoljno opreznosti seljaku!

Ja kadijinoj mešcemi na vrata, taman da ruku prinesem celu i selam nazovem, a na me nasruše trojica, oboriše me, vezaše mi i noge i ruke. Znao sam odmah zašto i otkud, i kako ce se završiti.

Stoji nada mnom starac bjelobrad, cupka bradicu, smješka se, noznim palcem bocka mi sljepoocnicu i zacikava:

"... pa, hrsuze? Hoćeš li bunu?"

"Odvezuj, zapalicu ti mešcemu!" prijetim ja.

"Eh, eh! moraš malo sacekati pritku i kandziju!"

"Zar bi ti mene smio udariti, kadijo?" pitam odozdo.

"Hi!"

"Znaš li ti koliko je meni prijatelj Hasan-kapetan?"

"Hihi!"

"Mi smo pobratimi s Ozije. Posjeci ce te ako me darneš."

"Hihihi! Hahaha! E moja ahmacino!" vice kadija, pa hoda oko mene u carapama, s rukama na zadnjici, kašljuca i sprema se da mi nešta nadugo tolkuje. Onda, ispod haljetka izvuce dug svitak hartije, razvije i kaziprtsom kucka po sredini, a u me gleda.

"Vidiš li ovu jaziju? Poslušaj malo!"

"... kadiji donjotuzlanskom, stubu mudrosti, Bog mu uvecao... ee... mmm... a što se tice prituzbe da sam ja pomagao i podsticao na krv i pobunu gorenazvanog Ismeta sina Hatemijinog, od roda Pilavija - i da sam mirno gledao kako on sa svojim seljacima po Donjoj Tuzli vrši razna zlodjela protivna šerijatskim propisima i starim obicajima, to je cista laz, jer ja tog Ismeta i ne poznajem dobro, a kao kapetan donjotuzlanski carskim zakonom potvrđen na duznosti, uputicu svoje ljude da navedenog odmetnika privedu, a ako se bude otimao, da ga svezu i o prvo drvo objese, neka služi kao opomena ostalim

nosiocima zlih namjera prema zakonima ovog carstva, ciji sam ja samo vjeran sluga i do kraja odan cuvar i branitelj..."

"Jesi li cuo? Jesi li cuo, pitam te? Šta je, što bleneš? Šta si ti mislio! Da ce jedan kapetan poloziti glavu za nekakvog razbojnika i ubicu? Ja znam da je tebe kapetan cuvao, ali kad je i kapetanu pripeklo pod tabanima, on ce se odreci i rodjenog djeteta u kolijevci, kamoli nece tebe, jednog... jednog ušlje ispod Konjuha. Ti si, budalo, mala brojka u kapetanovom velikom racunu. A šta si ti mislio? Da možeš uz vjetar pišati? Dobro, necu te ja udarati, ali hoce drugi. Hoce, tako mi Boga... oho-ho!... vam mater lopovsku i buntovnicku, od vas pobozan i poslušan podanik ni danju ni nocu ne moze s mirom da zivi."

Prodje starac uvrh sobe i sjede na seciju. Jedan od one trojice prinese mu cibuk i zizak navrh lule. Sjedi uceni kadija i svjetuje mene a razgovara sebe,

biva, eto,

Bog je stvorio i bilje i zivotinje i vode i nebo i šume i livade i ljude i porodice, kadiluke, sandzake, ejalete i carstva i svemu je u osnovu postavio nekakav red i zakon, a ko se ne pridrzava reda i zakona, bice helac, bogme, druga mu ne gine. I kao, eto, šejtan je nagovorio nas, neke, da pravimo nered u carstvu koje je na redu i zakonu zasnovano.

"Culi ste, je l' de, veli, kako se Sarajlije jogune, odgone vezire, carske ljude kamenuju, poreze ne placaju, na vojnu ne idu, culi pa hocete i vi, je li? Mislite, ako se nešto fukare po Sarajevu, Visokom, Hlijevnu, Duvnu i Kupresu uzvrtjelo, da mozete i vi ovdje nered i bezakonje da pravite? Necete, tako mi Boga, dok sam ja ziv, sestru li vam vašu poturhajducku, naucicu ja vas jednog po jednog pameti. Visicete vi meni na vrh Ilincice, pa ce vam i deveto koljeno skakati iz sna od straha da nije šta pogriješilo prema šerijatskim propisima."

Nakon kratke srdite šutnje, starac vrisnu:

"Nosite psinu u izbu? Razmekšajte ga!"

Baciše me niz strme i visoke merdevine u nekakav smradan i studen zindan, lobanju, plecke, koljena izubijah i zgulih, a jedan kuk mi utrnje da otad ne mogu na ovu nogu. Sidje jedan od one trojice i pita mene:

"Begefendijo, kako voliš da te bijem?!"

Ja šutim.

Ona dvojica sjede gore uvrh merdevina.

"Udri ga, Bajro, najprije po pleckama. Ja cu po bubrežima. A Meho neka mu malo nagnjeci tabane!" cujem jednog odozgo.

"Hoćeš li tako?" ruga se ovaj koji ce da me bije.

Ja šutim.

"Ljudi, da nije mrtav?"

"Nije, nije mrtav. Bajro, pocni po trbuhu! Nece moci vikati."

"Stani mu za vrat, a udri po slabinama!"

Momak zasukuje rukave, namješta se kako ce bolje da stane kad izmahne. Zazmirim, Boga zazovem da mi pomogne muku podnijeti. Dok batina ne cucnu više moje glave.

"Hatemicu, ne sjecaš se mene?"

"Nešto nisam pri pamcenju."

"Ja sam Bajro, iz bircanskog kadiluka. Bio sam i ja na Oziji, ama sam izmaknuo ropstvu."

"Kako, pobogu?"

"Duga prica, nemam za nju vremena."

"A bi li ti Bajro, meni pomogao? Dacu ti dva zdrava dukata. Cuo si, kadija veli - kapetan neće da zna za me. A ja još ne vjerujem. Da odeš kapetanu i kazeš mu samo gdje sam i kako mi je. Samo to!"

"Ee, moj Hatemicu, ne vrijedi mi ici! Pa ja sam kapetanov sejmen. Pritislo je njega, iz Stambola ga pitaju - šta on to ovdje radi! Zna on za te, ne boj se. Pitali su ga drugi, pitao ga i tvoj brat Muhamed. A kapetan veli - neka vješaju buntovnike, što se to mene tice! Ne vjeruješ mi, Hatemicu? A ako ti se zakunem mrtvom majkom i pejgamberovim imenom? Tako je to s kapetanima, ahbabu."

"Kad je tako, Bajro, a ti onda - udri! Prosto ti bilo!"

"Ja, bogme, moram. I to temeljito. Ne budem li te dobro nagnjecio, reci ce da sam i ja upetljan s vama, bundzijama. A ja svoj hljeb moram da cuvam. Moje je - slušati. Ti se, Hatemicu, prevrni na stranu, pocecu od slabina. Dok stignem do tabana, ti - s bozjom pomoci, za se ni znat nećeš. Bismil-lah!..."

Prope se na prste, objema rukama izmahnu. Ucini mi se da me gvozdена šipka presijece. Toliko me zabolje. Od drugog udarca izgubih svijest.

Eto prijatelju, tako se to sa mnom zbilo. Kavga Mustafa utece u planinu. Šta s ostalima bi, ne znam ti reci.

Vec je drugi mjesec kako gnjijem u ovoj rupi travnickoj. Vikati ne mogu, grlo mi se pocijepalo jaucuci. Ne zamjeri što u snu cvilim, rebra su mi polomili, zube izbili, nokte s nogu pootkidali. Bjezati ne mogu, tabane su mi nagulili. A i sanjam sve nešto ružno, da Bog na sreću okrene, kao... nekakva se golema zuta rijeka valja, ja se na jednoj obali davim u glibu, zovem, a s druge obale niko se ne odziva. Kad bolje pogledam, a ono... ja i tamo, i ovamo, ali ne mogu nikako da se sastavim. Pa me guše mora i tegoba.

Ti, prijatelju, veliš da si ovdje zbog konja? Nije to ništa. Za ukradena... ovaj, oprosti, za pozajmljena konja ne lezi se više od tri mjeseca. A meni se zna. Kolac ili konopac!

Molio bih te, ako znaš šta je predsmrtnicka molba, kad izidješ, otidji mojoj kuci i reci sinu mom - dobro na mater i na kucu da pazi! A kapetanima - isto kao i Stambolu, da ne vjeruje. Proklet neka je ako se pojami na zutu paru ili na slatku rijec, pa povjeruje!

Ee, jah!

Tako je to. Rodi se covjek. Nebo ga doceka zestinom. Zemlja zatruje isparenjima. Pa umjesto - bozje stvorenje s dušom, on postane zivince krvolocno zbog iznevjerenih njeznosti. Od jada ne stigne ni suzu da utre, ni psovku da zazine, a vec ga pograbe gladni njegove glave.

A sinu mom reci, prijatelju, kapetanima da ne vjeruje. Nikad! I neka on to svome sinu u amanet ostavi! A meni oprosti za predugu pricu. Rijec je, valjda, i data da odmijeni jauk, da olakša muku i razagna stravu.

Kad se vratim

Nini sine, ninala te nana, kolijevka ti na moru kovana, kovale je do tri kujundzije... bijela vila tebi baba bila, ne bila ja Pilavicka Mejra kad i tebe ne bih odnjihala, da bog da ti meni bio ja l' janjarski kadija, ja l' zbornicki mutevelija, ja l' makar prvi muhtar u jafti vacetinskoj! Ali gdje me gurnuše bratici moji Pilavije, da od boga nadju, gdje me udadoše, ostao im pust miraz što ga od mene izmakoše!

Nini sine, ninala te nana, samo da ne budeš na oca pjanu i temeruta, šake mu otpale da bog da što svoju zenu bije kad mu kriva nije, da ne budeš ni na tri brata svoja koji se po najmu odhraniše, a materi ni u godini šamiju, ni na Bajram makar fildzan kahve i lokum šecera ne donesoše! U što mi mladost prodje dojeci ih! Hajd' što Avdu dzandari odvedoše, ubo je Kekeza! Hajd' što Salku za ono june terete, butove je s društvom u šumi pozderao! Ali, što mi Muju u tamnici drže za dvije begove kokoši, dvije se morje begu za vrat popele, pa ne sišle do sudnjeg dana! Nini, sine, ninala te mejka, kad li ćeš se i ti, sine, od matere otkinuti, i ko li ce tebe nakratko vezati, nakratko mu duša disala!

I šta cu i kud cu ja onda samohrana, bez vas cetvorice, cetiri svoja rebra, cetiri ocinja vida materina?!

I ko li me prokle da vas radjam kad vam od poputnine u svijet ne mogu ništa dati osim kletve i blagoslova i crna bajraka sirotinjskog,

sine,
ninala te nana,
ninala te i othranila te,
bijela vila tebi baba bila,

de zaspi, majka mora sutra poraniti, u hadzije je sutra moba, dva seksera za hljeb meni i tebi, a cetiri cu za rakiju! Više hadzija ne da. A dan je dug i vreo i do mraka majka ti po tri puta pada u nesvijest po strnjiku.
Nini sine...

Selam ti šaljem, majko, po Salkici Ibrišimovu, i dvije zlatne petice da kupiš sebi brašna, zejtina, frtalj kahve i pola oke šecera, da sutra uoci Bajrama halvu ispeceš, ti i ja da se pogostimo kako nikad nismo. Sebi sam ostavio nešto para, ako mognem uzput kozu da kupim, koza meni ne treba, ali kazu da je kozja varenika mehlem hrana za grudobolne, a ti mi, majko, kašlješ i kopniš, a znam da ima lijeka na mjesecu, skinuo bih ga ili silom ili silnom zeljom, kunem ti se, samo da si mi ti ziva i zdrava.

Obišli smo dosad sva sela, od Dzemata do Viogora, gospoda nešto mjere, povazdan konop povlace, i kroz durbine u zabodene štapove nišane, pa pišu, pišu, svaku ce travku i biljku u knjige upisati, hoće Švabo da zna gdje mu je šta u drzavi. Oni mjere i pišu, ja za njima torbe i nekakve goleme tronošce nosam, cizme im uvece cistim, cador razapinjem, pnekad janje zakolju, ja im ogulim i na raznju ispecem, i nije mi djavo s gospodom. Ostane meni uvijek ili komad somuna ili nedoglodana kost, ili koja kašika gospodske corbe, a kad toga nema, ja sebi skuham dva-tri krompira, nacupam dvije-tri glavice luka iz cije lijehe, najedem se, pa se slatko napijem vode s izvora. Gospoda su me zavoljela. Jedan mi je dao svoju košulju, doduše iznošenu, ali meni je taman, mogu je na Bajram obuci. drugi mi je dao kaiš, jer nemam konopa da se potpasujem.

O meni se ne brini. Ja sam dobio dozvolu da sutra oko podne trknem kuci i tebi, dva bajramska dana s tobom da provedem, pa c opet s gospodom po poljima i šumama njihove stvari da prtim. Jedan od njih je od Like i zbori naški. Smije se kad mi kazem od kakve ja loze po materi vcem podrijetlo, ne vjeruje da smo mi nekada uz vezirsko koljeno sjedili, kaze, vi Bošnjaci izmišljate ugledne pretke jer vam je teško raditi, a u ovoj carevini, veli, mora se raditi, a ne vidi, anam on, koliko ja radim, a koliko oni sjede. Šta mogu, moje je da šutim i slušam. Još mi svjetuje gospodin da ne ostanem samo na onome da hrszi i pijandure plate što sam dzaba odlezao u tamnici onoliko vremena za dvije begove kokoši. Ako su uhvatili krivca, kaze gospodin, svejedno je što je begovski sin, ima on da ide na robiju, a ne tako - eto ti, Mujo, dvije petokrone i - cuti! I nikom ništa!

Da nije tvoje kletve ja bih njima sjekirod glave poodrezivao, bih - neba i zemlje mi, nije šala - ni kriv ni duzan da sramotu nosam i motku dzandarsku da pamtim.

Ko ce tebe, curooooo, ljubiti, ljubiti?
Kad ja koram cara sluziti, sluziti.
Hopkalo cupni malo, merhaba, merhaba,
Kad se cure ljube?
U sabah, pred sabah...

Ko ce tebe, majko, hraniti, hraniti?
Kad ja moram cara braniti, braniti...
Hopkalo, cupni malo, merhaba...

Zapjevasko, majko, kad podjosmo, ali nam ne dadoše da se ispjevamo, nego nas potrpaše u vagune, a vrata zamandališe. Jedan cksfirer nam odrza govor po naški da mi idemo sluziti našeg milog cara Franju, da je to cast i sveta duznost hrabrih Bošnjaka i rece nam na kraju, ako koji slucano promoli nos iz vaguna, mašingevera ce ga ošinuti po ocima.

Ima nas odsvakud i svakakvih. Ja se drzim naših, šta ja znam, moze koji dušman štogod zlo da pomisli pa je bolje više bajuneta nego jedna. Starješine su nam stroge, ali ja sam naucio slušati, pa nekako duram. Nekog Ševku su, otud od Kladnja, neki dan pred svima puškama umlatili, zbo bajunetom frajtera što mu je opsovao mater. Mislio Kladnjak da je na tefericu kod pecine, pa za noz. I meni nekad dodje crveno pred oci, ali se nema kud. Je li nam koza ziva i zdrava. Svrne li ti kad Rabija Omerova da upita za me?

Draga majko, ganjaju nas opasno da naucimo pucati i bosti se. Kada bi se samo na ovome svršilo! Ali mi nešto stalno igra lijeva obrva, da bog na dobro okrene... Šta bih i kud bih da kakvoj fertutmi ostanem bogalj?!

Oj kobilo kobilice srne dlake tanke nozdrve kazi njiskom kazi kopitom oklen bije hladna voda ponornica oklen bije kuda hodi kom debelom moru brodi neka kaze meni posestrimi gdje s sva cetvorica brace Dermica od Mejre Pilavicke iz sela Pustoša kadiluka tuzlanskog?

A da znade, mila moja majko, šta se od tvg sina Muje cini, šta se cini po ovoj nemiljoj zemlji Galiciji a ja sam ti u firte batalijunu cvajte kumpanija a regimenta mi je beha draj, velim da znaš, zišla bi na Vehbijinu pecinu i strmoglavila se u zelenu Drinu od cembra što si ovakvog nesrećnika rodila. Pohvali nas skoro oberlajtanat Šumaher naš kompanifirer veli Bošnjaci junaci vi ste sablja dimiskija našeg presvijetlog oca cara i kralja Franje Josipa prvog pa onda naredi da nam se podijele po dva komisa i po dvije porcije pirinca sa mesom i puna feldflaša ruma i veli veceras cete Bošnjaci još jedno junaštvo pociniti a ja cu sutra s Bozijom pomocu za majora prišiti da ste mi svi zivi i zdravi. A ti ce, veli, Mujo regimentsfane a to ce reci bajrak da poneseš i to po dzvoli njegovog velicanstva od danas pa dok si ziv.

Te t o masnim oranicama ove tudje zemlje Galicije vrišteci i alacuci nasrnusmo na zice štelunge u dzehenem mila moja majcice ko je koga klao toj ludoj pomrcini nije se znalo samo nas se ujutru osam zivih vratilo od citave kumpanije. A oberlajtnant nas napsova i popljuva veli posranci i psine s vama oficir ne moze ni usmenu pohvalu zaraditi kamoli da recemo jednu šternu više i otjera nas osam šturmbatalijun po kazni. Pa ce, draga moja majko, ako bog da sutra oko sabaha kad se mokre i tuzne magle jutarnje pocnu mrtvacki vuci po raskaljanoj zemlji Galiciji poci naš šturmbatalijun forverc a u njemu i tvoj sin Mujo ali bez bajraka. Halali, majko, ako sam ti kad šta nazao ucinio jer kako pricaju neki dan je na livadama preko kojih mi ujutru forikujemo što ranjeno što izginulo oko sedam stotina Bošnjaka a ni u pola puta nisu bili. Bezbeli cemo i mi istom vatrom biti docekani.

Plaho se brinem da l' ti pština redovno fasung daje ili onaj krmak Zulfaga opet puni svoj hambar sirotinjskim zitom. Kad ga vidiš rec mu ako se ja ziv s fronte vratim šturmeser cu mu u trbušinu zarinuti tako mu reci jer je ovo što se sa sirotinjom radi prevršilo. Sve mislim, majko, je li trešnja na Rovinama ubeharala i kad je vakat Zekulji da se oteli i pita li kadgod Rabija Omerova za me, kazi joj da joj je Suljkan brat preselio na drugi svijet raznijela ga granata, a onaj mlađji Ešref je pucman u lajtnanta i nije mu ruzno.

Majko, sutra u sabah kada se prva ptica probudi naš ce štrmbatalijun biti nasred polja a s one srane pocece po nama da biju topovi i mašingevere. Bošnjaci ce padati kao otkosi mke jesenje otave ko psujuci ko placuci a medju njima mozebit i tvoj sin Mujo koji ti se ovim pismom biljezi uvijek pokoran i ruke te ljubi i po hiljadu puta hiljadu ti selama šalje. Selam ti je i moj ahabab Jozo od Tuzle kome ja u pero kazujem pismo jer nisam vješt ovoj jaziji alafranga. I nemoj mi pisati dok ti ne uhaberim novu feldost numeru ili dok ti preko opštine ne jave da ti je, jadna moja majko, sin Mujo slavno ubijen na fronti Galiciji dzaba dzabten na bozijojej pravdi.

Da ti znadeš, mila moja majko, kakve su liticu Pijavu vodu u tjesno korito sakovale, plakala bi, majko, kao što sam muškom suzom plakao i ja tvoj sin Mujo, koji se biljezi infanterist Mustafa, iz regimente beha draj kad su mi pištaljkom i psovkom naredili da odjem uzbrdo da se popnem ili poginem kao što s izginuli toliki moji jarani vrištedci i alacuci a natrag u bezdan u Pijavu padajuci.

Klali smo se s Talijanima nekoliko dana i nekoliko noci a insan se ostrvi pa ko nikad ni mrava nije zgazio uhvati ga nekakva huja pa šturmeserom bode li bode a oficiri samo podjaruju prijete i mole a komordzije rum i hljeb na rukama ti u šicerkete donose.

Moj brat a tvoj sin Salko je alahrahmeteile, kad je u špitalju vidio dokle su obje noge odbijene zaklo se sjedecke u postelji svojom bajunetom. Numanbeg je cuksfirer vele udavio je neku zenu i sad nosa zlato oko rebara. Za tvoja dva brata ne znam ti reci.

Onaj moj jaran Jozo od Tuzle prebjegao je na Galiciji Rusima zvao je i mene ali ja ne smjedoh ko velim vlah ovo vlah ono a za ovog barem znam da ce me hraniti dok se za njega bijem. A što mi pišeš za Zulfagu da se podobrio znam ja t vide oni da se sve tumbe okrenulo pa se boje kad se mi s fronte vratimo kivni i ozlojedjeni da cemo svidjati racun po racunu...

Draga moja majko, hoce li ti ovo pismo stici prije mene ili ja prije njega ne znam jer je sve gotovo i sve se skršilo i u pometnju zavitalo. Taman sam ja kroz vatru i vrisku i jauke pronosio bajrak da ga pobodem na najvišoj koti ispred nas, kad se naši rastrcaše - vele, udri oficire majku im njihovu švapsku, svršeno, bjezi vojsko kuci. Bogme pobismo ih onako dvadesetak onako bez kuršuma a Numanbeg poskida sa sviju prstenje i zlance satove i lance i sve im pare potrpa sebi u dzepove veli - pravde nece biti nikad a zlato je uvijek najjaca sudjaja.

Ja ne htjedoh nešto mi se gadi s mrtva uzimati svejedno što znam da u kuci nemamo ni pedalj ponjave. Da rahmetli babo ne popi ocevину imali bismo i mi ali šta ceš sad cu ja ako bog da kuci pa ce biti i hljeba i zejtina i tebi cu nov dušek da narucim i topal jorgan i dbar kahveni takum. T sjedi, mila moja majko, a ja cu u rudniku ili na gradjevini nadnicu zaradjivati snage ja imam za trojicu iako me stalno nešto oviš krsta ziguca ali to je sigurno od rovovske vlage.

"... pa molim Cijenjeni Naslov, odnosno gospodina Mehmedbega Uvaliju da me izvoli primiti na posao, na gradjevinu ovdašnje uprave pilhane Uvalija i co..., pošto sam ostao bez posla kad je prestao rad na šumskoj štreki Ajzler - Ortlib gdje sam radio kao tucac

kamena i na podzidama. Uz molbu prlazem i uvjerenje da nemam ni kuće, ni zemlje, niti bilo kakvih prihoda i drugo, prilazem Cijenjenom Naslovupreporuku volecijenjenog Hadzi Numanbega Pilavije, mog rodjaka po materinoj liniji.

Ostajuci u nadi da ce mi Cijenjeni Naslov udovoljiti molbi kako moja zena i boleznjivo dijete ne bi polipsali od gladi, izrazavam svoje najdublje poštovanje... Mujo Dermic ovdašnji... Eto, Mujo, napisao sam ti molbu."

"Hoće li upaliti, gospodine biljeznice?"

"Mujo, Numanbegova preporuka je glavna..."

"Majku li mu lopovsku!"

"Ali gospodin Numanbeg te preporucje!"

"Ah, što gane zbdoh na Pijavi. Hajd' daj to! Koliko je tvoje, gospodine biljeznice?"

"Dvanaest dinara."

"Dvanaest? Evo tebi sedam, pa da smo kvit!"

"Daj sedam! I, nosi se u vrazju mater!"

"... vas vaš otac gosodski i krvopijski!"

Ne dadoše.

Ne daju, gospodine i potovani druze Mitre, ne daju mi ni privirjeti pilani, akmoli raditi. Još se Uvalijin sin, onaj mladji, kopile, izvika na me, veli,

šta hoće opet? Što od crvenog Mitra ne tražiš? Radio si fino na balvaništu, cetiri stojena mjesec, moj brajko, mogao si u suhu i vrucu da poziviš dok capinom uzmogneš micati, a ti - jok, majcin sine, nego medju buntovnike, u štrajk, u revoluciju hoćeš!

Tako me kopile Uvalijino izruzi i izrezili i sad mi, evo, plamenovi lizu uz obraze. Može mu se, paskovicu, svezali su se zenidbom i ugovorima Uvalije i Pilavije, ništa im ne može nauditi.

Šta cu sad, druze Mitre?

Znam ja, Mitre, druze, šta je to klasa, šta je sindika, a šta bratinska blagajna, sve ja to ovdje pod rebrima nosam. Mozda ja ne bih ni bio tako sigurna klasa da me dzandari Fejzo i Komšić ne prebiše u izbi pod opštinom za ono što sam vikao protivno redu i zakonu, ali kad me oni počeše gnjeciti, naljutim se ja na vladajucu gospodu posve. Sve ja to, kazem ti, evo ovdje pod lijevom sisom imam i drzim, necu ja biti bijela dzigera i nevjera, pa otici komandiru i potpisati ono... znaš, da su me kao drugi nagovorili i da necu više. Ja sam samog sebe nagovorio za sindikate i štrajk. I opet cu, ako bog da, kad god vi, komunisti, zakuhate. Ali šta cu i kako cu sad, de ti meni reci!

Ja dodjem kuci, pec hladna, zena na podu sjedi, od gladi jedva glavu podigne, mene da pogleda. Ne kori ona mene, bože sacuvaj, ali me njene upale oci potaju šta cemo... šta cemo? A to je teze nego da me sjekirskim šicama u celo udara. Soba prazna, stvari nemam da prodam. Uzajimao sam, vratio nisam, nemam odakle. Sad ni uzajmiti ne mogu. Ma, zena i ja bismo nekako izdrzali. Ali imam djete od tri godine, a i drugo, da oprostiš, zena pod pojasom nosi.

Šta cu sad?

Nigdje posla, ama neće niko da me zovne zahod da mu ocistim ili drva da nacijepam. Glad ce mi celjad podaviti, a meni ne ostaje drugo nego da se svojim kaišem o banderu objesim. Hvala, hvala, baš odavno nisam zapalio. Mmmm, ala miriše!

Jah, šta ceš!

Hvala ti, Mitre na duhanu i na lijepoj rijeci.

Ako nemaš gdje nociti, a ti - hajde k meni, ispruzicemo se jedan kraj drugoga, ali te nemam cime pogostiti, niti truni brašna nemam... Maka srobom i zemljom da se zalozimo! Ako to neceš, onda - da si mi zdravo, druze Mitre, evo ti ruka, valjda ce bog dati da i naša klasa pobijedi. Ako se to desi, ostavi meni jedno mjesto u našoj radnickoj i seljackoj policiji, molim te, imao bih volju da ja nakratko svezem i Uvaliju i Numanbega i Osmanbega Pilavij i dzandare Fejzu i Komsica, pa a ih ja pštinskoj izbi priupitam za junacko zdravlje.

Veliš, docekacemo, samo treba izdrzati?

Ee, moj druze Mire, ti nemaš djece.

a u pet nas podignu, zahajacu na nas, pa hajd' da se svrši na povici, nego-kako koji stigne, cokulom ili šakom udari, a vicu samo da starješine cuju kako su im podredjeni revnosni

svinjo,

razbojnice,

ološu,

ali valja ocutati, nije moje da ovo zvjerinje na još zešci gnjev izazivam.

U pet nas podignu i potjeraju, pa klopavamo kroz varoš, a po ulicama je još sucu mrak, magla i prljav dim iz fabrika, idemo na kamenolom, kamen im se svima o vrat objesio, ako bog da, tamo i kobajagi rucamo, pa opet lomi kamen i nosi, zile u preponama da popucaju.

Pred mrak nas vrate i ugnaju u hodnike, a to su mracni i zeleni i memljivi prolazi, i šta cuješ - samo zveket gvozdja, hod drvene obuće po kamenu, i psovku, joj, toliko psovke i svakakve druge gadosti, za citav rat nisam cuo koliko ovdje za dan.

Draga moja Rabija,

da sam znao šta me ceka, zaklao bih se davno prije nego što sam tebi prvu rijec progovorio, da te ne pripasujem uza se i uz svoju sudbinu, od samog cembra izatkanu.

Dan se nekako i preturi, ali noc, jooj, kolika je noc kad je nebo više tebe iskrizano gvozdenom rešetkom, meni moji cimeri vicu, de, Mujo Deremicu, i mi imamo zene i djecu, pa opet na vrijeme lijezemo, valja sutra irgatovati, a ja se propnem, za rešetke uhvatim, celo na studenu šipku naslonim, pa placem i šapatom dozivam tebe i našeg sina Redzepa, kako li ste mi, jadni moji sirotani, i mate li makar suha hljeba.

Što mi pišeš da se u Hadzi Numanbega Pilavije rodio sin i da mu je nadjenuto ime Abdulah, i da ti u njih ribaš i rublje pereš i svakojako služiš, ti, draga Rabija, radi kako znaš, samo - to naše siroće prehrani, ali nemoj da bi se šalila pa onu mrcinu Hadzi Numanbega šta vezi s mojom robijom molila. Ja cu svoje godinice u ovom zindanu odlezati, a kad se vratim, oo, kad se vratim...!

Tako do u gluho doba noci stojim uz rešetke i cvilim i dozivam vas dvoje jer ja više nikog nemam. A tebi, ako zivot dodija mene cekajuci, a javi se kakva mušterija, ti idi, od mene ti prosto bilo, ali ne vodi mi sina u tudje ruke, i na tudje ognjište, svaku njegovu suzu bi

kapljom svoje krvi platila, bi - ovih mi ociju, svejedno što si mi za srce prirasla, znaš već kako sam ti nekada govorio. Ako podješ, sotavi sina mojoj majci. Jer on ima samo jednog oca, Muju Dermica, a samo cu ja kojecemu moci da ga naucim, to jest, šta je šta na ovom svijetu, šta sam ja, ta je Numanbeg Pilavija, i njegova braca i njihovi prijatelji Uvalije i ko je dzandarski narednik Fejzo, koji mi je bubrege odbijao kruznom zatvoru tri puna mjeseca pod istragom.

Pismo ti šaljem po ovom mom dobrom prijatelju koji je svoje odlezao, pa ide kuci. O ovom svemu ti meni nemoj ni rijeci, ovdje u upravi zaviruju u naša pisma, boje se kakvog dogovora i pobune. Ali neka zaviruju, u moje srce zaviriti ne mogu, a šta se u njemu kuha i kakve se gorke osoke iz njega cijede, znam samo ja. A znace i svijet kad jednom naša borija svirne.

Eto, tako draga Rabija, o meni ne brini, akko mi je, tako mi je, moje je - danju u kamenolom, a nocu na rešetke da placem i vas dvoje uzalud zazivam. Ti se pricuvaj ove zime, opasuj se oko krsta cim bilo i gledaj da ne kisneš, imaj na umu svoj kašalj. A sina mi Redzeka pripazi dobro dok mene ne puste, a kad se ja vratim oo kad se vratim...

Preko mutne vode

Govorio je meni moj babo Hadzi Numanbeg Pilavija:

sine Abdulahu, magarcino moja nedotupavna, od tebe se ni metar cestite oplute za opanke ne moze isukati. Toliko vrijediš. Šta god radiš, brzi s ti kuskuni od samara. Ali ce tebe tvoj babo pretesati u domacina, hoce, tako mi ove šake i koca u ogradi. Pa ceš ti, sine, cinovnik da postaneš. Mjesecna plata, mada nije nešto narocito, tece sigurno, treba samo Boga da se bojiš, starijeg da štuješ, nadredjenog da slušaš.

Biti cinovnik,
velik je rahatluk.

Cutiš,
pišeš,
cutiš,

hartiju mrciš,

a hartija drzavna, i tinta drzavna. Cvrljaš što ti narede. T je sva mudrost i napor. Rgvac ne može biti, ne znaš sticati nešto iz necega. Politikom se ne smiješ baviti jer si prebrz na jeziku, zavadio bi se s vlašcu prvog mjeseca, pa bi morao ili na robiju ili u hajduciju. Za kakvog ucenjaka nisi, debele gubice i nemirne oci otkrivaju da bi sve citabe prodao za jednu sisu puštenicku. Marš u kuhinju. Biceš cinovnik.

Moj otac Numan rodio se u begovskoj kuci koju s davno prije opustošili ljenost, ajnc, saz i šljivovica. Beg je postao rodjenjem, a bogat - kad je shvatio da je titula prazna prica, ako je ne prati moc sadrzana u kasi. Na talijanskom frontu zadavio je nekog i kuci donio kesu zlatnika. Nisam se još bio rodio, niti sam mogao biti neko nad njim da sprijecim to grabezno umorstvo. Na agrarnim obligacijama nepismenih aga i begovskih potomaka zaradio je cetiri miliona u srebru. U nekoliko sezona izvarao je sprecanske seljake na

šljivi i zitu. I upropastio najjacu trgovacku kucu u varoši - Alijagic i Sinovi, otevši joj najprije trzište, a onda i kapital, do posljednje belenzuke na ruci najmladje snahe Alijagica. Orodio se s Uvalijom i co., vlasnikom pilane i veleposjednikom. Ja sam se pojavio kad je Mujo ermic, ota Redzepov, tamnovao prvu godinu. A covjek, kad se tek rodi, priznacete, nije sposoban ni da jaukne zbog nemoci da sam bira roditelje, kamoli da se bije protiv njihovih nedjela.

Bila mi je jedanaesta kada je otac otišao u Meku na hadz. Plakao sam, jer je to i majka cinila. U jedanaestoj covjek još ništa ne zna o licemjerju odraslih.

Kada sam odrastao dovoljno da uzmognem izreci protest ili rgalicu, moj otac je u meni i oko mene bio takva srahobna svemoc i sila da je svaka polunamjera otpora bila kukavna i smiješna. Izlaz sam morao traziti u temeljitoj pobuni. Kad je zaprijetio da ce me strpati u smrdljivu grunтовnicku kancelariju, rekao sam mu da ja to ne zelim i da sam odlucio studirati... recimo - aviotehniku. Moj otac hadzi Numanbeg Pilavija iscimao je oba moja uha, ozdiao mi tešku gazdinsku šamarcinu i rekao - magarac jedan, ili ceš sluziti, ili te nece biti. I neka ti Allah podari bolju pamet! Odgovorio sam mu da cu ga zivog zajedno s kucom daci u vazduh dinamitom. On je posegnuo za puškom na duvaru, a ja sam pobjegao svom Redzepu, sinu Muje Dermica, onog Muje koji je umro od tuberkuloze kostiju dobije na robiji. Zamolih Redzepa da me smjesta primi u komunisticku partiju Jugoslavije i da mi dadne deset kilograma dinamita iz kakvog kominterninog magacina. Ja molim, nesrpljiv da dignem u vazduh svu burzoaziju svijeta, a moj Redzep smješka se superiorno, obradovan što moze da pokaze svoju silu i pamet. Pljucne meni pred cipelu i kaze:

- Ti... u Komunisticku partiju? Ti si uhranjeni begovski gotovan. Ti misliš da je Komunisticka partija fudbalski klub pa mozeš tako... upisuj!

Ispricam mu, zadahtao, sukob s ocem, zakunem se na najdublju klasnu mrznju i objasnim mu kako je nastala moja odluka da se borim, do posljednje kapi krvi,

Redzepe,
majke mi, upisuj ili cu te udariti!

On se mršav i zelenkastocrn od hladnoce i anemije, još smješka:

- Ti si, Pilavijo, avanturist. Ti voliš samo sebe. Na druge znaš samo da se središ što te ne vole kao ti sam sebe. Bice ti dragi samo oni koji ti budu povladjivali. Ti ne znaš da voliš ili mrziš godinama, uporno. Tvoje poštovanje je labilna, školskom pedagogijom izazvana emocija koja ce splasnuti na prvoj teškoci. Tvoj gnjev je - cista sujeta. Ti si deklasirana pihitija. U najboljem slucaju - simpatičan mangup.

- Tako?

- Tako. I kakve to mirišljave cigare pušiš, sunce ti begovsko i burzujsko, dajder drugu svom, da zapalim. A tu kravatu ceš mi pozajmiti za veceras. Hašema je pristala da izidje.

- Na! A ti baš tako meni, je li?

- Ti znaš, Pilavijo, da ja ne lazem.

- U redu. Ali kad te jednom ubijedim u suprotno, izmlaticu te.

- Budeš li drukciji, rlo rado cu te pustiti da me prebiješ. Ali ne vjerujem da ce do toga doci. Ti si Pilavija.

- Pa i ti vučeš lozu od Pilavija.

- Moj otac je bio radnik, robijaš. A ja sam cista radnicka klasa.

Bio je stariji od mene za koju godinu. Zajedno smo rasli, zajedno se propušili i iste veceri prvi put poceli štupati gimnazijalke. Kad je prešao u zanatsku školu i procitao Iljina i Segala, postao je veeliki revolucionar, a ja njegova domaca burzoazija kojoj bez opasnosti od hapšenja i batina moze da prijeti i psuje.

Do svadje s ocem jedva sam se opirao zavisti što Redzep cvrsto vjeruje u nešto. A ja vegetiram rasut i mlitav. Bjezeci od oca, dobjegao sam njemu, svejedno što sam znao da

cu morati proci kroz trnjak uvreda da bih, za inat ocu, postao veci Redzep od njega samog.

Deseti je sat kako Dunja i ja stojimo vezani uz diree u avliji seoskog zapovjednika legije Avdage Hatemica. Ranjenog Redzeka trebalo je negdje smjestiti da lezi, da se lijeci i oporavi. Na mojim ledjima mogao je umrijeti od krvarenja i gladi. Pošao sam Avdagi, starom ocevom ortaku, ne znajući da se on vec dvije godine goropadi po okolini sa svojih nekoliko desetina pušaka.

Drijemz, bol i tupost poravnali su u meni muku i radoznalost. Slegao sam se u polusvjesno trajanje. Tonem, bjezim u spanosan san. Smrt je podnošljiva izvjesnost. Samo da pozuri. Cim Avdaga stigne, smislicu kakvu uvredu, samo da što prije izvadi pištolj ili izmahne sjekirom.

Negdje daleko, iza devet gora, iza devet voda ovog bola što me mlavi, uznemiruje me stid što je Dunja tu, što je svjedok mome porazu. Bez nje bih lakše podnio dronjke, nemoc, glup izgled. Pa i to što nazivam stidom javi se samo katkad, pa opet zgasne u glibaji bolne otupjelosti.

Dremljivi seljaci pod oruzjem sjede po avliji. Mrmore, nagadjaju hoće li biti kiše i da li je kukuruz ponio bolje nego lani. Samo nas mitraljezac drži na oku. Cini mi se da sam se nakad igrao s njim kad sam s ocem dolazio fijakerom našem dalekom rodjaku Avdagi Hatemicu. Jaci i okretniji, pomogao mi je da se popnem na trešnju.

Iz daleka udariše bubnjevi. Ide Avdaga Hatemic, sluga mu za njim kicena konja vodi. Utegnut u kaiše, s automatom preko prsa, u kadifinim cakširama s turom, u njemackim cizmama, a ja pamtim Avdagu - bijele pelengace, oputnjaci na golim prljavim nogama, trkom iznosi ponjavu mom ocu Hadzi Numanbegu i prostire mu je pod onu istu takišu, a zeni psuje lijenu majku što nije i za me, begovog sina, izvadila iz sobe još jednu ponjavu. Na crnim šakama seljackim drhturi nekoliko poludivljih jabuka tek urumenjelih, a mene sraha tog bradatog prljavog seljaka i njegovih ruku. I od straha, daveci se, pojedem trpke uzasne jabuke.

- Paa?- kaze nadmeno stojeci preda mnom, krijuci bic u ruci za ledjima.

Cutim.

- Ti si Hadzi Numanbegov?

- Jesam.

- Šta si trazio ovuda?

- Mislio sam... ovaaj... da se sklonimo kod tebe. Nisam znao da si to.

- Pa, mater ti tvoju begovsku, šta si mislio da sam ja pa da se sklanjate kod mene?

- Ništa.

- Kako - ništa?

- Tako.

- Mislio - da ja hranim komuniste?

- Eto, sad - recimo, da nisam mislio.

- A da šta radim tri godine nego ubijam komuniste?

- Sad tek znam.

- Paa?

- Pa, eto. Ubij!

- Da ubijem? Naravno da cu ubiti.

- Možeš li bar pustiti ovu djevojku?

- Nju? Umlaticu je zajedno s tobom?

- Kako hoćeš.

- I ti baš tako... kako hoćeš?! Nije ti zao?

- Svejedno mi je.

- A šta si ti tamo... u tvojih?

- Porucnik.

- Je li još ziv Miloš Zekic?

- Ziv je.

- Aha! Oo, pa ti si ranjen!

- Ranjen.

- A gdje te raniše?

– U Crnoj Gori.
 – Znaci, i tamo si bio?
 – I tamo.
 – Jese li sami vas dvoje?
 – Bio je i treci. Nosili smo ga ranjenog od Zelengore. Njega smo i htjeli da sklonimo. Ali eto...
 – Pa gdje vam je taj?
 – E, to ne mogu reci.
 – Ostavili negdje u cestaku?
 – Ne znam.
 – Naci cemo ga, ne boj se!
 – Nadjite.
 – A gdje su vaši?
 – Ne znam!
 – Misle li skoro udariti ovuda?
 – Ne znam.
 – Znaju li oni da ste vas troje pošli meni?
 – Znaju.
 – Koja brigada? Šesta?
 – Ne znam.
 – U kojoj si ti brigadi?
 – Ne znam.
 – Kazuj, ili cu te sad ustrijeliti?
 – Ubij! I meni se zuri...
 – E, onda necu. Napati se još koji cas!
 – Moze i tako.
 – Pilavijo, hoceš li da javim tvom ocu i materi?
 – Javi, ali tek pošto me ubiješ. Nemoj prije!
 – Zašto?
 – Da vidiš kakav je Numanbeg kad sveti sina.
 – Pilim ja Numanbegu i njegovom sinu. Hm! A ti, curo, koja si ti?
 – Ja sam Dunja Jovic, clan Okruznog komiteta Komunisticke partije i clan delegacije poslate vama na pregovor.
 – Pregovor? Kakav sad pregovor?
 – Odvezite, pa cemo vam objasniti. Pismo za vas bilo je u mojoj torbi. Vaši vojnici su je uzeli, vidjela sam, papire su razbacali niz vodu. Odvezite, da pregovaramo!
 – Aa, ljudi, cudna zenska! Omere, ti ostani s mitraljezom! Vi ostali, izidjite iz avlije! Junuze, odaberi dva ovna, oguli i ispeci tamo pod hrastovima. Podijeli s raznja! Kozice razapni odmah! I, nemojte da bi koji vršljao oko kuce ili galamio, hocu da spavam. Tako!
 – Gospodine zapovjednice, a pregovori?
 – De, ne budalesaj, curo, jer ako te ozdijem ovim bicem, ispašce ti oba oka. Aah, što sam se umorio!
 Ode u kucu.
 – Zašto se smiješ - pita Dunja.
 – Zar se smijem?
 – Kesiš se. Ja se ovdje borim za nas... za Redzepa, a ti tako... zube pokazuješ.
 – Nisam znao.
 Nisam se smijao. Namrtvo premlacen, osjecao sam lice kao tešku bolnu kuglu obješenu o vilicne i ceone kosti. Kako se mišicje optereceno oteklinama ponašalo, ne znam. Pokušavao sam samo da se razorenim razborom probijem do objašnjenja zašto Dunja spominje pregovore, da odgovorim na zaprepaštenje otkud mi ovdje, kako je teklo sve to od jucerašnjeg jutra.
 Sjedjeli smo Dunja i ja a Redzep je jecao i na mahove grebao zemlju. Oduprt celom i noznim prstima, odizao bi tijelo u luku od tla i opet padao naglo cijelom duzinom. Iskezenih zuba zalijetao se da ujede zemlju što ne moze od nje da se otkine. Ali bi ga bol i nemoc ubrzo utukli u sitno trzavo klupko mesa koje cvili i jeca.

Štab Četvrtog bataljona s desetak boraca našli smo na Cvijetnoj vodi i prenocili s njima oko dviju vatara. Nismo znali gdje je brigada ni gdje je naš bataljon, ni da li ikako postoji. Četvrti je satrven na Miljevini. Ostatak se vukao za Trecom brigadom, dovde. Krjuci od nas, članovi štaba svadjali su se ko je kriv za rasulo. Pitali smo ih šta da radimo s Redzepom, ali - šta su mogli da kazu! Kao da su se cudili - toliko ranjenika ostavljeno, a ovi ovdje pitaju za jednog!

Onda je Dunja rekla:

- Kad bismo mogli da sklonimo Redzeka kod kakvog sigurnog seljaka!

Nekoliko dana vec ja prizeljkujem da to od nje cujem. Sam nisam smio predloziti, ali sam joj pricao o Avdagi. Sad sam cutao. Nisam htio da izlijecem, da ne posumnjaju da sam obradovan prijedlogom. Cekao sam. Redzep je jecao i povremeno pljuvao krv. Dunja je nestrpljivo nastavila:

- I mi bismo se malo odmorili, pa bismo potrazili naše. Pilavijo, zar ne poznaješ nikog u blizini?

Znala je da je seljak, domacin, neki dalji rod Pilavijama, blizu, dan hoda najviše. Pozurivala me, da potvrdim, molila ocima, grlom, koje uzalud pokušava da proguta pljuvacku, molila da kazem još štogod o dobrom covjeku Avdagi, kod koga smo nekad davno moj otac i ja jeli u gostima.

Sjetio sam velike pogace u crnim rukama Avdage Hatemica, mirisnog hljeba što se puši, i Avdaginog srdacnog nutkanja da otac i ja što prije umocimo okrajke pogace u medonosno sace preliveno mladim kajmakom. Stoji on pred nama srdacan, raširenih ruku, snazan, cist, siguran prijatelj... zove nas. Zove sve putnike, sve zeljne hljeba i meda. Ispricam Dunji kako sam s ocem jeo za Avdaginom sofrom na travi, pod krošnjama takiša. Dunja je plakala od nemoci, od srdzbe, od nesrpljenja da što prije pograbi komad seljackog hljeba.

Redzep je grebao zemlju i rezao postrance pljujuci sukrvicu i izgrizene travke:

- Vidim, odlucili ste. Izgubili ste prisebnost. Ne mogu se oduprijeti vašoj odluci. Predlazem: Pilavijo, ispali mi dva metka glavu. Evo, napisacu potvrdu da sam odobrio taj postupak. Ispali, uzmi moje dokumente i - bjezite. Ili idite tom seljaku. Šta je, neces? Onda - mene sklonite negdje u paprat, dobro sakrijte, s ove strane rijeke! A vi prethodno dobro ispitajte ko je taj seljak. Cuo sam tvoju pricu. Pazi se, seljak je bio ljubazan prema tvom ocu jer ga se bojao. I ulizivao se tebi da bi se dodvorio ocu. Sari trik inferiornog seljaka. Ne gaji iluzije o seljaku. Ti nasjedaš svojim gimnazijskim gledanjima na seljaka - domacina...

Branio sam se:

- Ja i ne predlazem da idem njemu.

- Ja predlazem - viknula je Dunja. - Šta si uzeo tu frazirati? Ako te Pilavija nosio jedanaest dana na svojim ledjima, nece te valjda sad predati... ne znam kome. Ja zahtijevam. Ja ne mogu više ovako... Ubicu se.

- Pilavijo! - stenjao je Redzep. - Jesu li tebe kad tukli seljaci? Nisu? Mene jesu. Ja im ne vjerujem. Dakle, mene ostavite negdje dobro sklonjenog. Ti mi daj svoj pištolj, gurni metak u cijev, dršku mi lijepo namjesti u šaku! A vi idite! Idite do djavola! Preporucujem vam ipak da polako, oprezno ispitajte!

Tako je spasao bar sebe da ga ne unesemo u selo, Avdagi u ruke.

Sitnjez prisjecanja rasipa se. U teškoj otupjelosti izvjesnost smrti ne postavlja nijedno pitanje. Cak ni to ko je od nas troje kriv. Zamolio bih nekog da ubrza kraj. Ako ne moze, ništa zato. Je više ne razlikujem renutak od beskrajja što se zove cekanje. Umrtvljen u bolu, ravnodušno podnosim uzas.

Mozda sam se i nasmješio. Vjerovatno sam pomislio - kako to sad ne osjecam ni onaj svoj pilavijski nagon da pred djevojkom igram, da igrom spasavam ugled, a i sebe od nevjerice u se. Ne, cak ni to. Ni glad, ni zedj. Niti ijednu ranu ili oteklinu pojedinačno. Ne osjecam ni Dunjino prisustvo. Ona više ništa ne znaci mojim culima i opustošenom pamcenju.

Opuštam se, savijam koljena.

Drago mi samo što me ništa ne sprecava. Cak ni stid.

Stojim sam, gluh i tup, i padam u san, u ništavilo. Nosnicu poce da draška tanak dašak mirisa moje u znoju istrule košulje. To je moj miris, znan i drag. Ali se miris izgubi u bolu ozlijedjene rskavice.

- Zašto me ne pitaš, Pilavijo? - cujem, ili sam sebi kazem, ili uhvatim komadic necijeg davnog pitanja u svjetlacu prisjecanja. - Zašto me ne pitaš što sam izmislila pregovore?
- Kakve pregovore?
- Zar nisi cuo šta sam rekla banditu? Okreni se meni, moram tiho da govorim. Tako! Zašto me ne pitaš o pregovorima?
- Ah, sad se sjecam. Paa, radi šta znaš!
- Misliš li da cu uspjeti?
- Ne znam.
- Šta ti je?
- Nije mi ništa. Boli, spava mi se...
- Ti nećeš da me podržiš?
- Kako to... podržiš? Ne razumijem.
- U tome da nametnemo banditu pregovore.
- Svejedno mi je.
- Zar ti je svejedno hocemo li ostati zivi...?
- Ubijen sam.
- I za Redzepa te se ne tice hoce li skapati tamo... preko rijeke, u paprati?
- I to.
- Pa kog djavola si ga nosio od Sutjeske donde, jedanaest dana?
- To je drugo.
- Pilavijo, hocu da znam - zašto si ga nosio?
- Mozda za inat njemu. Ili sebi. A mozda nije zato. Pusti me da cutim. Spava mi se.
- Glupost, ti moraš zahtijevati pregovore!
- Dunja, radi šta znaš. Meni je svega dosta.
- Ma kako možeš tako... svejedno ti umrijeti... kao govece... kao tupoglav idiot... kao... Pilavijo, ne smiješ tako, dodji sebi, cuješ li? Jesi li pri svijesti?
- Cini mi se. Ali ti govoriš mnogo... i iz daleka. Sve je tako gluho. Sunce mi smeta. Boli me od te svjetlosti. I od tvog glasa me boli. Preoštar je. Zveci.
- Ja šapcem.
- Mozda.
- Pilavijo, pogledaj me! Je li istina ono što si mi govorio u pojati? Heej, ne obaraj glav, slušaj! Ono... kad smo lezali, sjeti se!
- Sjecam se. Rekao sam ti, kad se rat svrši, odvešcu te kuci, moja majka ce nam prostrijeti gospodsku posteljenu, a mi cemo leci na pod, pokriti se našim šinjelima, umjesto na jastuku, spavaceš na mojoj mišici... To sam rekao. Reba li da se stidim toga? Zašto me o tome pitaš?
- Misliš li i sad tako? Gledaj me, heej! Misliš li?
- Sad ne mislim ni o cemu. Ne mogu. Boli...
- Mi moramo da zivimo, Pilavijo.
- Kako hoćeš.
- Ne tako, ne smiješ. Najgore smo preturili, Redzepa smo iznijeli, koliko dana si ga nosio na ledjima, ti si junak, Pilavijo, odupri se, digni glavu, gledaj me, ne smiješ tako! Zovi onog bandita i reci mu da si ti poslat da pregovaraš... Ako pristane, izmisli nešto... šta ti je, pa ti uopšte ne slušaš!
- Slušam. Molim te... ne dosadjuj!
- Ti si lud. Heej, mi moramo zivjeti. Redzep je u nesvjestici. Rane treba isprati. Probudi se, covjece. Misli na Redzepa!
- Dosta mi je Redzepa.
- Šta kazeš? Dosta ti Redzepa? Ti ne znaš šta govoriš. Nosio si ga jedanaest dana, a sad tako...
- Ja sam nosio sebe. Mozda bi se ubio da nije bilo njega na grbaci. A šta ako sam ga ponio iz straha da ne ostanem sam?
- Ti buncaš, casna rijec!
- O Redzepu necu više da cujem.

- Ali ti si ga nosio toliko...
- Ja njega nosim od sedmog gimnazije.
- Ne razumijem.
- Nije vazno, Dunja.
- Vazno je. Govori! Najvaznije je da govoriš.
- Ne mogu da govorim. Ne pitaj dalje, hocu da odrijemam. Dojadio mi je sve. Dojadio mi Redzep... ah, taj Redzep, od sedmog gimnazije, ozbiljno ti kazem.
- Tako dugo se mrzite?

Nervirala me njena radoznalost više nego zujava muha koja odavno oblijece oko sasušene krvi po ocnim kapcima. Zašto zapitkuje, zašto nasrce, zašto me opsjeda svojim prisustvomkad sam i od njega pobjegao! Boli me od sjećiva njenog glasa, koji hoce da me istjera iz tuposti i šutnje u koje sam se smjestio kao u logu od hampamuka. Ne zelim da govorim. Ne zelim ništa da znam. A to - sa Redzepom, mozda je pocelo mnogo ranije. Ne mogu i necu da se prisjecam. Lakše mi je ovako, bez njega i bez Dunje, bez svijesti, bez misli.

- Zar se vi tako dugo mrzite? - Dunja je uporna. Nametljiva. Moram je odagnati. Razdrazen, glasno pljunem.
- Mi se ne mrzimo. Samo, ja njega podnosim. Ne mogu više.
- Jest prлично arogantan, bezobziran...
- Nije on ni arogantan, ni bezobziran.
- Nego?
- Tezak mi je, eto šta je...
- Pricaj! Vazno je da govoriš, cuješ li? Zašto!

Šta joj je naspjelo da tako insistira? Psovao bih, naredjao bih joj dug lanac grubosti da je izvrijedjam i ucutkam. Nemam snage da slozim tri recenice. Misao lipsaje u zaboravu. Dunja moli, Dunja naredjuje, zašto joj je toliko stalo da sazna o meni i Redzepu, jesmo li se baš mrzjeli ili sam ga ja samo podnosio, ili sam sve to sad izmislio da bih imao razlog da budem grub prema njoj, ili da se otresem njene nametljivosti?!

Zazinem da opsjujem, okrenem se, u njenim velikim ocima, raširenim pred plac, ili jauk, toliko je molbe i gladi za odgovorom da se zacudim. Cudjenje zamreška prvu toplinu u meni. Dunja se vrati meni preko ivica moje ravnodušnosti. Toplina i stid usvilaše u me. Moram joj reci, moram, ali sam još nemocan da dosegnem šta ona u stvari ocekuje od mojih rijeci. Moram da pozurim. Moram govoriti. Šta hoce? Otkad je to izmedju mene i Redzepa? Moram odgovoriti. Da pocnem! Polako cu...

- Njegova majka radila je u našoj kuci. Mene nosala, pitala me, vezala mi prvu ljuljašku o orah u bašci. Redzep je bio stariji. Uvijek je bio stariji i iskusniji. Dunja, razumiješ li me? Jedva micem vilicama. Ne mogu da dovršim teze rijeci. On je mene uvodio u igru, ali nikad nije dozvolio da zaboravim njegovo starješinstvo.

Nosio je moje kapute i košulje, spavao nekad sa mnom na istom dušek. Bio je pošao u gradjevinsku školu, pao je u trecem, nekako se ugurao u zanatsku školu, a onda je iznenada sebi uvrtio u glavu da je on prava radnicka klasa, a ja burzujski sin koji... da ti ne pricam dalje, Dunja, vilice su mi razglobljene, umoran sam, zaspacu ovako uz direk.

- Govori, molim te, uzasno mi je stalo so toga da te cujem...
- ... a kad sam postao od njega jaci i okretniji, podsmjehivao sam se njegovom ocajnom naporu da zadrzi tu prividnu nadmoc nada mnom. Naše svadje i prijateljstvo mijenjali su sadrzaje kako smo dozrijevali, ali je njihova temperatura ostajala ista. Mirili smo se brzo, u stvari, ja sam popuštao krijuci podsmijeh, a on mi je, vjerujuci da je ko zna koji put pobjednik, velikodušno praštao.

Smetala mu je moja nezavisnost.

Ja s podsmijehom nisam smio ici daleko. Bio je preosjetljiv. Nikad, ni u najžešcoj svadji, nisam ga uvrijedio. Znaš - bilo me je stid što sam ja sin svemocnog Hadzi Numanbega, a on... siromah... bojao sam se da mu i jednom kretnjom ili rijecju izazovem sumnju da i ja mozda cuvam tu razliku, makar i nesvjesno, oprosti, mozda izmošljam, blebecem koješta, ne znam ima li ovo ikakav smisao, ti sigurno nešto drugo ocekuješ...

- Ne, ne, baš to. Samo, ti govoriš sve brze, sve nejasnije...

- Cudno, i meni je, izgleda, sad stalo da ti to kazem. Dunja, šta ono?... ah, da! Kivan na me, nazivao me uhranjenim begovskim gotovanom, a on je bio - po njegovom, prava radnička klasa. Smješkao sam se, znao sam koliko je on daleko od mentaliteta pravog industrijskog pobunjenog najamnika. I koliko sam ja od svog oca dobio batina, koliko sam mrzio kucu i to prokleta porijeklo. Izgleda, prebili su mi vilicu, onaj s ulojenim fesom ima ogromnu pesnicu. Pih, boga ti, još jedan zub ispade! Ala su me namlatili!

Pitao sam ga kao sekretara aktiva SKOJ-a kako bi bilo da bubnem eksplozivom medju varošane koje je moj stric, kotarski predstojnik, sazvaio u dzamiju na dogovor, u stvari da ih zove pod oruzje protiv ustanika, pitao sam ga, on se oduševio, ja sam u dzamiji isključio svjetlo i u nabijene redove tjelesa bacio dvije limenke s ekrazitom. Napravio sam toliku guzvu da su i Nijemci u kasarni dignuti na uzbunu. Sutradan, Redzep meni - ti si anarhist, trockist, individualist, ti si i mene zaveo svojim burzoaskim anarhizmom, to da više nisi ucinio, drugovi su to osudili. Zaprepastio me tim obrtom. Ocutao sam.

U redu, to je prošlo.

Jednom Mjesni komitet odlucio da se zapali Uvalijina pilana. Da dodam, u sjeci i obradi imao je i moj stari ulozenih oko dvadeset miliona kuna. Paljevina se pripremila negdje mimo mene. Ja sam postavljen samo kao osmatrac na glavnom putu.

Cekam ja od osam uvece do jedan po pola noci, cekam u šancu, napola lezim, kiša lema, poda mnom bujica raste, cekam, kad oko jedan dodje drugar, veli - akcija odgodjena.

Ja sam imao sve propusnice, mogao sam uci u pilanu kao i moj otac. Udjem, uvucem se, sinem s kamiona kantu nafte, polijem talašiku na sporednom izlazu iz mašinskog odjeljenja i zapalim.

Do ujutru izgorjela je mašinska hala zajedno s odjeljenjem gatera, balvani, trenica... Otrcim Redzepu da mu se pohvalim, a on na me - kako si smio mimo partijsku organizaciju? Ako je zaključeno da se odgadja, onda se odgadja, razumiješ li, anarhisto, burzujski mamlaze, sto ti bogova... i tako... satima. Dva mjeseca kasnije dobijemo sa slobodne teritorije bilten. Citava strana - pohvala varoškim komunistima što su spalili pilanu. Redzep na sastanku cita, i - zamisli... ni pogledom da mi prizna podvig, nego - eto, vidite, drugovi, šta rade naši slavni ilegalci, tako morate i vi, narocito vi iz boljih kuca koji još imate izgradjen klasni osjecaj!

Spremao sam se da ga gdje u sokaku išamaram. Prevagnulo je ipak sazaljenje prema jadniku. Nisam ni jednom rijecju prigovorio.

I u odred se preda mnom hvalio kako je on iz one organizacije koja je zapalila pilanu. Kazem mu ja - zašto ne spomeneš onog ko je to ucinio, a on meni - kud bi radnička klasa stigla ako bi odvajala individualne podvige jedan od drugog! Uspjesi su zajednicki. A ne kao u burzoaskoj istoriji - ovaj, ucinio ovo, onaj - ono.

Zalio sam ga što je došao dotle da ne primjecuje vlastita ponizavanja. I dalje smo drugovali, on se kraj vatre zavlacio meni pod cebe, i spavao, koljena zgrceni pod bradu, drzeci obje ruke meni oko vrata do budjenja. Dunja, meni je dosta Redzepa, stvarno, neka ide do djavola, nemoj pokušavati da me na bilo šta nagovoriš upozoravajući na njega, dosta mi ga je. Ja sam bio idiot što sam dozvoljavao da se sve to razvije u njemu. Trebalo ga je sramotiti pred cetom, pred bataljanom, na vrijeme, a ne... boga ti... ako je neki od starješina ucinio nešto za pohvalu, on trci njemu da mu to kaze, a kazivao je to vrlo vješto, ali nesvjesno vješto, instiktom namucenog siromaha koji laskom izbjegava otvorenost, odnosno još jedan napor i bol više. Iskreno se divio starješinama, širio mit o pojedincima, a prema podredjenima se ponašao kao da je on jedan od tih starješina s pravom na mit. Mislim da on nije ušao u Partiju kao licnost. On je pobjegao u poslušnost višima da bi mogao zapovijedati mladima. Pošto je zbog vece revnosti uvijek imao cin više od mene, zahtijevao je da i ja gladim niz dlaku njegovu sujetu. Ja sam se blago podsmijavao.

Priznajem, ja sam od oca dobjegao Redzepu. Ali sam brzo dozrio toliko da mi je Redzep postao teret. Ili mozda lazem. Ne znam. Samo znam da mi ga je dosta... dosta, kazem ti!

Ne spominji mi ga više! Ne - bar u ovim posljednjim trenucima. On ce ostati ziv, a mi cemo biti zvjerski umlaceni, Dunja, eto, napricao sam ti... de, da malo otcutimo, strašno mi sijeva u lijevoj strani lobanje.

- Pricaj!

- Ne mogu više.

- Kako to da se niste nikada odvojili...?

- Jesmo, ali smo se razili, nalazili... ko bez koga nije mogao, nije mi jasno. Ja sam se odupirao njegovoj nasrtljivosti, ali ponekad... kao da sam zelio da ne uspijem u otporu. Da bih ga umirio, da bih ga uvjerio da moze uvijek biti siguran u me, ja sam mu se ponekad i svjesno dodvoravao... A mozda sam ja njemu bio potrebniji nego on meni. Ko je bio rana, a ko rumena pokozica ozdravljenja teško je zakljuciti. Kad je otišao u štab brigade, u politodjel, rjedje smo se sretali... Pa i tad koliko da se ispuši cigareta. Za svadje nismo imali vremena. Ali medjuzavisnost je vrlo brzo popuštala. Do Košura...

- Slušala sam bitku cekajuci tebe u podnozzju.

- Cetiri puta sam Trecu cetu dovodio do na kosu, ali - ali malakšemo na rovovima. Cetvrti puta pošlo nas je svega osamnaest. Toliko je prezivjelo prethodne napade. Protukli smo se ozlojedjeni do na kosu, hvatali smo se za vratove, ali nas odbaciše. Zaustavili smo se na Sutjesci. Snage nismo imali da se povucemo kamoli da još jednom napadnemo. I ba tada odnekud iz mraka pojavi se Redzep. Ja lezim u lišcu, daščem, oko mene leze ljudi, jedan cvili moleci da ga previju, a previti nema ko jer su bolnicarke izginule gore u kosi, grizem zemlju, dah da vratim, a on više mene stao, gura me cizmom u rebra:

- Naprijed, ko vam je dozvolio da se povlacite? Naprijed, strijeljacu!

Vidim, maše pištoljem što sam ga ja oteo od satnika i poklonio mu, moše, hoce da ubije.

A ja... a meni je, izgleda, to i trebalo. Razgoropadjen skocim, pograbim ga za jaku, gurnem mu cijev pištolje medju rebra i potjeram samog uzbrdo. On se osvrce, koprca se, prijeti mi partijskom komisijom i vojnim sudom, ali ja ga gonim, guram ga, nosim ga, samo gore, samo na rov, bojim se da sam se tada cak i glato smijao, Dunja, ne znam, cinilo mi se da sve svoje sudije, i oca, i bracu, i ucitelje, i Redzeka, i partijske sekretare, i partijske celije, tjeram pred sobom da i ja njih ispitam,

boga im njihovog, pa dosta vec toga terora, dosta tog tvog terora! - vicem ja njemu i nosim ga da mu zadnjicu izlozim vatri, da ga cujem kako dreci, jer sam se dosta naslušao kako brblja. Nijemac ga je ošinio rafalom iz automata tek kad se oteo i štuknuo natrag, vidjela si, ulazne rane su na ledjima. Snio sam ga pod pazuhom, na Sutjesci mu, u plicaku, oprao rane, s mrtve Savke skinuo košulju i previo ga... Tad si ti naišla.

Nisam ja njega nosio što sam se osjecao krivim za njegove rane, ne, ni sad ne smatram da sam ja kriv. Cini mi se da sam ti rekao - nosio sam ga jer sam se bojao da ostanem sam. Ne, nije ni to. Odavno sam ja mogao da zivim kao komunist i bez Redzeka. Nosio sam ga... tako, kao da iznosim sebe. Bez njega na ledjima, izgleda, ne bih ni ja imao razloga da izidjem iz onog pakla. Legao bih kao i toliki drugi i u potoku ili grmlju sacekao smrt, bio sam umoran i ocajan kao i oni koji su to ucinili, ali s njim na ledjima... morao sam ici. A mozda sam ja samo pred tobom igrao junaka, smiješno je reci da sam još jednim podvigom htio da ti udvaram, ali... ja sam gladovao za tvojim pohvalama, ne znam, mozda ništa od toga nije bilo pravi motiv, nego... onako, pograbio ga i ponio i - nosio...

Ja njega nosim preko ratajskih livada, sjecaš li se, ti izmakla naprijed, vec si bila na cupriji, Redzep na mojim ledjima poce da hropi, mislio sam umrijece, ne, htio je samo da pljune, bacao je sukrvicu pored mog obraza, bio je došao svijesti potpno, pljuje, pršti pjena meni po uhu i obrazu, pljuje, i zamisli šta mi kaze

veli - ...ah, Pilavijo, nisi smio sam da me ubiješ, nego si me isturio Nijemcima, mizerijo, ubico!

da si ga cula, zahtijevala bi da ga ostavimo, a uzmemo nekoga koji ce nas blagosiljati. A ja upeo, njega, samo njega - iznijeti! Iznio sam ga. I dosta mi ga je. Mrzim ga. Spopada me uzas kad cujem to ime. Dosta!

Ti hoćeš da zovem Avdagu, da ga prevarim kako smo poslani da pregovaramo? Dunja, nema svrhe. I ne pregovara mi se. Sve je to suvišno.

Cudno, kao da sam iznenada izronio iz duboke smrdljive vode, lakše dišem. U ovoj istoj avliji ja, begovski sin iz varoši, pokazivao sam seoskim vršnjacima kako se igra lopte, a oni, nepovjerljivi, Dunja, eno, onda je bila golštanga... ja sam skinuo kaputic i obilježio njime jednu stranu, a ovaj... sa šarcem, ovaj zelenooki, podigao je kaputic i objesio ga o granu rekavši da je teta novu haljinku stavljati na tle, nagazice neko, pa je umjesto njega stavio svoj izbušen olinjao fes. Kakav dan! Malo je sparno, je l' de? Bice kiše za koji sat. Lišce je u krošnjama takiša zamrlo. I pera kukuruza miruju. Omorina se spušta na polja, vidiš li kako su bišinske strane modrije nego inace. Da hoće to s nama da obave dok se nije smrklo, dok nije prokapala kiša. Ne volim mrak i blato.

- Zovi bandita! - kaže Dunja. - Zovi, ubijedi ga! Tebi će vjerovati, meni neće.

- Glupo je pocinjati. Mudar je on. I nema racuna da nas ostavlja žive.

- Zovi! Moraš. Moraš pokušati.

- Pusti me, ne moram više ništa. ah, kakav sam idiot ispao!

- Zovi!

- Dunja, molim te, ne zahtijevaj, ja ne mogu... ti radi šta hoćeš, ja se evo opet strmoglavljujem u san i tupost, lakše mi je tako, ne diraj me! Ti govori, lazi, svali sve krivice na me, kazi - ja sam te dotjerao dovde, izvuci se, pregovaraj, ja ne mogu. Oo, ljudi, ljudi!

Na tjeme nalijeze nebo, boje se gase, srdzbe i nade ispretane pricom gube se u obamrlosti koja me obuzima od nogu do ocnih kapaka. Ne želim ništa. Ne očekujem ništa. Samo neka me svijet ostavi na miru sa svojim razlozima održanja. Spuštam se, tonem cijelim tijelom u ravnodušnost. Negdje daleko biju bubnjevi uzasa. Smrt opominje na svoje prisustvo.

Dunja opet šapce, nervozno, brzo šušketu suglasnicima. Ne razumijem je. Ne naprezem se da je shvatim, jer znam šta hoće. A to je tako besmisleno. Neka govori, jadna moja Dunja, zalosno neobaviještena o našim šansama, da mi je, da imam bar toliko snage da joj kazem koju o nama Pilavijama, cija se loza, eto, svršava sa mnom u plitkoj blatnjavoj jami, pod hrpom suhog granja. Gdje li smo poceli i zašto? A što bih joj o Pilavijama znao reci? Ništa. a da li bi to bilo vazno?

Mozda bi bilo smiješno.

Eeh, Dunja, Dunja!

Cujem je, rijeci su joj razgovjetne, ali ne želim da se naprezem da im povežem smisao. Puštam ih da se u siktavim lancima vrata i da zvekecu oko lobanje, smješajući se kako ih nehajom vješt odgonim -

zovi!

zahtijevaj!

kukavica!

Nasmijem se. Rekla je kukavica. Ona misli da je Avdaga kukavica. Ee, Dunja, Dunja! Slučajno kazem:

- ...ti misliš, Dunja, da je Avdaga kukavica?

- Ne, ja mislim da si to ti.

- Ja? Šta si rekla? Ja sam... to? Ponovi sve, nisam dobro čuo.

- Ti si kukavica. Čuješ li, Redzep je imao pravo. Kad sam mu poslije one naše noci više Paprace pricala kako me ti voliš, znaš li šta mi je odgovorio. - Dunja, protrljaj oci! Pilavija jest hrabar i iskren, to je u redu. Priznajem mu da je povremeno i komunist, mada je češće samo simpatican mangup pod oruzjem. Ali on je samac, bez korijena, bez pripadnosti, on je otkinut, a ne pripojen. On je tašt. Poginuce da uvjeri druge u neku svoju hvalisavu tvrdnju, ali samo ako ga ti drugi posmatraju. Kad je sa, totalno je sam. Ne može podnijeti poraz. Sam pred teškocom, ili je kukavica ili zgranuta budala. - tako je rekao Redzep. I tacno. Ti si sad sam. Pred Avdagom. Prepao se bandita. Bježiš ispred njega u ravnodušnost. Prije umiranja ti si već leš. Oo, imao je Redzep pravo. Ti se bojiš Avdage.

- Kazi to još jednom!

- Imao je pravo. Šta je, šta se kesiš? Imao je pravo. Čuješ li me dobro? Imao je.

- Dunja.

- Imao je. Zašto buljiš u me? Šta je, neobicno ti ovo što si cuo? Znaš li šta je još primijetio? Pilavija je, kaze, kako ono... produkt klase koja je ekonomski copor. On ne može da se smiri u klasi koja je ljudska organizacija. Pilavija nema hrabrosti da pripada. Vidječeš, rekao je, ako ikad stane sam... pred smrt, a ne mogne od toga napraviti paradu... vidječeš šta će s njega da bude. Eto, sad si u takvoj prilici. Paa? Imao je pravo. Zašto ne viceš? Zašto ne izazoveš Avdagu da nas pobije? Zašto ne psuješ? Kad nećeš to, zašto ne pokušaš da ga prevariš? Radi nešto! Otimaj se! Urlaj! Još ne shvacaš? Još dreljiš u me? Sram te bilo! Oo, majkoo!

Zabezeknut, čekao sam da se napad hysterije slegne i smiri. Ali Dunja nije plakala, nije se trzala, gledala je u me ravno i smjelo kao sudija, prezirala me i zalila i, sasvim, sasvim lako krecuci glavom naprijed - natrag, potvrdjivala da se i ono što trenutno sad vidi slaze s onim što je malocas presudila, što je Redzep davno i do u tancine predvidio da će se desiti.

Imao je pravo?

Nije imao pravo - kaze ili tek zaustim. Ali ne mogu da izdrzim tezinu njenih velikih ociju, tuznih, sazaljivih ociju koje tuze i sude. Uzmicem, uvijam se, vrtim se, ali se ispred presude nema kud, poigravam, smišljam.

ahaa, Redzep! Znaci - on!

ah, bogu li mu njegovog, zar i ovdje?

Zar i ti s njim?

Znaci - još vam nisam dovoljno pokazao, je l' de, još sam burzujski, begovski, efendijski sin, covjek copora, tako, je li, malo vam što sam ucinio?! Ne date mi ni umrijeti bez trostrukog napora, bez truda za vas, za vaše zadnjice, za vaše hirove što ih nazivate kriterijumi, vi anonimusi,

a gdje ste vi?

a šta radite vi?

Nije,

nije nikad imao pravo, gdje je on da mu to kazem i dokazem? Kurva, bijednik, uvukao se medju nas, meni iza ledja, da se na me nabacuje blatom iz zavisti što nije kadar nikud sa mnom uporedo, jer ja mogu iz inata više nego on kad skupi sve dronjke svojih razloga, blebetalo jedno,

sad će on... sad ćeš vidjeti... vama boga i sunce strašljivo, sad, slušaj!

- Avdagaaa! - dreknem kao da me deru, a ja najblizeg rodjaka i domacina u pomoc zovem. Mitraljezac se prenu i skoci naglo okrenuvši cijev šarca prema meni. - Avdagaaa! Izidjider da te priupitam! - Poskakujem od nestrpljenja, ali - oo, zašto sam vezan, da mi je samo da skocim, da vidite kako skacem, da vam pokazem šta sam ja, šta je, tjeraš me da izazovem Avdagu da bih ti spasao zivot, zivi ti se, dušo, je li? A meni - ic! Gdje je ta smrt od cijje blizine ludite, vi ludite, a ja se smješkam, gdje je da se ponosam s njom po ovoj avliji, makar bila zemlja ili Avdaga, deset Avdaga s po deset mitraljeza u šakama, makar bila zemlja s tri planinska sistema u mišicama, ne bojim se, nije imao pravo, kazem ti. Vidječeš.

- Avdagaaa! urlao sam, vrištao pomamno, prijetio Avdagi korpusom, cijelom vojskom Narodnooslobodilackom i Kominternom ako nas ne odveze, ako nas ne pusti da pregovaramo, ako ne izadje i makar i ne pregovarali.

Avdaga se pojavi na kucnim vratima, ozlojedjen, nazuljanog obraza, češuci se ispod obašve.

- Šta se dereš, šta ti je?

- Odvezuj ili češ druge noci gorjeti!

- Kuš!

- Odvezuj i pocinji pregovore, inace cu ti zatrti rod Hatemical!

- Ne laj, ovo ti je posljednja icindija.

- Da mu udarim još jednu po zubima? - pita Omer.

- Hm! E baš mi pašce ne dade da zaspim! De, Omere, uzmi još jednog, pa mi njih dvoje prevedi u sobu! Samo pazi, kopile je još jako.

Jedan pored nas, mitraljezac Omer za nama, Dunja i ja se, iduci preko avlije, dodirujemo ramenima, ona zabrinuta i zbunjana naglim obrtom, ja veseo i bezobrazan, pošasavio od zudnje za ruganjem i prkosom. Pred kucnim vratima stanem.

- Izvolite drugarice, samo poslije vas!

- Šta ti je?

- Gospodjice, budite ljubazni, udjite! Gospodi iza nas se zuri.

- Ne pricaj! - opominje mitraljezac.

- Ti, magare, zavezi! - kazem i u trzaju pljunem mu u bradu. On lupa pesnicom po mojim pleckama, a ja nastavljam objašnjavati Dunji:

- kao što vidite, drugarice, drug Redzep vas je krivo informisao... da li bi drug Redzep cinio ovo... isto ovako... tvoj uceni revolucionarni Redzep... ta, prestani, zivotinjo, da me udaraš, jer, ako se okrenem pa te samo jednom maznem... aha, tu je znaci, gospodin Avdaga! Zeljela si da pregovaram s njim. No, onda ceš vidjeti kako Pilavija pregovara. Izvolite, izvolite, samo poslije vas! Ali, dok budem pregovarao s njim, nemoj da bi koju izustila, dobices po zubima od mene, tri ti ne treba, i tebi i njemu, tom tvom Redzepu, mogao sam mirno umrijeti ne muceci se ovoliko, ali kad vec izazivaš, onda i - gledaj!

Uvode nas u Avdaginu sobu, a meni psovke na usni otezale, cekam samo da stanemo, da se namjestim, da me upita pa da ga zaspem njima kad vec ne mogu batinama.

Avdaga sjedi na seciji, plecke naslonio medju pendzere. U cakširama je, bos, u tankoj od beza košulji otvorenih prsa, pred njim na stolicu u visini secije sahan s cimburom, pecenje, pšenichni hljeb, flaša s rakijom, fildzan, duhanska kutija, šibica, noz. Nasmijem se, ali - sebi. Ne izgleda nimalo protivnicki. Uzalud sam se razmetao i galamio. Opasnost ne lezi u tome što je on tvrd beskrupulozan razbojnik. Nije. On je seljak koji je nešta naumio, i nece odustati od te namjere. On je vec donio odluku o našoj sudbini, kao o datumu kosidbe - cetiri sedmice po Djurdjevu. To je prepreka. Neosvojiv bedem. Ne, glupo je vikati. Pred njim, domacinom, mudrim i sigurnim u se, vika je samo vrtnja nemocnog koji vrišti u pomoc.

Ulazim gotov ipak da pocnem psovati, a on još ljut, prelazi dlanom preko golog tjemena, mrk i snazan, tako obican i poznat Avdaga s ocevog cepenka, preplanuo na zetvi, dodvorljiv seljak koji meni sa crnim šakama pruza hrpicu trpkih jabuka, a koljac, lukaviji, prisebniji i pametniji nego ja. Nosnice pozudno uhvate pramen mirisa hljeba i masla, davni opojni miris materinskog ognjišta, - pa skoro da bih Avdagi nazvao selam i pomirljivo kao domacin domacinu, predlozio - de, brate, da se razidjemo kad vec u ovom ruznom šugavom vremenu ne mozemo da se sporazumijemo.

Ali seljak gurne Dunju, ona se odbije o moje rame, posrne, okrene se meni, ne zove da pomognem, ali me gleda još onako kao na direcima - imao je pravo, da znaš! Zazinuh da opsujem Avdagi, ali moradoh sacekati dok onne kaza sve legionaru - vojsku da rasporedi po kosi, taj na strazi kod mlina, taj kod Mustafine pojate, ostali u Kuničin šljivik. I da mu niko ne zaviruje u avliju. Na mitraljesca siknu kako to drzi šarac, ako moradne pucati po sobi najprije bi njega, Avdagu pogodio, tako ga je upravio. Tek pošto legionar izidje, zakrenu se nama.

- Smiješno ti nešta, Pilavijo? - pita rugajuci se.

- Ti.

- Ja smiješan?

- I glup.

- A kao... zašto sam ti takav?

- Tako. Praviš se vazan.

- Hm! Jaci sam...

- To ceš vidjeti kad za koji dan naidje divizija, pa te upita za zdravlje.

- Pilim ja vašim divizijama.

- Nijednu nisi smio docekati.

- Ne laj! Mogao bih ja tebe odmah i objesiti.

- Dunja, cuješ li kako prijeti? Hahaha! E jest budala! Kazi, zar nije lud? Hoćeš da me obješi? Pa, pozuri, i meni se više ne stoji u ovom svinjcu, pozuri!
- Baš hoćeš da pozurim? - Gospodine zapovjednice, - kaže Dunja, - moj drug je, naravno, srdit zbog... zbog svega što se od sinoc dogodilo i nije mu lako da normalno počne pregovore. Predlažem vam da te prijete i zadjevice ostavimo, a da...
- Ti, gospodjice, zavezi, tebe ću onako... išibati, majku ti kurvinsku!
- Avdaga, to je moja žena, a Hadzi Numanbegova snaha. Ne izazivaj! Ne psuj!
- Boli mene... čija je ona žena, a čija snaha. Ima da drži jezik za zubima.
- Jesi li ti nas zvao da vrijedjaš ili da pregovaramo?
- Nešto si mi zivnuo, Pilavijo. Bio sam se obradovao, eno ga - pomislih, lipsace uz direk, ne moram ruke prljati o njega.
- Zeliš li pregovarati?
- Paa, recimo!
- Zeliš li?
- Hajd' da probamo! Pocni!
- Da počnem? Pa dobro. Prvo kako se ti to ponašaš prema nama? Misliš li ti, da bih ja - Hadzi Numanbegov sin postao u oslobodilačkoj vojsci pukovnik da sam tako, bez obezbjedjenja, padao kojekakvima u ruke, pogotovo takvima? Ne bih, sigurno. Pred onom kućom sjedjeli smo bez ijednog vojnika zaštite i razgovarali kako da dodjemo u kontakt s tobom. Bježiš, stalno izmičeš. Na savjetovanju komunista iz tri divizije raspravljali smo o tebi nesrećniku, i jednom seoskom jadi, koga su Nijemci i ustaše prevarili, u krv uvalili...

Uzalud.

Pogrešio sam u startu. On nije ovdje zapovjednik legije, on uopšte nije zapovjednik, on je seljak, vlasnik, sav u brizi za zemlju i ljetinu, s njim se ne govori vojnički, tu, u vojničkim pitanjima, on je samo običan, povremeni ubica.

Ne uspijevam čak ni da ga zainteresujem. Sakrio oči u smedje, od sunca izbljedjele trepavice, dokono zvace, igra se s desnim brkom, ponekad me odozgo gledne posprdno i nakrivi glavu, kao, eto - aa, ljudi, čudna lažova!

Napregnuo sam se sav da ga uvjerim, a strah me razjeda - posrnuću, ugasicu se, ubicu nas dvoje šutnjom i apatijom. Tržam se, namjerno hocu da me bole zglobovi, zatezem konopce. Uspravljam se.

Govorim odmjereno, ponekad zagrcnem od bojazni da ne kažem suvišnu riječ, da me ogromno nisko nebo umora što me pritišće, ne učini neopreznim za jednu riječ, za jedan mig. Govorim, ali Avdaga noktom čisti zube. Kad mu dojadim, pita:

- Je li vas mnogo izginulo u Crnoj Gori?
- To se tebe ne tice.
- Tice me se. A ti, ne budi balonja iz caršije, i sa starijim tako ne govori. He, ja sam mislio da vam je sva vojska sastavljena od zrelih ljudi. A ono, vidiš li... balavadija neka!
- Zašto ti vječito bježiš od ovakve 'balavadije'?
- Lako je poginuti. Teško je ostati živ.
- Hoćeš li ti da pregovaraš, Avdaga?
- Hahaha, e jesi Pilavija! Pravi! Pa dobro, ako bismo i pregovarali, šta bi ti recimo... kao... kazao?
- E baš si neuk seljak! Da ja, pukovnik Narodnooslobodilačke vojske, stojim tu vezan, a ti komandant stotinjak seljaka u pelengacama... sjediš tako na seciji... pa da pregovaramo? Necu, to je uvreda za me i za one koje predstavljam.
- Hehehe! Šta ćeš, sigurniji sam.
- Šta je, Avdaga, bojiš se mene golorukog?
- Ja da se tebe bojim?!

Skoci, nožem razreza konop na mojim rukama.

- Da vidiš da te se ne bojim. De, sad, pocni! Jesi li za rakiju?
- Hvala, ne pijem s protivnicima dok ne potpišem ugovor.
- Aha, paa, da ćujem!

- Dakle, u ime štaba našeg korpusa Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, mogu tebi kao predstavniku okupatora i njegovih sluga da predložim pregovore, ali ne - nadmudrivanje o svemu i svacemu, nego - konkretno ili - ili!

- I ja velim ili - ili, druge nejma!

Ceka me radoznao, ne zbog sadržaja mog prijedloga koliko zbog toga kako ću se ponašati, smješljiv je, pred kikut mudrog domaćina na prvu glupost uhvacene zvjerke. Zaplakao bih sad pred njim od nemoci. Ali nasrcem - za inat i njemu i - sebi!

Ne vjerujem da je on ikad i s kim pregovarao, osim možda sa susjednim vojvodicom cetnickim o nenapadanju, o razmjeni stoke uhvacene u poljskoj šteti, o proходу s tovarima drva ili sijena. Nije mu baš svejedno što ga Dunja, u čiji ugled više vjeruje nego u moj, gleda s nekim službenim poštovanjem, mada su joj ruke još za ledjima u konopcima. Dvaput mu rekoh da i nju odveze, ali on odbi kretnjom ruke. Nisam insistirao. Gledao sa mu izazivacki u oči, vukao ga sebi igrom, lukavstvom, rijecju, sve odlucnije da ga savladam, da razorim u njemu tu vedru seljacku napregnutost pred nekakav smijeh, pred prolom rujanja i osvete. Razlazem mu opasnosti koje ga za koji dan cekaju od naših divizija ako nas ne bude smatrao parlamentarcima, a on iznenada pita:

- Koliko ti je godina?

- Zar se ti usudjuješ da tako pitaš predstavnika daleko nadmocnije sile? Šta sam ja ovdje? Zarobljenik ili ovlaštenu pregovarač?

- Ne laj, mogu te sad ustrijeliti.

- To možeš ako hoćeš da zajedno s tvojom teritorijom druge noci izgoriš.

- De, de, vidi se da si Numanbegov sin. Odmah prijetiš. Ali mene nećeš prepasti. De ti najprije prezalogaji! Uzmi mesa! Tako! A sad da mi pravo kažeš: bacaju li vama Englezi hranu i dzebhanu, kako se prica?

- To je vojna tajna.

- A što moje volove vaši batalijuni pojedose, je li, i to vojna tajna?

- Ne zavirujemo ni mi tebi u kazan!

- Volove, heej, bolan, znaš li ti kakvi su to volovi bili! Neki Meho Suljkanov davao mi je dva konja i kravu za njih i još...

- Slušaj, Avdaga, ko je još vidio da se spominju volovi pri vaznim vojnim i politickim pregovorima?

- Moja politika, - to su moji volovi, moj imetak, moje bašce... moje pare. Eeh! Pa, de, dalje! Pozuri, smrkava se vec!

- Dakle, slazem se s tim da se ne udaljujemo od teme. Predlazem ti da se... ne napadamo. A ne bi ti bilo ružno i da saradjuješ s nama. Ja bih kod naših uzeo na se da to uredim...

- Da saradjujemo? Da vas ja pustim u selo, biva, pred vas so i hljeb iznesem, a vi mene - na bajunete! Ne budali, tako ti boga! Nije to ni za me ni za vas pametno. Nego, ako ti hoćeš da mi uglavimo ovakav mir, ako do mira budemo doprli: kad vi podjete ovuda, da javite po seljaku, mi cemo pušku k nozi! I da prodjete malo podalje od sela, ali kroz selo - jok!

- Samo ti nastavi!

- ... kroz selo nikako! I da mi vratite moje volove i ovce, ali da ja izaberem u kakvom vašem selu!

- O tome cemo još morati razmisliti...

- A kad se rat završi, svejedno kako se završi, da se zna dokle je moja teritorija. I da me svakog ljeta pustite s gorosjecama u Bišinu da isijecem bišinske bukovine koliko hocu.

Omer mota cigaru kao na sijelu.

- Avdaga, nemoj same bukovine! Uzmi i koji kubik javorovine!

- Ti, Omere, ne brabonjaj kad ja vodim politiku! Bišinsku bukovinu, rekoh. Ova sela pod mojom komandom neka budu zasebna drzava, a vama eto Birca i Romanije i Majevice ako Kerovica vojvodu istjerate. Ha, je li tako?

Ja bih i bez dozvole Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta pristao da se Avdagi obeća još koji kvadratni kilometar naše buduće drzavice samo da nas pusti, samo da se dokopam ravni, da vidim Dunju odvezanu, da Redzepa ponesem pod pazuhom i da mu kljucnem u

tjeme - nemaš pravo, rodjo, vidiš li! Pogledaj mene, a pogledaj sebe! Nemaš, nemaš, nisi nikad ni imao! Samo to... ali zašto se Avdaga opet ucutao, zašto je tako vedro napregnut, šta li on sprema, zašto gladi desni brk, i samo me burgija zjenicama što svjetlucaju modro iz zaklona trepavica.

Štrah me.

Šta li smjera?

Da nije pijan, pa ne može da kontroliše izraz lica?

Uze duhansku kutiju, zapali, dokono se nasrka duhanskog dima, gleda me, vidim,

širi ocne kapke, oci su mu u stvari velike, beonjace bez ijedne mrlje, oci smješljive, bistre, gleda, uziva u mojoj mucu i nedoumici, ja gubim prisebnost, moja nadmenost vrtoglavo splašnjava, osjetim - pa on se cijelo vrijeme igrao sa mnom, oo, ljudi,

pa ja sam ne samo pobijedjen nego i temeljito ismijan, iz smijuljenja širi se i šepuri zdrav smijeh snaznog seljaka. Nagne se meni i, bijuci me pogledom u celo, kaze:

- Majku li ti tvoju pilavicku, ti bi zelio, je l' de, da ja tako pregovaram? Da se nabijem na prvu udicu? Ti misliš da sam ja toliki kenjac?

- Avdaga, upozoravam te...

- Hahaha, ee, braco, šta se sve cini! E jesi Pilavija! A znaš li ti zašto sam ja tebe zvao u sobu i za sofru?

- Pregovori su u tvom interesu.

- Kakvi pregovori, kakvi bakraci! Ja sam tebe zvao da mogu tvom ocu, najvećem lopovu u tri sreza, kazati: vratio sam ti, Numanbeze, milo za drago. Sina sam ti lijep dočekao, napojio, nahranio, popricao s njim i - strijeljao ga... Eto zato.

- Ja sam predstavnik vojne sile...

- Ti si djubre. Ti si Pilavija. Zašto lažeš da si poslat da pregovaraš? Nisi pazio šta govoriš s ovom curom u izbi dok ste ležali. Niste primjetili mog momka u jaslama. Sve znam. Izgubili ste se od svojih. Ti si nosio sina Muje Dermica, onog robijaša. Sakrili ste ga negdje, još nisam otkrio mjesto. Namjeravali ste kod mene da se odmorite i prehranite dok ranjenog ne podignete na noge. Zašto si toliko dugo nosio robijaševog sina? Šta je to on po cinu, pa si ga morao prtiti?

- Šta ako je član Vrhovnog štaba?

- Hm? Vidiš, ja sam naumio da te strijeljam. I to s velikim zadovoljstvom. Ali mogli bismo i da se nagodimo. Ti meni kazi gdje je robijašev sin, a ja cu pustiti i tebe i ovu djevojku!

- Od mene nećeš saznati.

- Možda cu od nje?

- Ona ne bi znala naci. Ne poznaje teren. Samo ja mogu da se orijentišem. Ali, kurvo šugava, od mene nećeš doznati.

- Dobro. - Avdaga podize fildzan, nazdravi mi zajedljivo, varoški uljudno se nakloni Dunji, ispi, slatko se zalozi. - A ti mislio - Avdaga je budala, je li? Ee, moj zelembacu! Kao da ja ne razumijem šta se oko mene zbiva! Kazeš - vi cete pobijediti! Tacno je. Hocete. Uz vas je veca sila. Imate sve srpsko seljaštvo uza se. Do Mitrovdana ce i muslimansko. Ja necu moci s tvojima dugo da se nosam. Ali ima dosta nacina da se izvucem, sebe, porodicu, ovog Omera i njegove. Ali, neka, kriv sam. A da ti sad i objasnim i zašto sam kriv da ne umreš zacudjen kako to da te strijelja baš Avdaga Hatemic.

Odakle su Hatemici, ni otac ni djed nisu mi znali objasniti. Ali su me oba na smrti zakleli - da ne slušam kapetane! Svako doba ima svoje kapetane, ali je amanet - ne slušati ih. Cuvaj se, ne budi njihov seiz, njihov vo, marva. Izmakni se! Brani se od njihove racunice. A ja nisam poslušao amanet. Ja sam dozvolio da me namame kapetani - tvoj otac, tvoj amidza - kotarski predstojnik, pa logornik, pa jedan hauptman, pa zupan... i ostala govna. Poslušao sam lukavo zvjerinje iz caršije. I, eto - platicu. Vi ste jaci.

Ali dok je ove glave na ramenima, ja se predavati necu. I ubijacu i vas i njih. Kako koji vec naleti! Tebe, oo, tebe cu, Pilavijo, uslast!

Doduše, dajem ti priliku da sacuvaš glavu. Kazi, gdje si ostavio robijaševog sina?

– I ti, dzukelo, misliš da sam ja tako naivan?

– Dobro. Ostajemo, znaci, pri strijeljanju. A što se ovog razgovora tice, ja sam pozvao samo... da se malo našalim s tobom. Vrijeme do noci da utucemo. Da ti ne bude teško ceakti smrt. A veliš, pukovnik? Hahaha! E jesi lazov! Kad Miloš Zekic, onakav komandant, još nije pukovnik, kako ćeš ti biti, jedan balavi Pilavija iz varoši?

Znaci, nećeš da mi kazeš gdje je ranjeni Dermic?

Dobro. Ja cu onda ovu djevojku lijepo otpremiti vašima, sve cu joj oduzeto vratiti, dacu joj i tvoje stvari, neka ima za uspomenu. Ona je hrabra i cestita, ne hvalec' joj vjere. Samo cu je zadržati da vidi kako ti dreciš i moliš kad te ja pritisnem, da vidi kakvi ste vi Pilavije kadvas nešto prignjeci. Znaš, moze otici uvjerena da je voljela junaka, a to bi bila šteta. Neka vidi kome se dala, neka joj ne bude zao što te izgubila.

A vrištaceš, oo, kako ćeš cviljeti, Pilavijo, i moliti, i sam mi kazivati gdje je ranjeni Dermic, ali ja te onda pustiti necu, da znaš.

Jedva cekam priliku da i tvom ocu rasporem trbušinu, majku li mu lopovsku! On je mene u ovo uvukao, a sad on krišom šalje vašima kola za kolima hrane, odjece i lijekova. I ti se cudiš, otkud Numanbeg s vašima? Mudri su vaši. Okupljaju efendije i gazde, varaju ih visokim titulama, i zasad ih ne pitaju jesu li ili kako su pomagali Nijemce. A mi, budalasti seljaci, treba da platimo? Vidjecemo, vidjecemo. Sad ja treba da budem kusur, je li? Dobro, bicu. Ali ce i tvoj otac biti. Šuft jedan, sram ga bilo Muhamedova groba što ga je obilazio.

Šta je, ne jede ti se?

Omere, evo ti šibica, upali nam lampu. Ova kiša naglo zamraci u pendzerima.

– Avdaga, je li to sve što imaš reci?

– A šta si ti mislio da cu reci? De, de, ne ustrucavaj se, zalozi, ta gdje si vidio da neko svog zarobljenika za sofru zove. Ali ja sam dobre duše.

– Znaci - smrt. Paa, kad je tako...

– Šta kazeš? - pita Avdaga.

– Kazem: paa, kad je tako, da i ja tebi ocitam. Tacno je, nisam pukovnik. I nisam došao radi pregovora. S takvim banditom ja samo pištoljem razgovaram.

– Ee?

– Ti si, Avdaga, sitan poljski razbojnik.

– Oho!

– Ti si koljac koji je za sobom u nesrecu povukao desetak muslimanskih sela. Ubiceš mene. Ali ostace živ sin Muje Dermica. On ce te naci, odavde do granice, tebe, kukavico, ološu, ubico, hajde, udri, šta cekaš? No?!

Ti si mislio da imaš pred sobom zelenog djaka koji se iz straha pred tobom mota i uvija da se nekako izvuče? Ahmacino, da znaš kakvi su mene ljudi odgajali, povraćao bi od straha. Zao mi je samo što necu biti prisutan kad oni tebe budu ispitali gdje si ostavio mene. Oo, kakav li ćeš sitan miš da budeš! Znaš li ti kako sin Muje Dermica ispituje? Ne znaš? Vidjećeš. On samo sjedi i cuti, a ti... ti moraš, shvataš li, moraš da kazeš i ono što te ne pita. Ti ćeš se zadaviti vlastitom gukom rijeci koja ce ti navaliti na grlo. No, na što još cekamo, ušljo jedan ušljivi?!

– Hehehe, što volim da vidim da vidim guju u procijepu i Pilaviju kako cici u škripcu! Još malo, još samo malo. Eh, sad sam se neceg sjetio. Tvoj torbak sam pazljivo prerovio. Na jednom listu ima nekoliko upisanih imena. Za jedno ćeš mi razjasniti, ali odmah, da ti ne moram usijanim nozem cupati razjašnjenja. Casak samo!

Ustade, gipko, mehko odskoci od secije i prodje mimo mene desnom stranom.

Na širokom celiku noza, po kome je nešto sitno iscrtano ili ispisano, titra crven odsjaj petrolejke, prigušeno, slabo crvenilo kao zive kapi što ce sad išceznuti u bljesku metala ako samo uzmem dršku i pomaknem ga na drugi kraj stolica. Moje oci odjednom panicno zavicu

noz

noz

noz, budalo!

ali ruke su umrle u ramenima, ne mogu, ne znaju kud treba da se pruže.

Noz - šapce Dunja.

Noz - zaklace te, vice, neko, soba, grobovi, kiša za pendzerima.

Pilavijo, noooz!

Avdaga u dnu sobe nekoliko koraka za mojim ledjima strugnu koznom torbom, vjerovatno je skida s rafa, i podje bosim tabanima prema meni. Više sam ga cuo nego vidio kad je krocio pored mog ramena. Sjecivo sam zarinuo u naglom okretu. Suviše nisko. Torba odletje preko sobe, cuh u vrisku -

Alaah!

i vidjeh dvije strašne ruke kako se usremljuju prema mom vratu. Od drugog udarca tijelo mlitavo klonu prema meni. Izmaknuh se. Tijelo prsima svali se po sofri.

Nogom odbacih šarac ispred Omera, koji je još drzao nesmotanu cigaretu medju prstima. Sjecivo je dočekao tako - zacudjen, malo nakrivljene glave. Ne stize ni da se odupre, ni da zamoli.

Vrtim se po sobi s nozem u ruci. Kupim što treba za bjezanje, obucu, opasac, pištolj, torbak s municijom. Dunja šapce - odvezi, odvezi!, a ja za inat polako, opremam se, zatezem, mjerkam kako stoji cizma.

Odvezi! - moli, a ja iz Avdagine kutije izmem "bregavu", zapalim i, ckljenci, braneci oko od dima, cerekam se:

- Polako, curice, kud zuriš! Pa ti si s jednim Pilavijom. Nije zgodno da jedan Pilavija prolazi kroz selo nenakicen. Ni nocu. Hehehe!

Tek u avliji, na kiši, u me praznog i valjda zato suludo smirenog sjuri se strah. Zamalo me ne obori na koljena u dno tarabe da zaplacam, da zacvilim za nekim ko ce me za ruku izvesti iz ovog mraka nekud na drum, na svjetlo. Kad se dokopah livade, a za ledjima mi jauknu vjetar vitlajući pljuskom po pomrcini, kao hajka koja šljapka i pršce po plitkim barama, poletješe moje noge kršeci plotove, zivice i ostruge.

Bjezim kako valjda nikad nijedan Pilavija nije bjezao, a Dunja posrce za mnom i moli:

- Ta, stani, stani da predahnem, heej, ne ostavljaj me, ne ljuti se! Nije Redzep onako govorio. Ja sam kriva, majke mi. On meni kaze... heej, stani da ti objasnim, on meni veli - ako Pilavija podje kad da iznevjeri, pricepi mu muški ponos... tako veli, ponos, heej, ne trci tako! Umrijecu, majkoo!

- Dunja, pozuri! - šapcem njoj ili mozda sebi lizuci zedno kišu s usana, pozuri, kakav muški ponos, kakav muški, boga ti, šta rece - ponos! Šta me briga šta je rekao Redzep, daj da se dokopamo rijeke!

Samo ti - brze!

Jer niti sam Jankovic Stojane, niti si ti kladiška lijepa Fatima i ne bjezimo mi mome bijelom dvoru, pa da se sad osvrccemo i mjerkamo ponosno ili bez ponosa kako zanama izostaju Turci krajišnici, jadan ti bog, brze! Mi smo obicna varoška djeca - komunisti, nisi li cula - za nama su vec alaknuli naoruzani seljaci da nas nasitno kao za bajramski cevap isijeku zbog izmakle nagrade u brašnu i pirincu, zbog nerodne godine, zbog prastare muke seljacke što se rodjenjem donese na svijet. I ne zbog toga što smo mi njima ovo što smo nego što su oni sami sebi ono što su. Brze, molim te, znaš li otkad tamo preko rijeke lezi Redzep u paprati, a kiša... kiša lema po njemu, Dunja, još malo, još samo malo, sad cemo na vodu!

- Ne psuj, molim te! - drma ona mojom rukom u trku.

- Ko psuje?

- Zašto psuješ... tako?

- Nisam psovao. Pozuri!

- Strašno. To je uzasno kako psuješ seljacima.

- Drzi se za moj torbak!

- Stani, da li si cuo?

- Ne. To kiša pljušti.

- Nije, nije, jasno sam cula, tamo oko kuce sazivaju se. Znaš li gdje smo?

- Sad cemo... još malo. Znam gdje su brvna. A on je gore, u paprati, prva smreka... kako li izdrzi, jadnik... draga... prava zolja i klasna sjekira, ala ce se obradovati... i napsovati nas... vidjećeš. Samo pozuri!

- Krenuli su, cuješ li viku?

- Samo se ti drzi za moj torbak! Ne mogu oni nas stici.

- Voda je sigurno nadošla...

– Nije voda nadošla... Cuti!

Kaskam, dašcem i obazirem se, glasove seljacke hajke u širokoj lepezi vec razaznajem, pocikuju, dovikuju se, krilima hoce prije nas da izbiju na rijeku. Mi na vodu natrcimo slijepi od kiše, vjerovatno daleko od brvana. Traziti ih uz i niz rijeku po ovoj noci, bilo bi ludje nego vratiti se i pokušati pobjeci pored Avdagine kuće na sjever. Zagazimo... uhvati nas prvim plicakom do clanaka i odmah nastavi da nas mazi ledenom masom uz listove.

Utrobom osjecam njenu snagu i tezinu, valja se gluha i neprebrodiva, nadošla, ravnodušna što smo krocili u njeno mutno zivo meso, prijeci se, udara me po pojasu i zanosi, prokleta, propinje mi se uz slabine, rebra ledenim zupalima da dohvati.

Stanem.

– Šta je? Ima neko? - pita Dunja.

– Nema. Ali otkud najednom ovolika voda?

– Kiša.

– Aha! A je li voda zaista mutna?

– Ne vidim. Ko ce znati!

– Aha! Ti... drzi se za moj opasac. Ne puštaj!

Ne smijem da pruzim nogu. Zanijece me matica ako joj se ne oduprem objema nogama. Strugnem djonom po dnu. Ono je vrsto i ravno. Još jednu stopu! Voda lazne naviše uz rebra, dah izgoni, vuće, strujom silne tjelesine bije me, gura me hiljadama ruku, plješti i huci, prepada me. Probijem se prsima još stopu-dvije, drzeci šarac i torbak iznad glave. Naslutim drugu obalu, tamniju od vode. Koracim. Voda pocne silaziti niz rebra. Zakrenem se da kazem Dunji da smo minuli maticu. Ali uho prije uhvati s druge obale glas:

– Da bijem?

– Ne, ne još!

Stojim. Drhtim. Spustio sam oruzje i torbak s mecima niza se, zaboravio na njih, Dunja se objema rukama drzi za me, bode me vrhom nosa po obrazu trazeci ustima uho:

– Ima neko?

– Izgleda.

– Šta cemo?

Iza ledja, sasvim blizu rijeke, ciknu puška, ali joj kiša i pomrcina ne dadoše da odjekne. Udaviše je. Druga ulijevo zamrije prije. Neko se prodrije:

– Ovuda suu... evo tragovaa!

Podigoh se na prste. Zizak fenjera vrti se u mraku po strnjiku s kog smo natrcali na rijeku.

– Šta cemo? - šapce Dunja, drhti i tijesni se uza me.

– Naprijed nas cekaju. Ovi otud gone... Kuda cemo?

– Šta kuda cemo? - viknem da cuju i gonioći i ovi u zasjedi, viknem, vicem, psujem, kunem noc, kišu, hajku i vodu, ko izmisli rijeke i ovu ovdje, majku li mu, i sestru, svuda ih isprijecio, sto mu gromova, ko ih izmisli? Sve prepreke na putu ili umilostiviš ili pokolješ, a ono... kad treba još samo jednom, još samo malo... pa da dohvatiš... a šta da dohvatiš? Dunja, ne znam kuda cemo. A ono, pred ciljem, nadohvat... voda, mutna, glibava izmice mi drugu obalu, odnosi ispred nosa... majku vam vašu, ko izmisli drugu obalu?

Zakoracim srdito dva-triput dok mi voda sleti do prepona, gurnem metak u cijev, namjestim šarac za paljbu s nogu i zavrištim, na obalu, na boga, na noc, što se krijete po zasjedama, trista vam majki, de izidjite da vas vidim! Vi mislite da cu vjecito da treperim... hej, izidji, ko je to tamo?

– Nama psuje majku - kaze neko na obali.

– Vici, glasno, majku ti legionarsku, šta šapceš, hajde udri, da te vidim, što se kriješ cijelog zivota... ustani, javi se ako smiješ? Pred tobom je samo jedan Pilavija... aaj, gdje osta citava Treca da ti sad pokazem tvog boga! Sam sam, heej, ovdje je Abdulah Pilavija, sam... pucaj, dušu ti strašljivu!

– Pilavijo, druze! Ovdje komandir Druge.

– Kako? Kakve Druge? Ko si ti?

- Proleter, ne pucajte, naš jee! - vrišti neko, pa meni: - Hajde, kroci slobodno, Pilavijo! Mi smo... Druga. I Lovcenci iz Prve brigade. Kud u ovo doba da naletiš... aa, ljudi gdje sve nećeš sresti ludog Pilaviju! Drugovi, pruzite ruke!

Sedam - osam ruku pograbiše nas s obale i išcupaše iz gliba, iz vode... Dok lezim i derem mokru zemlju noktima i zubima dah da vratim, neko nada mnom mirno govori:

- ... ti boga tvoga, pravi si pustolov, to je u tvom stilu: izvuci se s djevojkom, sa šarcem, ljudi, ljudi! Da ne bi Redzepa... da nam kaze... On vas je vidio iz paprati kad ste ušli u selo, kad ste pohvatani, ispuzao je na put, vikao je, pucao, patrolu namamio... aa, ljudi ljudski! Drugovi, dajte im da se presvuku! Dobrovoljci! Dajte i jedno šatorsko krilo! Vladoo, pazi! Gaconje su na drugoj obali. Cekaj naredjenje na paljbu! Aa, iz mrtvih utece!

Prenesu me, prevedu, prepuzem nekud, opet se srušim u mokro lišće. U usta, u grlo s pomamnim dahom navire trunje, trulez zemlje, gorcina izgrizenog korijenja, pršti pijesak pod zubima, gušim se, grebem šakama hladnu sipku crnicu i šapcem:

- Dunja, pomoz, prsnuce mi oci...

- Zašto oci? - pita druga zena.

- Dunja, oci!

- Nije Dunja. Bolnicarka iz Druge. Evo, donijela sam da te presvucem...

- A je li voda bila mutna?

Dolje ispod mene prolome se plotuni, zaglušno, nesnosno pocijepaju rafali svemoc šumne kiše i vode, ja se propnem da pitam, da urlam, strašno mi je stalo da saznam, iz sve snage vrištim:

- Je li voda bila mutna?

- No, no, drug, zašto se otimaš! Moram da te presvucem. Kakvi su ovo zavoji? Stare rane? Cekaj da nadjem flašu sa alkoholom i paketice... budi miran!

- Djevojko, molim te, vidider... pita Dunju je li rijeka bila mutna, ili mi se samo cinilo? Molim te.

- Mislim da je mutna. Ne vidi se dobro. Drug Redzep je cekao da ce cekati u Petrovicima. Jaoo, što je on izmršavio! De, okreni se sad na drugu stranu! Pricao nam je kako si ga nosio. Trebalo je ujutru na Papracu napasti, ali je Redzep natjerao druga Ljubu da podje ovamo... Baš smo se spremali da predjemo rijeku. A sad još carape... tako!

Sjedim.

Poda mnom, kao ledja zmiije koja kroz noc puze niz polja, jedva svjetluca rijeka. Zagrabim šaku zemlje i šljunka i izmahnem. Da znam kakvu staru kletvu, da bacim cini na zmijurinu da se više ne prijeci, da je ne bolujem, da na san ne dolazi.

- Drug, nemoj psovati!

- Zar psujem?

- Ruzno... Kome psuješ?

- Ne znam.

- Pa prešao si rijeku, cemu psovka?

- Ne znam...

Vratim se iz planine, sa zasjede ili iz hajke na bandu, prljav, gluh od nesna. Idem sokakom zelecima samo da prekoracim kucni prag, da se srucim na pod u šinjelu i cizmama. Bojim se da ne naidje neko poznat, da ne moradnem daci obamrlu ruku na pozdrav.

Po pustoj kuci pilavijskoj tutnjim teškim hodom domacinskim, razbacujem opremu, perem se bucno, odihujući lijezem u dušek nasred sobe, kao da sam snazan zreo covjek koji ide na zaslužen pocinak, a u cvrstom i glatkom je dosluhu s vremenom i na javi i u snu. Kao da sam...

A nisam.

Samoca uzgiba podzemlje. Iz njega zapahne studen sumnji i strepnji kojima ne znam ime ni da li su porijeklom u umoru loze u meni ili u mom opasnom i iscrpljujućem poslu. Zaspim brzo kao da pobjegnem u san. Ne sanjam. Samo katkad, jedan isti san. (Mutnu silnu vodu sam prebrodio, pa se verem uz klizavu visoku obalu. Noktima zasijecam,

zubima zagrizam johove izdanke da se iskobeljam. Uvrh obale stoji Redzep. Psuje mi koljeno begovsko, pilavijsko, i vice da pozurim. U ruci drzi uze, a nece da mi dobaci drugi kraj. Ceka da ga zamolim. Ja zainat necu da molim. I ne znam cemu se više radujem, toj prilici da se inatim ili - što sam mutnoj vodi umakao. Vodi što se bijesno propinje da me s ledja pograbi. Probudim se oznojen i zadahtan od strasnog ukopavanja noktima i zubima u drugu obalu.) San je kratak. I sve rjedje me pohodi.

Ujutro izbrijan, svjez stanem pred starinsko ogledalo da provjerim je li na meni sve onako kako ja zelim da drugi vide. A zelim da se vidi da ja, Abdulah Pilavija, niti sam gospodar koji se od potajnih bojazni brani grubostima prema drugima, niti sam podanik koji pod ulizickom lojalnošcu krije neizivljene svireposti. Ne sanjam o tome da budem miljokaz vremena. Ali ne dam da budem ni mrvica mesa na njegovoj neprekidnoj gozbi.

Iz velikog rama nad ogledalom posmatra me Hadzi Numan-beg. Gotovo smiješan u zabludi o svojoj moci i velicini. Njegovo desno oko, malo smješljivo, stalno me prati. Ne mogu da odgonetnem - dici li se to moj otac sinom. Ili se iskusan Pilavija samo podsmijeva neiskusnom potomku.